T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TEVERRUK'UN GÜNÜMÜZ FİNANSAL PİYASALARDAKİ UYGULAMASI VE DİJİTAL BİR TEVERRUK PLATFORMU ÖNERİSİ

Orhan KOYUNCU

2502150137

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Servet BAYINDIR

İSTANBUL – 2022

ÖZ

TEVERRUK'UN GÜNÜMÜZ FİNANSAL PİYASALARDAKİ UYGULAMASI VE DİJİTAL BİR TEVERRUK PLATFORMU ÖNERİSİ

ORHAN KOYUNCU

Günümüzde Teverruk İslami Finans Sektörünün çeşitli alanlarında kullanılmakta ancak organize olması sebebiyle fıkhi olarak çeşitli sorunlar barındırmaktadır. Bununla birlikte Teverruk işlemleri için gerekli hizmet genellikle İngiltere ve Malezya merkezli Borsa veya Emtia aracı şirketlerinden ithal edilmektedir. Fıkhi bakımdan sorun teşkil etmeyecek şekilde Klasik Teverruk ürünü ise günümüz finansal ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte geliştirilmeye muhtaçtır. Tezimizde, uluslararası ve yerel fıkhi standartlara uygun, blok zincir ve akıllı sözleşmelere dayalı, dijital emtia ile sürecin tasarlandığı, tarafların tek bir sözleşme ile entegre olabildiği, teknolojik, şeffaf, denetlenebilir, verimliliği ve sürdürülebilirliği önceliklendiren Dijital bir Teverruk platformu sunulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda piyasada yaygın mevcut uygulamalar incelenmiş, bunlara kıyasla İslami finans ilkeleri ile uyumlu olduğu düşünülen likidite yönetimi ve gerçek piyasa sisteminde işleyebilecek nakit finansman amaçlı iki ayrı teverruk modeli için örnek çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Teverruk, Murabaha, Finansman, Blok zincir, Akıllı sözleşmeler, Token, Dijital emtia

ABSTRACT

EXECUTION OF TAWARRUQ IN TODAY'S FINANCIAL MARKETS AND PROPOSAL FOR A DIGITAL TAWARRUQ PLATFORM

ORHAN KOYUNCU

Tawarruq has been used in various fields of the Islamic Finance Sector, but the existing structures contain many problems in terms of sharia because they are organized and collusive. Besides, the need for Tawarruq transactions is generally imported from British and Malaysian origin stock exchange or commodity brokerage companies. In addition, today, the structures that provide Classic Tawarruq service for cash financing needs are very limited and need to be improved in terms of sharia and efficiency. In our thesis, the aim is to create a Digital Tawarruq platform that complies with international and local sharia standards, which is based on blockchain and smart contracts, the process is designed with digital commodities, where the parties can be integrated with a single contract, technologically efficient, transparent, auditable and also prioritizing competency and sustainability. In this context, broadly used such applications analysed and two different digital tawarruq model proposed which copmlied with Islamic finance principles. One model is for liquidity management need of Banks and the other model is cash finance needs for individuals and companies. Second structure operates in the real market system.

Keywords: Tawarruq, Murabaha, Financing, Blokchain, Smart contracts, Fungible token, Digital commodity

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı uluslararası İslami finans piyasalarında yaygın olarak başvurulan ancak fıkhi açıdan birçok problem barındıran tartışmalı Organize Teverruk konusunu inceleyerek finansal kurumlar için likidite yönetimi amaçlı; birey ve şirketlerin nakit ihtiyaçları için ise gerçek ticaret dayalı iki ayrı teverruk uygulama modeli önermektir. Temel amacımız teverruk işleminin inovatif bir yaklaşımla verimli, düşük maliyetle uygulanabilen; dijital emtia, blok zincir ve akıllı sözleşmelere dayanan ve fıkhi olarak uluslararası standartlara uygun bir yapı geliştirmektir. Teverruk konusu akademik çalışmalarda ağırlıklı olarak teorik zeminde incelenmiş olup piyasa pratiklerini içeren çalışmalar neredeyse bulunmamaktadır. Dijital teverruk platformu önerimiz için farklı ülkelerdeki uygulamalar yerinde incelenmiş, tasarladığımız ürün ticari bakış açısıyla birçok kurum ve profesyonel ile görüşülerek oluşturulmuştur. Bu çerçevede konuyla ilgili olarak akademik alanda önemli bir boşluğu doldurduğumuzu düşünüyoruz.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavramsal çerçeve işlenmiş ve teverruk'un tarihsel sürecine girilmiştir; ayrıca günümüze kadar bu uygulamanın İslam iktisadı açısından nasıl değerlendirildiğine değinilmiştir. İkinci bölümde uluslararası piyasalara başvurulan mevcut teverruk platformları incelenmiş ve teverruk'un gerekli olup olmadığı hususu tartışılmıştır. Son bölümde ise mevcut uygulamalara alternatif olabilecek dijital teverruk platformu, modelin tasarımları, sözleşmeler, ödeme alt yapısı ve süreçleri başta olmak üzere model en ince ayrıntısına kadar uçtan uca tasarlanmıştır.

Çalışmalarımda bilgi, tecrübe ve yönlendirmesiyle her türlü desteği veren ayrıca tez konusunun belirlenmesinde bana ilham kaynağı olan kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Servet BAYINDIR'a şükranlarımı sunmak isterim. Bu süreçte desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet SARAÇ ve Dr. Kerem ÖZDEMİR'e ayrıca çok teşekkür ediyorum. Tez çalışmam sürecinde çeşitli konularda her zaman

desteğini sağlayan, kendisinden birçok konuda istifade ettiğim kıymetli Ali ÖZTÜRK hocama da teşekkürü bir borç bilirim.

ORHAN KOYUNCU
İSTANBUL, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ ... ii

ABSTRACT ... iii

ÖNSÖZ ... iv

TABLOLAR LİSTESİ ... x

ŞEKİLLER LİSTESİ ... xi

KISALTMALAR LİSTESİ ... xii

GİRİŞ ... 1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVERRUK KAVRAMI, TARİHSEL GELİŞİMİ VE DİĞER NAKİT FİNANSMAN YÖNTEMLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

1.1. TEVERRUK KAVRAMI VE TÜRLERİ ... 8

1.1.1. Teverruk Kavramı ... 8

1.1.2. Teverruk Türleri ... 9

1.1.2.1. Bireysel (Klasik) Teverruk ... 11

1.1.2.2. Organize Teverruk ... 13

1.1.2.2.1. Finansman Aracı Olarak Organize Teverruk ... 15

1.1.2.2.2. Mevduat Aracı Olarak Organize Teverruk ... 17

1.2. TEVERRUK'UN TARİHSEL GELİŞİMİ ... 19

1.2.1. Klasik Dönemde Teverruk ... 19

1.2.2. Klasik İslam Hukuk Ekollerinin Klasik Teverruk'a Bakışı ... 21

1.2.3. Günümüzde Teverruk ... 23

1.2.4. Günümüz İslam Hukukçuların Organize Teverruk'a Bakışı ... 24

1.2.4.1. Fıkıh Kurullarının Organize Teverruk'a Bakışı ... 24

1.2.4.2. Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI) ... 25

1.2.4.3. Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi (IIFA) ... 27

1.2.4.4. TKBB Merkezi Danışma Kurulu ... 28

1.2.5. İslam Fakihlerinin Organize Teverruk'a Bireysel Yaklaşımı 30
1.3. GÜNÜMÜZ TEVERRUK UYGULAMASININ İSLAM İKTİSADI AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ 33
1.4. TARİHİ SÜREÇTE ORTAYA ÇIKAN TEVERRUK DIŞINDAKİ NAKİT FİNANSMAN YÖNTEMLERİ 38
1.4.1. Faizli Kredi 39
1.4.2. Bey'ul-Îne 41
1.4.3. Bey'bi'l-Vefâ 44
1.4.4. Bey'bi'l-İstiğlâl 47
1.4.5. Mudârebe (ing. *Commenda*) 48
1.4.6. Bankalar Arası Vekalet 50
1.4.7. İki-Aşamalı Murabaha 53
1.4.8. Paralel Selem 57
1.4.9. Teverruk Dışındaki Finansman Yöntemlerinin Teverrukla Karşılaştırılması 59
1.5. GENEL DEĞERLENDİRME 61

İKİNCİ BÖLÜM

TEVERRUK'UN GÜNÜMÜZ ULUSLARARASI PİYASALARDAKİ UYGULAMASI

2.1. TEVERRUK'A BAŞVURULMASININ NEDENLERİ 65
2.1.1. İktisadi ve Yasal Nedenler 66
2.1.2. Ticari (Mesleki) Nedenler 69
2.2. GÜNÜMÜZDE TEVERRUK UYGULAMA YÖNTEMLERİ 72
2.2.1. Nakit Finansman Uygulaması Olarak Teverruk 73
2.2.2. Likidite Yönetimi Uygulaması Olarak Teverruk 75
2.3. GÜNÜMÜZ TEVERRUK UYGULAMASINDA BAŞVURULAN İŞLEM PLATFORMLARI 76
2.3.1. Londra Metal Borsası (LME) 78
2.3.1.1. LME Platform Sağlayıcılarının İş Modeli ve Sistemin İşleyişi 80
2.3.1.2. Teverruk Hizmeti Sunan LME Üye Firmaların (Broker) Platform Akışları 83
2.3.2. Malezya Borsası (Bursa Suq Al-Sila') 86
2.3.2.1. Malezya Borsası İslami Hizmetler Platformunun İş Modeli ve Sistemin İşleyişi 87

2.3.2.2. Bursa Malezya Platformunun Akışı ve Kullanılan Emtialar 93
2.3.3. Endonezya Borsası (Komoditi Syariah) 95
2.4. GENEL DEĞERLENDİRME 97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMİ FİNANS İLKELERİ İLE UYUMLU ALTERNATİF BİR DİJİTAL TEVERRUK MODELİ ÖNERİSİ

3.1. DİJİTAL TEVERRUK PLATFORMUNUN İŞ MODELİ VE ÇERÇEVESİ 103
3.1.1. Modelin Tasarımı ve Temel Özellikleri 106
3.1.2. Dijital Teverruk Platformu Modeli'in Ödeme Sistemleri 109
3.1.2.1. Likidite Yönetimi Amaçlı Teverruk Modelinin Ödeme Sistemi- Fungible Token Uygulaması 110
3.1.2.2. Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelinin Ödeme Sistemi 115
3.1.3. Blok Zicir Teknolojisinin ve Akıllı Sözleşmelerin Dijital Teverruk Platformundaki Uygulaması 116
3.1.4. Önerilen Modellerin İş Modeli Kanvası Çerçevesinde Sunumu 123
3.1.5. Önerilen Teverruk Platformu İçin Pazar Analizi ve Modelin Türkiye ve Uluslararası Piyasalarda Uygulanabilirliliği 125
3.2. DİJİTAL TEVERRUK PLATFORMU İÇİN ÖNERİLEN EMTİALAR 129
3.2.1. Teverruk Uygulamaları Kapsamında Geleneksel Emtiaların Analizi 130
3.2.2. Teverruk Uygulamaları Kapsamında Dijital Emtiaların Analizi 131
3.2.3. Likidite Yönetimi Amaçlı Teverruk Modelinde Önerilen Dijital Emtia ve Model'deki Uygulaması 134
3.2.4. Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelinde Önerilen Geleneksel Emtia ve Model'deki Uygulaması 136
3.3. ÖNERİLEN TEVERRUK MODELLERİNİN UÇTAN UCA İŞLEYİŞİ VE UYGULAMADAKİ DÖKÜMANTASYON 137
3.3.1. Likiditie Yönetimi Amaçlı Teverruk Modelindeki Akış Süreci ve Modelin Platformdaki Uygulaması 137
3.3.2. Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelindeki Akış Süreci ve Modelin Platformdaki Uygulaması 148
3.3.3. Önerilen Dijital Teverruk Platforunmda Taraflarca Kullanılacak Sözleşme ve Belgeler 156
3.3.4. Önerilen Dijital Teverruk Modellerinin İslam İktisadı Açısından Değerlendirilmesi 159

SONUÇ 163

KAYNAKÇA 165

EKLER 182

ÖZGEÇMİŞ 188

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Mezheplerin, Klasik Dönem ve Günümüz İslam Hukukçularının ve Kurumların Görüşleri 62

Tablo 2.1: İslami Bankaların Özet Bilanço Yapısı 68

Tablo 2.2: İslami Finans Sektöründe Finansman Ürünlerinin Oransal Detayları 73

Tablo 2.3: Uluslararası Piyasalarda Likidite Yönetiminde Kullanılan İslami Finansman Ürünleri 76

Tablo 2.4: İngiltere Teverruk İşlemlerindeki Komisyon Miktarları 82

Tablo 2.5: Bursa Malezya'da İşlem Başına Alınan Komisyonlar 91

Tablo 2.6: BSAS Sürecindeki Taraflar ve İlişkili Sözleşmeler 92

Tablo 2.7: BSAS Teverruk Sürecine Kullanılan Emtia'lar 94

Tablo 3.1: Önerilen İş Modelinin Kanvas Tasarımı 124

Tablo 3.2: Bölgesel Pazar Dağılımına Göre Küresel İslami Finans Sektörü 126

Tablo 3.3: Potansiyel Teverruk Hacmi 5 Yıllık Projeksiyon 127

Tablo 3.4: Önerilen Modelin Mevcut Uygulamalarla Kıyaslanması 129

Tablo 3.5: Geleneksel Mallar ile Dijital Malların Karşılaştırması 133

Tablo 3.6: Likidite Yönetimi Amaçlı Teverruk Modelindeki Taraflar ve Kullanılan Emtia 138

Tablo 3.7: Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Sürecindeki Taraflar ve Emtia 148

Tablo 3.8: Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelinde Opsiyonel Tasarımlar.. 153

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Bireysel Teverruk Akışı 13

Şekil 1.2: Nakit Finansman (Kredi) Yöntemi olarak Organize Teverruk Akışı 15

Şekil 1.3: Likidite Yönetimi İçin Uygulanan Organize Teverruk Akışı 16

Şekil 1.4: Ters Teverruk – Mevduat (Fon Toplama) Ürün Akışı 18

Şekil 1.5: Örnek İki Aşamalı Murabaha İşlem Süreci 55

Şekil 2.1: İngiltere'de Broker'lar Aracılığı ile Yapılan Teverruk Akışı 83

Şekil 2.2: Bursa Suq Al-Sila' Teverruk Akışı 93

Şekil 2.3: Cakarta Borsası İslami Emtia Piyasası Teverruk Akışı 96

Şekil 2.4: Platinyum Gün İçi Fiyat Değişim Grafiği 100

Şekil 3.1: Önerilen Likidite Yönetimi Amaçlı Teverruk Modelinin Ana Çerçevesi 107

Şekil 3.2: Önerilen Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelinin Ana Çerçevesi 108

Şekil 3.3: Örnek Bir Güven Hattının (ing. Trust Line) Temsili Gösterimi 114

Şekil 3.4: Akıllı Sözleşmelerin Platformdaki Uygulamasının Şematik Gösterimi 123

Şekil 3.5: Likidite Yönetimi Amaçlı Tasarlanan Teverruk Modelinin Platform İçindeki Akış Şeması 140

Şekil 3.6: Nakit Finansman Amaçlı Tasarlanan Teverruk Modelinin Platform İçindeki Akış Şeması 154

KISALTMALAR LİSTESİ

AAOIFI : Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions
API : Application Programming Interface
Ar. : Arapça
BIS : Bank of International Settlements
BMIS : Bursa Malaysia Islamic Services
BMC : Business Model Canvas
BSAS : Bursa Suq Al-Sila'
CEP : Commodity Executing Participant
CPO : Crude Palm Oil
CSP : Commodity Supplying Participant
CTP : Commodity Trading Participant
DSN-MUI : Dewan Syariah Nasional Majelis Ulama Indonesia
GCC : Gulf Cooperation Council
IFSB : Islamic Financial Service Board
ISRA : International Shari'ah Research Academy for Islamic Finance
IFK : İslami Finans Kuruluşu
IOU : I Owe You
JFK : Jakarta Future Exchange
LME : London Metal Exchange
NFT : Non – Fungible Token
NPL : Non Performing Loans
ö. : Ölüm tarihi
s. : Sayfa
s.a.v : Sallallâhu aleyhi ve sellem
STP : Straight-Through Processing
TKBB : Türkiye Katılım Bankaları Birliği
CAGR : Compound Annual Growth Rate

GİRİŞ

İktisadi hayatta tarihi süreçte başvurulan finansal ürün ve hizmetler insanlığın ihtiyaçlarına yanıt vermek amacıyla ortaya çıkmıştır. Tarihin farklı dönemlerinde çeşitli ürünler geliştirilmiş ve bunlar ürettiği katma değere ve ihtiyaca cevap verdiği ölçüde kullanım alanı bulmuştur. Bunların bir kısmı zaman içinde kaybolduğu gibi bir kısım finansal çözümler ise uzun süreli uygulama alanı bularak günümüze kadar ulaşmıştır. Finansal sistemin en önemli araçlarından biri olan paranın icadı ile iktisadi hareketlilik gelişmiş daha sonra uluslararası ticaretin yaygınlaşmasının önünü açan ve güven tesis eden poliçe ve bankacılık sisteminin öncesinde ortaya çıkan banknot tarih boyunca finansal ihtiyaçların karşılanması için başvurulmuştur. Ticari ilişkilerin güvenilir, doğru ve verimli bir zeminde gerçekleşebilmesi bu tür enstrümanların varlığını zorunlu kılmaktadır.

Finansal sistemin temellerini oluşturan ürünleri incelediğimizde Sümerler ’de en ilkel şekli ile ticari ilişkilerde ödeme aracı olarak kullanılmaya başlanan emtianın daha sonra finansal krediye dönüştüğünü; M.Ö. 300 yılına gelindiğinde Mezopotamya şehir devletlerinde vadeli mal ve hizmet işlemlerinin tesis edilmesine yönelik çeşitli araçların geliştirildiği görülür. On birinci yüzyılda ise Orta Avrupa’da uluslararası ticaretin başlamasıyla tüccar bankerler tarafından sarf işlemleri ortaya çıkmış, ticaretin güvenle yapılmasını mümkün kılacak, uzun ticaret yollarında yüklü gümüş ve altın paranın taşınmasına gerek bırakmayan kambiyo senetleri (ing. *bill of exchange*) yaygınlık kazanmıştır. Daha sonra bu ürünler birer türev ürün formatına dönüşmüş ve kredi mekanizmasının bir parçası olmuştur. Deniz ticaretinin merkezi konumunda olan on ikinci yüzyıl Venedik’te bono piyasaları ile mevduat çekleri ortaya çıkmıştır. On yedinci yüz yıla gelindiğinde ise Hollanda finansal piyasalarında menkul kıymetleştirme ve türev gibi birçok finansal ürünün kullanıldığını görmek mümkündür. On beşinci yüzyıl itibariyle temelleri atılan ilk borsalar yirminci yüzyıl itibariyle çeşitli ihtiyaçlara göre finansal piyasalar için kayda değer gelişme göstermiştir. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle türev ürünler, vadeli işlemler, dış ticaret ürünleri ve benzeri karmaşık nitelikli finansal ürünler iktisadi hayatın her alanını kapsamıştır. Finansal enstrümanlar, Batı ile İslam toplumlarında yirminci

yüzyıla kadar birbirine benzer düzeyde gelişme göstermiş ancak faizin tamamen serbest bırakıldığı Batı'da geliştirilen ürünler mahiyet bakımından önemli ölçüde ayrışmıştır. Böylelikle türev piyasalarında reel ticari faaliyetten kopuk birçok yapay nitelikli yatırım ürünü ortaya çıkmıştır. Ayrıca bunların çeşitli dönemlerde tüm dünyayı etkileyen finansal krizlere sebep olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

İslam dininin bireyin ihtiyacı olduğu her alanda çözüm üretmesi beklenir. Finansal ve ticari hayat tarih boyunca bu ihtiyaç alanlarının en önemlilerinden birini oluşturmuştur. Bu bağlamda ekonomik ilişkilerdeki süreçlerin faizden arındırılması bu kapsamdaki en kritik ihtiyaçlardan biridir. İslam iktisadında, sözleşmelerin faiz barındırmaması, dolayısıyla finansal ilişkilerin karşılıklı risk, menfaat paylaşımı zemininde kurulması temel kuraldır. Tarih boyunca hem Batı'da hem de İslam dünyasında kullanılan finansal ürünlerin önemli bir kısmının benzerlik gösterdiği belirtilmişti. Bu bakımdan en önemli ortak ürün İslam dünyasında mudaraba, Avrupa'da ise günümüzde girişim (risk) sermayesi olarak adlandırılan ve Orta Çağ'da commenda ismi verilen emek sermaye ortaklığıdır. Salt ticaret tabanlı ürünlerin her iki toplumda da benzerlik göstermesi gayet doğaldır. Ancak daha sonra ortaya çıkan faize dayalı karmaşık finansal ürünlere alternatif nitelikli faizsiz modeller geliştirmek kolay olmamıştır. Bu bağlamda günümüzde sıkça kullanılan geleneksel bankaların ürünleri içerisinde emtia 'ya dayalı olmayan, faiz içeren ve belirli bir vade için verilen nakit finansman önemli bir yer tutmaktadır. Bu ihtiyacı gidermek için İslam tarihinin belirli bir döneminde faizle ilintilendirilen Teverruk ve îne satışı (Bey'ul-îne) ortaya çıkmıştır.

Yirminci yüzyılın başından itibaren Batı'da geliştirilen faizli finansal araçlar faizsiz finans sektörü tarafından referans alınmıştır. Teverruk, bu bağlamda geleneksel bankacılıktaki kredi mekanizmasının yerini alması maksadıyla gündeme gelmiş ve günümüzde muvazalı bir yapı şeklinde sistemleştirilmiştir. Teverruk'un modern dönemde organize olarak ilk kullanılmaya başlaması üzerinden yaklaşık çeyrek asır geçmiş ve bu süre zarfında tartışmalı olsa da bir literatür oluşmuş ve yaygınlaşmıştır.

Yirminci yüzyıldan itibaren İslami finans gelişmiş ve İslami bankaların yaygınlığı hız kazanmıştır. Genel olarak bu bankalar ikili sistemde faaliyet göstermektedir. Geleneksel bankalar ile İslami bankalar birçok ülkede aynı mevzuata

tabi olup ayrı bir yasal dayanak ile faaliyet gösteren ülke sayısı oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte tüm ülkelerde halen geleneksel bankalar piyasaya hakimdir ve İslami bankaların pazar payı birçok ülkede düşük kalmıştır. İslami finansın rekabeti ve sektör içinde varlığını sağlıklı şekilde sürdürebilmesi için diğer kurumlarla iş birliği içinde olmaları ve özellikle Merkez bankaları ile çeşitli alanlarda çalışmaları zorunluluk arz etmektedir. İslami bankaların klasik modellerle karşılamakta zorlandıkları kendileri ve müşterilerinin likidite yönetimi ve diğer finansal sorunlarının çözümü için teverruk ürününe yönelim artmıştır. Ayrıca, İslami bankalar kendilerini sadece dini hassasiyeti olan müşterilerine değil toplumun tüm kesimlere hitap etmek durumunda hissetmiş ve müşterilerine geleneksel bankaların ürün ve hizmetlerine benzer ürünler sunmak için birtakım arayışlara girmişlerdir.

Teverruk günümüzde yaygın kullanılmakla birlikte en fazla eleştiri alan ürünlerden biridir. Global Teverruk hacmi 2020 yılında yıllık 3.5 Trilyon USD seviyesine ulaşmış Türkiye'de ise aynı yıl 100 Milyar[1] USD işlem tutarında gerçekleşmiştir. Bu uygulama ülkemizde sadece katılım bankalarının hazine işlemleri ve temerrüde düşen murabaha işlemlerinin yapılandırması için izin verilmektedir[2]. Ancak Orta Doğu başta olmak üzere İslami finansın uygulandığı birçok ülkede bireysel ve ticari nakit finansman ürünleri de organize molde teverruk üzerinden yapılmaktadır. Yapılan incelemelerde İslami bankaların bilançolarındaki aktif bölümünde fonlama ürünleri arasında murabaha'dan sonra teverruk %24'lük bir pay ile ikinci sırada yer almaktadır. Teverruk, İslami finans piyasaları için önemli bir araç haline gelmiş ve eleştirilere rağmen kullanım kolaylığı sebebiyle sistemden tamamen çıkarılması zorlaşmıştır. Ürünün fonksiyonel olarak çeşitli faydaları bulunmakla beraber işlem hızı, maliyet ve kullanıcı deneyimi açısından benzer katma değeri

---

[1] Araştırma sürecinde 3 Özel Katılım bankası ile yapılan şifahi görüşmeler neticesinde elde edilen gerçek veri diğer katılım bankalarının pazar payına göre genelleştirilmiştir. Tahminimiz reel teverruk hacminin belirttiğimiz rakamdan daha yüksek olduğudur. Katılım Bankalarının yapılandırma, likidite ve ihtiyaç finansmanı dışında bazı murabaha işlemlerinde zaruret ya da iş tercih gereği teverruk kullanılması hacmin yüksek seyretmesine sebebiyet vermiştir.

[2] TKBB Danışma Kurulu, 2 nolu "Teverruk Standardı", 2 Mart 2021

https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/standartlar/bb8e98b97bf9157d54125d6349a36d1d.pdf

sunabilecek alternatifler yeterli ölçüde geliştirilememiştir. İslami finans sektöründe finansmanlar ağırlıklı olarak murabaha (kâr beyanı ile satım) yöntemiyle yapılmaktadır. Murabaha mal'a dayalı bir yöntem olduğu için mutlaka bir emtianın finanse edilmesi gerekir, dolayısıyla nakdi finansman yapılmaz. Ticari hayatta bireyler ve şirketler açısından nakdi ihtiyaç her zaman bir emtiaya dayalı olmayabilir. Özellikle bireysel finansman ihtiyaçlarında bu durum daha önemli hale gelmektedir. Örneğin işletmelerde personel maaş ödemeleri, bedelli askerlik, borç kapama, kredi yapılandırma, sermaye artırımı, uluslararası sermaye piyasası ihraçları, sendikasyon, bankalar için likidite yönetimi ve hazine işlemleri bu ihtiyaçlar için birer örnektir. Ayrıca konvansiyonel sistem ile bağlantı kurabilmesi açısından teverruk önemli bir yer edinmiştir.

Teverruk yaygın olarak organize haliyle İngiltere ve Malezya'daki borsa ve tezgâh üstü piyasalarda uygulanmaktadır. Klasik teverruk'un bir sistem içerisinde uygulamasına yaptığımız araştırmalarda rastlamadık. Fıkıh otoritelerinin teverruk'a mesafeli yaklaşımı sebebiyle ürünün kullanım alanı ve getirilen sınırlandırmalar ülkelere göre farlılık göstermektedir. Literatürde konuyla ilgili yapılmış çalışmaların sınırlı olduğunu gözlemlemekle birlikte araştırmacılar ağırlıklı olarak meselenin teorik zeminine odaklanmış ve ortaya çıkan çalışmalar teverruk'un fıkhi yönleri üzerine olmuştur. Yaptığımız araştırmalarda doğrudan tezimizin içeriğine benzer pratik uygulamaların incelendiği ve alternatif uygulama önerisi içeren daha önce yapılmış İngilizce ya da Türkçe bir çalışma bulunmamaktadır. Doktora tezleri sınırlı sayıda olmakla birlikte mevzu konu daha çok makale formatındaki çalışmalarda ele alınmıştır. Bu kapsamda teverruk konusuyla ilgili İngilizce ve Türkçe literatürdeki her seviyedeki tüm çalışmalar incelenmiştir.

Teverruk, İslami finansın konvansiyonel finans ile rekabet edebilmek için ihdas ettiği ve bu alanda oluşturabildiği pragmatik bir çözüm olmuştur. Bu yöntem beraberinde büyük eleştirileri de getirmektedir. Klasik teverruk, İslam'ın ilk dönemlerine kadar uzanan çok eski bir finansman yöntemi olmasına karşın yirmi birinci yüzyılda teknoloji ve finans piyasalarının gelişmesiyle birlikte yıllar itibariyle yaygınlığı artmış ve bugün İslami finans sektöründe finansman araçları arasında ilk sıralara ulaşmıştır. Teverruk, uygulama biçimi açısından, murabaha, muşaraka, icare

gibi diğer yöntemlere kıyasla en tartışmalı ürün olmuştur. Bu tezi yazmaktaki amacımız teverruk sürecinin tüm detaylarını analiz etmek ve tartışmalı yönlerini ortaya çıkarmak suretiyle ideal bir süreç ortaya koymaktır. Günümüz uleması ve fıkıh otoritelerinin genel yorumu mevcut kurumsal teverruk uygulamasının caiz olmadığı yönündedir. Bu sebeple meselenin teorik tarafına değinmekle birlikte uluslararası piyasalarda uygulanabilir, teknolojik olarak üst seviyede ve fıkhı münakaşalardan (eleştirilerden) büyük ölçüde arınmış bir teverruk yapısı geliştirmeyi hedefliyoruz. Bu amaçla hipotezimiz: fıkhi itirazlardan arındırılmış ve aynı zamanda sektörün mevcut ihtiyaçlarının tamamını çözebilecek teverruk süreçleri pratikte uygulanabilir mi? Bununla birlikte tasarladığımız modelin mevzuatla ilgili hususlar, Bankaların uygulama pratikleri, kullanım kolaylığı, zaman, maliyet açısından verimli bir süreç oluşturabilmemiz mümkün müdür? Bu sorulara cevabımız hayır ise konunun zaruret olarak mı kabul edilmesi gerekir? Tezimizde bu sorulara cevap aranmakla beraber bu hizmetin yurt dışından belirli maliyetlerle ithal edilmesi yerine Türkiye'de yapılabilmesi ve belki de ihraç edilebilmesi hususu incelenmiştir.

Araştırmalarımızda gözlemlediğimiz problemlerden biri organize teverruk'un birçok yönden tartışmalı olması ve bu hizmetin yurt dışından ithal edilmesidir. Teverruk hizmeti veren platformlarda denetlemenin yetersiz ve malın mevcudiyetinin tartışmalı olması ürünün birçok ülkede kullanımı kısıtlamıştır. Ülkemizde ise teverruk sınırlı ölçüde uygulanmaktadır. Diğer taraftan klasik teverruk sürecinin ise sistemleştirilmiş bir modelde uygulaması bulunmamaktadır. Günümüzde teverruk konvansiyonel bankacılıktaki standart bir kredi ürününe benzemiş ve geleneksel kredi sürecindeki kolaylık, hız, maliyet vb. unsurlar bu ürünle sağlamaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın şimdiye dek yapılmış diğer çalışmalardan ayrılan en önemli özelliği konunun piyasa uygulamaları üzerine derinlemesine araştırılması ve benzer şekilde mevcut uygulamalara kıyasla daha iyi bir pratiğin ortaya koyulmasına yöneliktir. Bu çerçevede araştırmacının katılım bankacılığında aktif çalışıyor olması meselenin saha uygulamasının ince ayrıntılarına kadar inilmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca, uluslararası piyasalardaki uygulamaların yerinde incelenmesi amacıyla İngiltere ve Malezya'da bulunulmuş ve bu hizmeti sunan kuruluşlarla birebir görüşmeler yapılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde klasik ve organize teverruk

süreçlerinin uçtan uca dizayn edilmesi, teknolojik hususlar, para ve mal akışının süreçleri, emtia gibi konular teorik zeminde daha rahat tasarlanabilir olmakla birlikte piyasa dinamikleriyle uyumlu ve genel mutabakatın sağlanabileceği bir yapı oluşturmak oldukça zor olacağına kanaat getirilmiştir. Bu çerçevede, yurt içi ve yurt dışından potansiyel emtia tedarikçileri, yazılım uzmanları, katılım bankacılığı profesyonelleri başta olmak üzere birçok kurum ve kuruluşla görüşülmüş, çok sayıda toplantı yapılmıştır. Dolayısıyla piyasa ile birçok farklı bakış açısının değerlendirildiği uygulanabilir bir yapı tasarlanmaya çalışılmıştır. Tüm bu çalışmalar neticesinde hedefimiz teverruk süreçlerinin fıkhi unsurları sağlayacak şekilde uygulandığı, tarafların yapıya kolayca entegre edilebileceği, blok zincir ve akıllı sözleşmelere dayalı, geleneksel değil dijital emtianın kullanıldığı, global anlamda uygulanabilir, pazarlanabilir ve en önemlisi fıkhi açıdan sorunsuz bir fintek modelinde dijital teverruk platformu oluşturmaktır.

Tezimizde içerik olarak birinci bölümde konu kavramsal olarak ela alınmakta ve klasik ve organize teverruk süreçlerine değinilmektedir. Organize Teverruk için kullanım açısından finansman ve mevduat süreçleri detaylandırılmıştır. Teverruk'un tarihsel olarak nasıl bir süreçten geçtiği ve günümüze kadar nasıl uygulandığı anlatılmakla birlikte İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren ulemanın konuya yaklaşımı, Mezheplerin görüşleri ve günümüzdeki bireysel ve kurumsal düzeydeki fıkhi otoritelerin güncel değerlendirmeleri ele alınmıştır. Tarihsel süreçten bahsedilirken klasik ve modern dönem olmak üzere iki şekilde incelenmiştir. Organize teverruk'un sadece modern dönemde uygulanması sebebiyle günümüz fıkhi otoritelerin ve bu anlamda bölgesel olarak kurulların görüşlerine yer verilmiştir. Bölümün son kısmında ise tarihi süreçte ortaya çıkan nakit finansman yöntemleri teverruk çerçevesinde analiz edilmiştir. Teverruk'un bir nakit finansman yöntemi olması ve alternatiflerinin ortaya çıkarılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bunların bir kısmı îne satışı gibi faize çok yakın seyreden ürünler olup bir kısmı ise daha çok teorik zeminde tasarlanmış ancak pratik uygulaması zahmetli olan ürünlerdir. Buradaki amaç farklı modellerin değerlendirilmesi olmuş ve teverruk'a alternatif olabilecek nakit finansman yöntemleri ayrı ayrı incelenmiştir. Günümüzde teverruk'a bizzat alternatif olabilecek, kullanımı kolay ve genel kabul görmüş bir ürün henüz bulunmamaktadır.

İkinci bölümde, teverruk'un günümüzdeki pratik uygulamaları detaylı olarak ele alınmıştır. Öncelikli olarak teverruk'un tercih edilmesinin iktisadi, yasal ve ticari nedenleri incelenmiş ve finansal kuruluşların neden böyle tartışmalı bir ürünü yoğun olarak kullandıkları açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra, bu uygulamaların süreç detaylarına girilmiş ve uluslararası finansal piyasalarda uygulama şekilleri incelenerek ürünün gerekliliği tartışılmıştır. Bölüm içerisinde tezimizin en önemli alanlarından biri olan uluslararası borsalarda uygulama pratikleri şematik gösterimlerle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölüm tezimizin hem yerel hem de uluslararası çalışmalardan ayrılan en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Bu süreçte İslami bankaların ve yurt dışı borsaların süreçleri detaylı olarak yerinde ziyaretler yapılarak incelenmiştir.

Üçüncü yani son bölümde mevut teverruk işlem platformlarına alternatif olabilecek, güncel teknoloji ile desteklenmiş, blok zincir ve akıllı sözleşmelere dayalı, İslami finans ilkeleri ile büyük ölçüde uyumlu olduğu düşünülen bir dijital teverruk platformu modeli önerilmektedir. Bölüm içerisinde dijital ve geleneksel emtialar değerlendirmeye tabi tutulmuş ve her iki model için emtia konusu incelenmiştir. Ayrıca platformun ödeme sistemi için inovatif süreçler geliştirilmiştir. Her bir modelin ödeme sistemi ayrıca bu bölümde detaylandırılmıştır. Likidite yönetimi amaçlı teverruk tarafında ise tasarladığımız modelin oluşturacağı en önemli katma değer dijital emtia ile sürdürülebilirlik ve yüksek işlem hacminin imkânı ile beraber verimlilik ve maliyet avantajları oluşturmasıdır. Bununla birlikte mevcut uygulamalardaki fıkhi sorunların mümkün oranda çözülmesi amaçlanmıştır. Nakit finansman amaçlı teverruk açısından İslami bankaların bu alandaki ürün eksikliğine çözüm amaçlanmış olup bulundukları ülkelerdeki konvansiyonel bankalarla daha iyi rekabet etmelerine imkân sağlamalarına zemin oluşturulması amaçlanmıştır. Ayrıca murabaha yönteminin uygulanamadığı durumlarda fonlama ihtiyacının birey ve şirketler için önemli bir ihtiyacı gidereceğini düşünüyoruz. Bölümün son kısmında ise önerilen teverruk sürecinin akışları çizilmiş, muhasebe detayları yazılmış, adım adım tüm süreçler oluşturulmuştur. İlaveten, platformda tarafların kullanacakları sözleşme ve doküman detaylarına yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVERRUK KAVRAMI, TARİHSEL GELİŞİMİ VE DİĞER NAKİT FİNANSMAN YÖNTEMLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

1.1. TEVERRUK KAVRAMI VE TÜRLERİ

1.1.1. Teverruk Kavramı

Teverruk[3], kelime kökeni olarak "*verık*" sözcüğünden türemiş olup "*gümüş para*" (basılı dirhemler) anlamına gelir (Cebeci, Teverruk, 2019). Bu sebeple Teverruk "*paralanmak*" veya parayı takip etmek anlamında kullanılmıştır. Ticari hayat içerisinde kavram bir finansal ürün haline gelmiş ve nakit elde etmek amacına yönelik bir yönteme dönüşmüştür. Bu bağlamda, kişinin bir malı vadeli olarak satın alması ve akabinde ikinci el piyasada aynı ürünü ilk aldığından farklı bir kişiye peşin olarak satması Teverruk olarak tanımlanır. Bu işlemlerdeki satışlar birbirinden farklı olup aralarında muvazaa, diğer bir ifade ile birbiri ile bağlantılı olmayan ve önceden organize edilmemiş satışlardır (Ahmed & Al-Eshaikh, 2014).

Teverruk'ta kişinin amacı maldan istifade etmek değil onu satarak nakit elde etmektir. Bu amaç çerçevesinde kelime olarak farklı dönemlerde ve coğrafyalarda aynı manayı taşımakla birlikte çeşitli isimler altında uygulanmıştır. Bunlardan en bilineni aslı Farsça bir kelime olan "*Zerneka*"'dır. S. Arabistan'ın belirli bölgelerinde yerel olarak kullanılan "*Va'de*" ve "*Diyne*", Sudan'da ise temel ihtiyaç maddeleri üzerinden

[3] Teverruk kelimesi uluslararası literatürde ayrıca "Emtia Murabahası*"* olarak bilinmekle birlikte ingilizce tanımlamada "Tawarruq, Commodity Murabaha, Commodity Musawamah*"* olarak da adlandırılmaktadır (Dusuki, Ali, & Sandrego, 2013)

uygulanan "*Kesr*" işlemlerinin teverruk'a benzer yöntemler olarak kullanıldığı bilinmektedir (Çakır, 2018).

Teverruk akdi ilişki açısından üç taraflı bir işlemi içerir, ancak bu uygulama İslam tarihinin çeşitli dönemlerinde îne satışına benzetilmiştir (Bayındır S. ,2012). Ancak, Ebu Yusuf'un "*Îne câizdir ve bunu yapan ecir kazanır*" şeklindeki ifadesinin teverruk olarak anlaşılması gerektiğini İbn Abidin özellikle belirtmiştir (Apaydın, Îne, 2000). Teverruk nakde ihtiyacı olan kişinin bir malı yüksek bir fiyattan alıp düşük bir fiyata satması olacağı gibi, tersi de uygulanabilir. Örneğin, 100 lira değerinde bir malın 90 lira'ya alınması ya da 90 lira'ya alınan bir malın 100 liraya satılması gibi iki yöntemden biri tercih edilebilir. (Nasrun, 2014)

1.1.2. Teverruk Türleri

Bu kısımda Teverruk'un uygulama pratiğindeki teknik süreçlere değinilip sonrasında piyasada yaygın kullanılan çeşitleri incelenecektir. Teverruk göründüğünden daha karmaşık bir yapıya sahip olup birçok fıkhî unsuru birarada içermektedir.

Teverruk, uygulanma süreci içinde iki satış ve iki alış sözleşmesini barındırır. İlkinde bir emtia satıcı tarafından alıcıya vadeli olarak satılır. İkincisinde ise alıcı ilk satıcıdan farklı olarak üçüncü bir tarafa emtia'yı spot olarak satar ve nakde dönüştürür. Bu sözleşmeler her iki tarafı da bağlayıcı olup tek taraflı olarak fesih edilemezler. Alış ve satış sözleşmelerinin doğası gereği malın sahipliği bir taraftan diğer tarafa aktarılmaktadır. Bu sözleşmeler duruma göre murâbaha[4] veya müsâveme[5] formatında

[4] Murabaha, sözlükte "artma, kâr, ticarî kazanç" anlamındaki ribh kökünden türeyen ve "kazandırma, kâr hakkı tanıma" mânasına gelen murâbaha terim olarak bir malın alış fiyatı veya maliyeti üzerine belirli bir kâr konarak satılmasını ifade eder https://islamansiklopedisi.org.tr/murabaha (Dönmez, 2020).

[5] Müsâveme, sözlükte "pazarlamak, pazarlık yapmak, fiyat vermek" anlamlarındaki sevm kökünden türemiş olup "pazarlık (yapmak)" ve "pazarlıklı satış" demektir (Kallek, Türkiye Diyanet Vakfı, 2020). Finansal bir ürün olarak Murâbaha'dan en büyük farkı İslami bir Banka'nın malı ilk alıcıdan aldığı fiyat

olabilir. Sözleşmede muhatap tarafların bizzat kendileri olabileceği gibi bir vekil, broker ya da acenteyi de aracı olarak kullanabilirler.

Teverruk sürecinde kullanılacak emtia fıkhî prensiplere[6] uyumlu olmalıdır. Ayrıca, alıcı taraf malı aldıktan sonra üçüncü tarafa satmadan önce malın sahipliğini elde etmesi gerekir. Bu sahiplik gerçek kabz ya da hükmi kabz[7] şeklinde olabilir. Malın kusurlu olması durumunda alıcının sözleşmeyi fesh etme hakkı bulunduğu gibi yeni bir sözleşme de yapılabilir. Fiyat üzerine anlaşıldıktan sonra ilk satım akdi içinde olan vadeli satımda, fiyat tek seferde vade sonunda ödenebileceği gibi taksitler halinde de ödenebilir. Vadeli satış yapıldığı zaman borçlu olan tarafın iflası halinde kredi yapılandırması için yeni bir teverruk sözleşmesinin de yapılması mümkündür.

Sözleşmelerin gerçek bir satış sözleşmesini içermesi, aynı zamanda birbirinden bağımsız ve ayrı olması gereklidir. Teverruk, içerisinde aynı zamanda bir Vekalet sözleşmesi de içerebilir. Sözleşmedeki herhangi bir taraf kendisi adına hareket etmesi için bir vekil tayin eder. Vekalet sözleşmesi alım ve satım sözleşmelerinden ayrı olarak yapılmalıdır. Vekil dilerse ödeme yapılacak tutarı "karz" olarak verebilir. Teverruk sürecinde "ikili vekalet" sistemi uygulanabilir; örneğin: sözleşmede yer alan taraflardan biri başka bir taraf adına vekalet yolu ile bir malı satın alıp üçünü bir tarafa malı satabilir, böylece bir kişi adına iki ayrı sözleşme sürecinde vekil olarak hareket edilmiş olur.

Piyasada, özellikle bireysel veya şirket ihtiyaçları için yapılan teverruk işlemlerinde borçlu olan taraftan bir teminat (garanti) alınması ya da borcuna karşılık

---

Murâbaha'da belli iken Müsâveme de bu fiyatı ve üzerine koyduğu kâr payının açık olarak belirtmemesidir.

[6] Ticaret'te mal önemli bir unsurdur ve İslam dininin bu konuda belirgin kısıtlamaları bulunmaktadır. Haram olarak kabul edilen mallarla ticaret yapılamaz. Domuz, içki v.s gibi mallar bu kapsammda ticarete konu olamazlar. Diğer taraftan mahiyet olarak bazı mallar da teverruk sürecinde kullanılamamaktadır. Örneğin: altın, gümüş veya para akdin konusu olarak kullanılamaz. Ayrıca içeriğinde doğası gereği borç olan bir varlık kullanılamaz ya da henüz bitmemiş, tamamlanmamış bir mal teverruk'a konu edilemez.

[7] Menkulün elle tutulup alınması "gerçek kabz", tasarrufa imkân verecek şekilde hazırlanmış olması da "hükmî kabz" olarak isimlendirilir. Hükmi kabz sürecinde malın sahiplenildiğini ifade eden bir vesikanın (ör. sertifika) bulunması yeterlidir.

hayat sigortası yaptırılması yaygın bir uygulamadır. Sözleşme koşullarında ödemelerde oluşabilecek bir gecikme için "gecikme cezası" uygulanabilir. İşleme söz konusu malın bölünemez olduğu durumda mal üzerinde parçalı sahiplik olması ve o şekilde satılması gereklidir. Örneğin, Malezya Merkez Bankasına göre, ülkede teverruk sürecinde yaygın olarak kullanılan Palm Yağı bir depo içinde 10 bin ton saklanabildiği bir durumda 4 bin ton satış yapılacaksa tank içindeki yağın 4 bin ton alınıp başka bir tanka konulması gerekmeden tank üzerinde belirli bir parçanın kime ait olduğunun belgelendirilmesinin yeterli olacağı belirtilmiştir (Bank Negara Malaysia, 2015).

1.1.2.1. Bireysel (Klasik) Teverruk

Bireysel teverruk[8] isminden de anlaşılacağı üzere genellikle finansal bir sistem dahilinde olmayan ve kişinin finansman sürecini kendi başına yönettiği bir uygulamadır. Günümüze (yirmibirinci yüzyıla) kadar teverruk yalnızca bireysel olarak uygulanmış ve dönem mezheplerinin konuya yaklaşımı sadece bu çerçevede olmuştur. Geçmişte emtia olarak buğday veya şeker kullanılırken günümüzde ağırlıklı olarak, ikinci el piyasasının güçlü olduğu, otomobil vb. ürünlerin tercih edildiğini söyleyebiliriz (Alkhamees, 2017). Bireysel teverruk'ta emtia (mal) bir satıcıdan vadeli olarak satın aldıktan sonra, ilk satıcıdan farklı olarak başka bir alıcıya peşin olarak ikinci piyasada satılmakta ve böylelikle nakit elde edilmektedir. Günümüzde artık yaygın uyalama alanını kaybeden bu yöntem genellikle malın vadeli olarak Banka üzerinden alındığı şekle dönüşmüştür. Bu yöntem Finansal bir Kuruluşun araya girmesi sebebiyle, daha sonra detaylı bahsedeceğimiz, Organize Teverruk'u ifade etmektedir. Yaptığımız araştırmalarda günümüzde yaygın olmayan şekliyle bireysel teverruk uygulamasında faiz'e girmeden nakit elde etmek amacıyla bireyler İslami

[8] Bunun dışında "klasik teverruk", "fikh-i teverruk", "ferdi teverruk" ya da "organize olmayan teverruk" olarak da isimlendirilmiştir. Ayrıca, yaygın olarak uluslararsı literatürde ingilizce "classic tawarruq", "individual tawarruq" ya da "jurisprudential tawarruq" adları ile de kullanılmaktadır (AAOIFI, Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe veFaizsiz Finans Standartları Denetleme Kurumu, 2018).

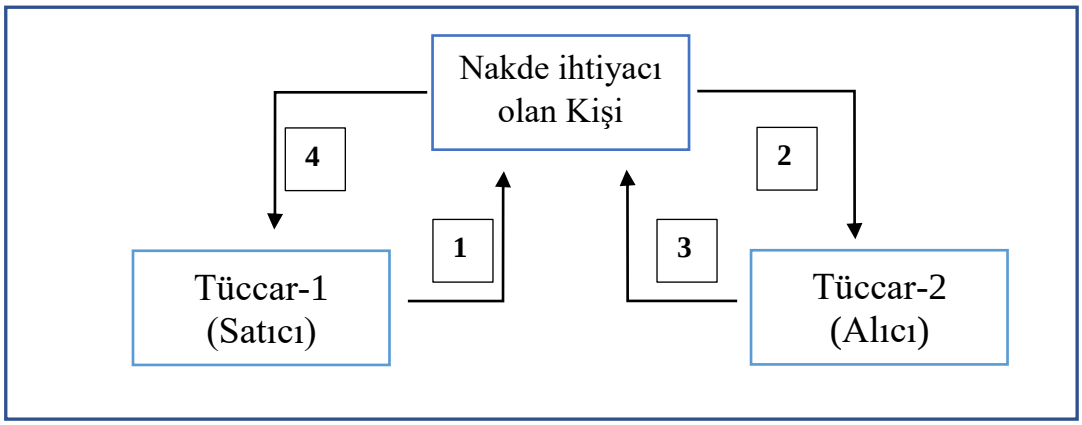
bankaların, genellikle, murabaha yolu ile peşin alıp vadeli sattıkları emtia'yı Banka'yı aracı kullanmadan ikinci piyasada nakde dönmektedirler.

Teverrukun tarihsel süreçte kişilerin likidite ihtiyaçlarına bir çözüm olarak, faizden kaçınmak amacıyla, ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Günümüzde faize dayalı banka kredisi almak istemeyen, ya da gelir durumunu belgeleyemediği için geleneksel kredi yöntemlerine başvuramayan, bir başka durumda ise karz ile borç elde edemeyen kişiler bu yöntemi kullanmaktadır. Bireysel teverruk için özel olarak dizayn edilmiş ve teverruk taraflarının bir platform içerisinde bir araya geldiği bir piyasa günümüzde bulunmamaktadır. Bu sebeple nakit ihtiyacı olan kişiler teverruk yapmak amacıyla cep telefonu, araba gibi ikinci el piyasası yaygın olan çeşitli emtiaları piyasa fiyatı üzerinden pazarlık usulü ile vadeli olarak almakta ve ikinci el piyasada tekrar pazarlık usulü ile peşin satmaktadır. Bu durum, doğal olarak, piyasadaki hareketliliğe göre önemli bir zaman ve para kaybına sebep olabilmektedir. Bu ve çeşitli gerekçelerden dolayı bir sonraki kısımda bahsedeceğimiz organize teverruk yöntemi ortaya çıkmıştır.

Bireysel teverruk sürecinde zamanlamanın aynı olması gerekmez. Kişi malı gerçekten kullanmak amacıyla bugün vadeli almış olabilir ve ör. iki ay sonra paraya ihtiyacı olduğu durumda hala kullanılabilir olan o malı satarak nakit elde edebilir hatta böyle bir ticaretten zarar da edebilir. Burada dikkat edilmesi gereken temel husus teverruk'un, tartışmalı îne satışına benzememesi ve işlemin sıhhati için üçüncü tarafın ilk satıcı ile aynı kişi olmaması, farklı ise de aralarında organik bir bağ bulunmaması gereklidir. Hz. Peygamber (s.a.v) sonrası dönemde ticaretin gelişmesi ve İslam'ın farklı coğrafyalara yayılması akabinde oluşan ekonomik hareketliliğin teverruk işlemine talebi arttırdığını düşünüyoruz. Bu kanaatimiz o dönemde finansman ihtiyaçları için yöneltilen çeşitli soruların teverruk ile nitelendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Hasan-ı Basrî (ö. 110 hicri) kendisine fetva soran bir kişinin şöyle dediğini nakleder: "*kadınlar benden vadeli ipek satın alıyor sonra bunu benim piyasayı iyi bilmemden ötürü dışarıda başka birine peşin satmamı istiyorlar*". Teverruk'un bu şekilde ifade edildiği ve kendisinden müsaade istendiği bilinmektedir. İlk teverruk işlemlerinde emtia olarak ipek kullanılmış hatta ine satışı ile özdeşleştiği için ine satışı o dönemde "ipek satışı" olarak ifade edilmiştir (Ahmed & Al-Eshaikh, 2014).

Bireysel teverruk şematik olarak şöyle işlemektedir:

Şekil 1.1: Bireysel Teverruk Akışı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

- Birinci aşamada nakde ihtiyacı olan kişi, yani müteverrık, bir malı piyasadan (Tüccar-1) bedeli belirli bir vadede ödemek üzere alır.
- İkinci aşamada müteverrık malı ilk satıcıdan farklı olan bir başka tarafa (Tüccar-2) peşin satar.
- Üçüncü aşamada alıcı peşin satış sonrası bedeli öder.
- Son aşamada ise vade sonunda ilk satıcıya (Tüccar-1) olan borç ödenir.

1.1.2.2. Organize Teverruk

Bu teverruk işleminde, malın piyasadan alınması ve ilgili taraflara satılması gibi tüm süreçler finansal kurum (Banka) tarafından organize edilmektedir. Bireysel teverruk sürecinin farklılaştırılmasıyla oluşurulan organize teverruk, literatürde Banka Teverruku uluslararası piyasalarda ise Emtia Murabahası (ing. *Commodity Murabaha*) olarak adlandırılmaktadır. Bireysel teverruk'a kıyasla kurgusal bir yapıya sahiptir ve ticaretin doğal akışında olmayan birçok unsuru içeren kapalı bir sistemde oluşturulmuştur. Organize teverruk bu yönüyle birçok eleştiriye maruz kalmaktadır.

Uygulamada murabaha ve teverruk aynı anda kullanılmakta olup iki spot işlem gerçekleşir (Mahadi & Noor, 2010). Müşteri bankanın aldığı malı ikinci el piyasada satması için bankasını yetkilendirir ve vekil tayin eder. Süreç, teknolojik gelişmeler ve

kurumlar arası sistem entegrasyonu ile birlikte neredeyse saniyeler içinde gerçekleşmekte, talep alındıktan sonra anında ilgili tutar müşterinin hesabına yatırılmaktadır (Alkhamees, 2017). Tarafların emtia ile ilgili herhangi bir ilgilerinin olmaması sebebiyle işlemler hızlı ve düşük maliyetle gerçekleşmekte, hatta malın alım satım sırasında yer değiştirmediği bir netting[9] işlemi oluşmaktadır.

Organize Teverruk ilk olarak Suudi Arabistan'da 2000'li yılların başında icra edilmiş, daha sonra Körfez İş birliği Ülkeleri başta olmak üzere birçok coğrafyada kullanım alanı bulmuş ve Uluslararası Global Bankalar da bünyesinde kullanmaya başlamıştır. Günümüzde yaygın olarak kullanılan teverruk yöntemi Organize Teverruk'tur. Bu yöntemin uluslararası piyasalarda nasıl uygulandığını bir sonraki bölümde detaylı bahsedeceğiz.

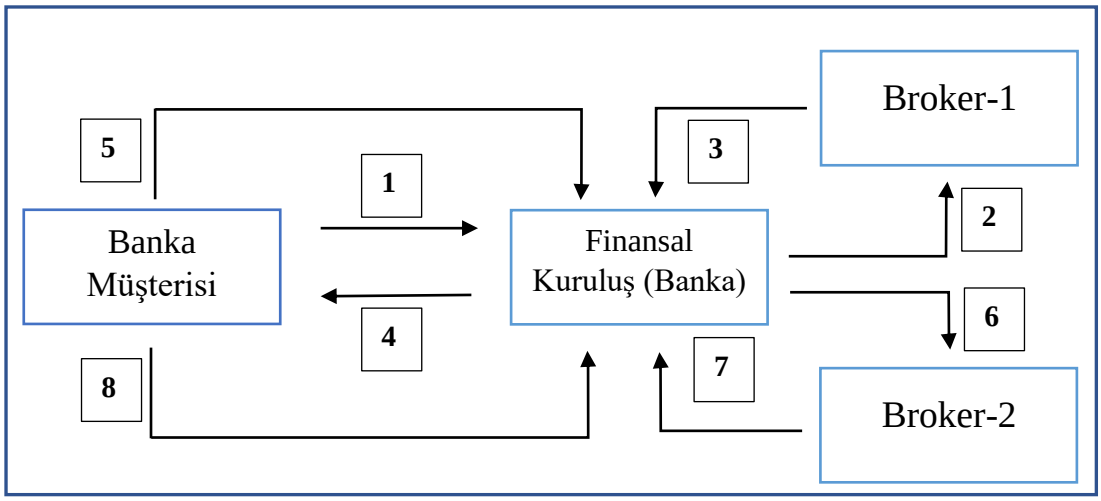
Organize teverruk, genellikle Finansal Kurumlar arasında likidite yönetimi işlemlerinde kullanılmakta ve geleneksel bankalar ile yapılan para piyasası işlemlerinde önemli bir alternatif olması açısından tercih edilmektedir. Diğer taraftan bireysel ve tüzel müşterilerin nakit finansman ihtiyacı ya da borç yapılandırma süreçlerinde bu yönteme yaygın olarak başvurulmaktadır. Aşağıda bu iki süreci detaylandıracağız.

[9] Netting, sözlükte "netleştirme" ya da "mahsuplaştırma" anlamına gelir. Birbirine borçlu olan çoklu tarafların gün sonunda aralarında mahsuplaşma sağlayarak alacak verecek süreçlerini kapatmalarına imkan sağlayan bir uygulamadır. Bir örnekle açıklayacak olursak, standart bir işlemde saat 10:00'da: Satıcı-1 dört ton aleminyum için vadeli olarak ton başına 2,500 USD'ye bir müşteriye (Alıcı-1) toplamda 10,000 USD'ye satmak üzere işlemi rezerve eder. Saat 10:30'da, aynı gün, müşteri malı satın alır ancak emtia'yı görmez sadece sahiplik sertifikasına sahiptir. Bu urumda Satıcı-1 dört ton malı müşterisi için depoda tutar. Saat 11:00'de, aynı gün, müşteri aynı malı başka bir alıcıya, Alıcı-2, peşin olarak 8,000 USD'ye satar; böylelikle Alıcı-1 elindeki malı satarak elindeki malı satarak nakde döner. Netting işlemi sebebiyle, dört ton aleminyum, fiziksel olarak herhangi bir yer değiştirmeden alım satım sürecinde taraflar arasında mahsuplaştırılmış olur (Khan, Organized Tawarruq in Practice: A Sharl'ah Non-Compliant and unjustified Transaction, 2010).

1.1.2.2.1. Finansman Aracı Olarak Organize Teverruk

Bu yöntemde amaç Banka'dan belirli bir vade için sabit bir kâr oranında nakit temin etmek ya da daha önce kullanılan bir finansmanın ödenmemesi sebebiyle borcun yapılandırmasıdır. Bankalar genellikle murahaba ve benzeri ürünlerle finanse edemedikleri işlemler için bu alternatifi kullanırlar. Müşteri, teverruk işleminde operasyonel süreçlerde aktif rol almaz ve akıştaki tüm süreci müşterinin vekili olarak banka yürütür. Akış şeması şöyledir:

Şekil 1.2: Nakit Finansman (Kredi) Yöntemi olarak Organize Teverruk Akışı

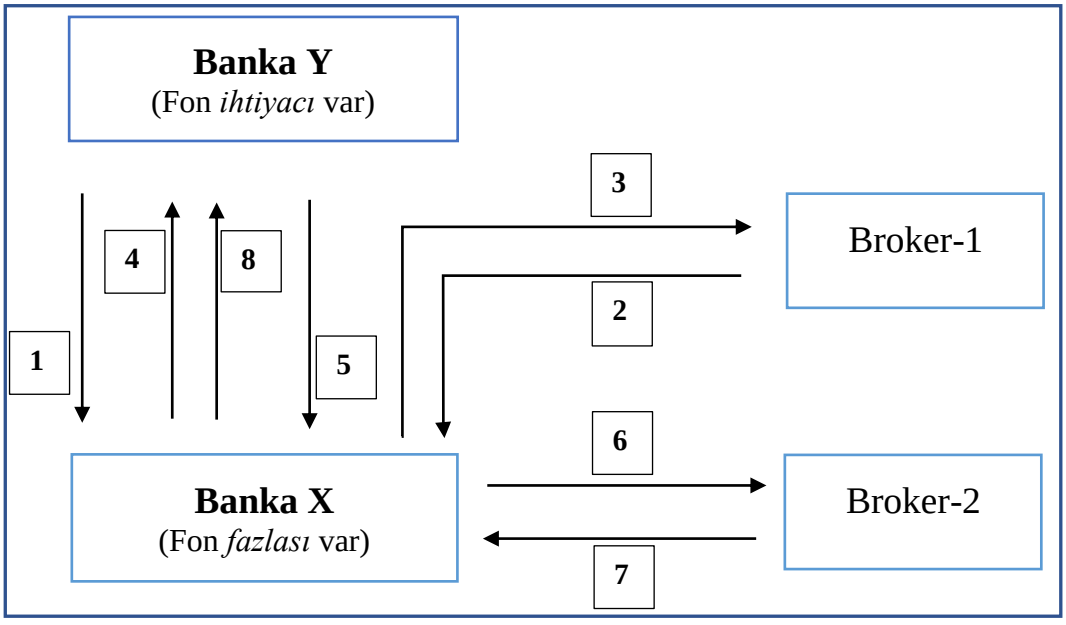
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1. Finansman ya da borç yapılandırma başvurusu aşaması: nakde ihtiyacı olan kişi bankasına başvurarak talebini iletir. Bu aşamada teverruk ve vekalet sözleşmeleri imzalanır.
2. Para transferi aşaması: banka broker-1'den finansman tutarının karşılığı kadar emtia satın alır.
3. Mal transferi aşaması : broker-1 banka'nın satın aldığı emtiayı kendisinde bulunan bankanın açmış olduğu emtia hesabına aktarır.
4. Banka, elindeki malı vade sonunda ödenmek üzere müşterisine satar.
5. Müşteri, kendi başına malı nakde dönüştüremeyeceği için daha önce vekalet vererek kendisi adına hareket etmesini istediği bankayı bu işlem için görevlendirir.

6. Mal transferi aşaması: banka, müşterisine ait olan malı bir başka alıcı olan broker-2'ye peşin satar.
7. Para transferi aşaması: broker-2 satın aldığı emtianın karşılığı olan tutarı banka'ya transfer eder.
8. Para transferi aşaması: banka müşterisinin hesabına ödemeyi geçer. Müşteri ise vade sonunda bankasına ödeme yapar ve akış tamamlanmış olur.

Finansal kuruluşlar çeşitli dönemlerde azalan ya da artan kısa vadeli (max. bir yıl) likidite ihtiyaçlarını yönetmek amacıyla teverruk yöntemini kullanırlar. Teverruk konvansiyonel bankalar ile de yapılabilmektedir. Ancak genellikle bir banka mutlaka İslami banka olur, çünkü iki konvansiyonel banka kendi arasında standart kredi sürecini yürütürken teverruk'u tercih etmezler. Süreçteki operasyonel işlemler, örf gereği, fon ihtiyacı olan banka tarafından yürütülür ancak eğer bu bankanın teverruk piyasası ile herhangi bir tecrübesi yoksa ya da teverruk uygulaması sunan yapılarda üyeliği bulunmuyorsa muhatap bankasına yetki vererek (ing. *agency*) malı kendisi adına satmasını isteyebilir. Para piyasaları işlemlerinde, likidite yönetimi amaçlı uygulanan teverruk akışı şöyledir:

Şekil 1.3: Likidite Yönetimi İçin Uygulanan Organize Teverruk Akışı

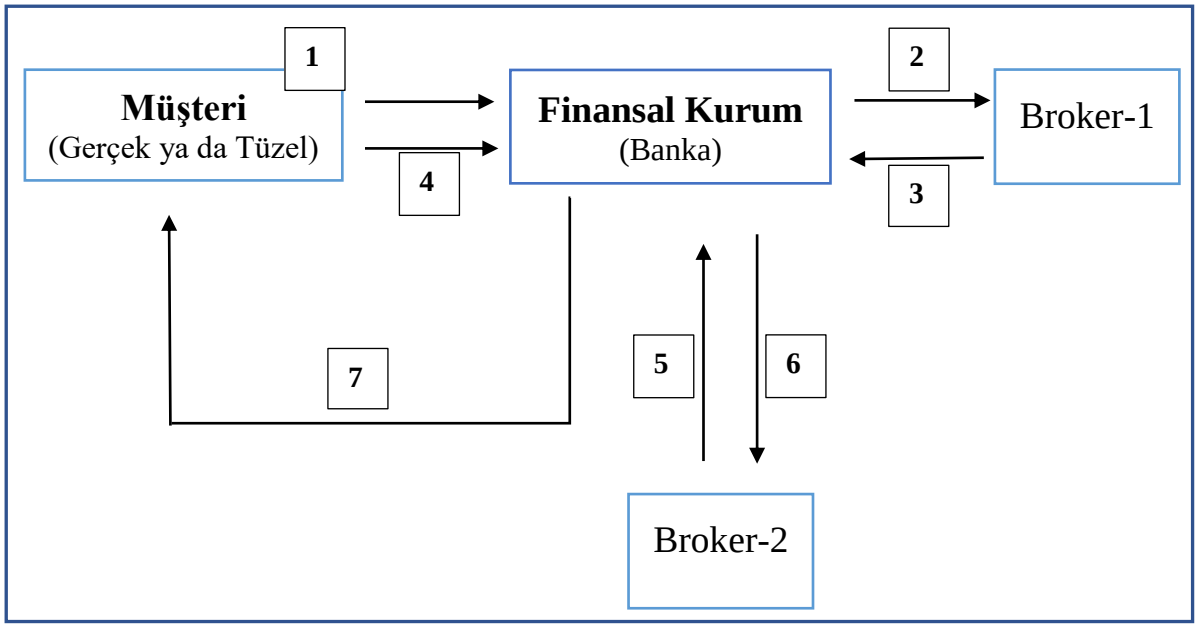
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1. Fon ihtiyacı bulunan banka talebini muhatabına iletir ve aralarında emtia murabahası sözleşmesi ile birlikte vekalet sözleşmesi imzalanır.
2. Banka x, broker-1'den finansman tutarının karşılığı kadar emtia satın alır ve peşin ödeme yapar.
3. Broker-1 satın alınan malı daha önce kendisinde açılmış bankaya ait emtia hesabına aktarır.
4. Banka x, banka y'e vade sonunda ödenmek üzere elindeki emtia'yı satar.
5. Banka y kendi başına emtia'yı nakde dönüştüremeyeceği için banka x'i, vekalet sözleşmesi kapsamında, görevlendirir.
6. Banka x, fon talep eden tarafa (banka-y) ait olan emtia'yı, hazırda bekleyen bir başka alıcı olan broker-2'ye peşin satar.
7. Broker-2 satın aldığı emtia neticesinde ilgili tutarı banka x'e transfer eder.
8. Banka muhatabının hesabına ödemeyi geçer. Banka-y ise vade sonunda banka-x'e ödeme yapar ve süreç tamamlanır.

1.1.2.2.2. Mevduat Aracı Olarak Organize Teverruk

Organize teverruk mevduat toplamaya yönelik kullanıldığında Ters Teverruk (ing. *Reverse Tawarruq*) olarak nitelendirilir. Müşteri mevduatları başta olmak üzere bankalar arası hazine işlemleri de bu kapsama girer. Günümüzde sabit getiri bekleyen vadeli mevduat işlemleri için uygun bir enstürman olarak görülmüştür. İslami bankaların bireysel müşteri kitlesine genellikle hitap etmese de son yıllarda bu bankaların kurumsal müşterileri için sundukları önemli bir ürün olmuştur. Süreç genel olarak organize teverruk kapsamında benzer olmakla birlikte sözleşme ve tarafların sorumlulukları açısından farklılık arz eder. Bu işlemde, fon ihtiyacı olan banka karşı bankadan bedeli aldıktan sonra onun vekili olarak emtiayı broker aracılığıyla satın alır. Karşı bankanın malı vadeli olarak kendisine satmasından sonra ilgili malı diğer bir broker aracılığıyla satarak ihtiyaç duyduğu nakit paraya ulaşır. Vadesinde anapara ve kârı ile birlikte bedeli karşı bankaya geri öder (Kazancı, 2018). Ters teverruk sürecinde akış şöyle işlemektedir:

Şekil 1.4: Ters Teverruk – Mevduat (Fon Toplama) Ürün Akışı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1. Müşteri, belirli bir vade için sabit getiri elde etmek amacıyla banka'ya başvurur. Bu durumda müşteri birey ya da şirket kişi olabileceği gibi başka bir banka, finansal kurum da olabilir. Müşteri parayı bankaya yatırır
2. Banka müşterisi adına (vekalet ile) hesaptaki para ile Broker-1'den yatırılan tutar karşılığı emtia satın alır.
3. Satın alınan emtia bank'ya transfer edilir. Banka müşteri hesabına emtiayı aktarır.
4. Müşteri elindeki emtiayı banka'ya vadeli olarak satar
5. Elinde emtia bulunan Banka, bu malı nakde döndürmek amacıyla Broker-2'ye peşin satar.
6. Broker-2 bedeli banka hesabına aktarır
7. Vade gününde banka müşteriye ana para artı kâr ile birlikte Müşteriye ödeme yapar.

1.2.TEVERRUK'UN TARİHSEL GELİŞİMİ

Bu kısımda İslam'ın ilk dönemlerinden günümüze kadar teverruk'un evrimi ve süreçte bu ürüne yönelik yaklaşımlara değineceğiz. Ürünün klasik ve organize olarak ayrılması sebebiyle tarihsel değerlendirmemiz de bu çerçevede olmuştur. Klasik ve Modern dönem olarak ikiye ayırdığımız bu kısımda İslam hukukçularının konuya yaklaşımı ve günümüz fıkıh kurullarının değerlendirmelerini detaylı olarak aktaracağız. Ayrıca son kısımda İslam fakihlerinin organize teverruk sürecine bireysel yaklaşımını inceleyeceğiz. Bu kısımdaki amacımız konunun başladığı ve geldiği noktaya kadar tüm süreci bütünsel olarak tarihi gelişim açısından gün yüzüne çıkarmaktır.

1.2.1. Klasik Dönemde Teverruk

Teverruk, geniş bir tarihe sahip olup günümüze kadar farklı formlarda kullanılmıştır. İslami bir finansman ürünü olması sebebiyle tarihi bir süreçten bahsederken bu kısımda İslam tarihinin klasik bölümlemesini dikkate alarak konuyu detaylandırmaya çalıştık. Bunları, Hz. Peygamber (s.a.v) dönemi, tabiin dönemi, mezhep imamları ve günümüze kadar olan dönem ve yirmi birinci yüzyıl olan günümüz dönemi olarak ayırmak mümkündür. Bu bölümde tarihi süreç ve uygulamalardan bahsetmekle birlikte ilgili dönemlerde konuya yaklaşım ve meselenin İslam iktisadı açısından değerlendirmesi beraber yapılacaktır.

Teverruk, yirmi birinci yüzyıla kadar klasik olarak isimlendirdiğimiz en basit yöntemle uygulanmış ancak günümüzde son yirmi yıldır daha karmaşık ve tartışmalı olan organize teverruk ismiyle artan bir hacimde devam etmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde ürünün ne kadar tercih edildiğine dair kesin verilere rastlamadık. Yaptığımız araştırmalar teverruk kavramının tarihte ilk olarak Hanbeli fukahası tarafından kullanıldığını göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde teverruk ile ilgili açık bir görüş ve hüküm bulunmamaktadır (Al-Eshaikh, 2011). Ancak

literatürde îne, teverruk ve hurma satışı ile bağdaştırılan bir hadis[10] sebebiyle o dönemde konuyla ilgili bir bağlantı kurulduğunu düşünüyoruz. Ancak, uygulamanın yaygınlığı ya da ne ölçüde tercih edildiğini kesin olarak bilemiyoruz. İbn Teymiyye (ö. 728, hicri) ve aynı asırda yaşayan Şemseddin İbn Müflih (ö. 763/1362) on dördüncü yüzyılda kavramla ilgili tanımları kitaplarında konu etmişlerdir (Çakır, 2018).

Tâbiîn[11] döneminde iktisadi hayatın gelişmesi, fetihler ve ticari hayatın birçok coğrafyaya yayılması ile birlikte nakit finansman ihtiyacı arttığı değerlendirilmektedir. Bu dönemde teverruk uygulamasının daha yaygın olduğunu konunun dönem âlimleri tarafından daha sık gündeme getirilmesi ile anlayabiliriz. Dönem âlimlerinden Saeed bin Musayyib (ö. 715, miladi) ve Hasan ibn Yasar al-Basri (ö. 728, miladi) kendilerine gelen sorulara klasik teverruk uygulaması için ikinci satışın ilk satıştan hem zaman hem de taraflar olarak farklı uygulanması gerektiğini ifade ederek cevaz vermişlerdir. O dönemde finansman sürecinde emtia olarak genellikle "ipek" kullanılmıştır (Al-Eshaikh, 2011).

Bir sonraki kısımda Mezhep âlimleri başta olmak üzere fukahanın teverruk uygulamasına yaklaşımları ve o dönemdeki kullanımına dair bilgi vereceğiz. Özetle, böyle bir nakit finansman yönteminin yirminci yüzyıla kadar çok yaygın olmadığını ve ihtiyaç durumunda genellikle bireysel olarak tercih edildiğini söyleyebiliriz.

[10] Buhari'den nakledilen hadiste: "Resûlullah "Hurmayı hurma karşılığında eşit satınız…" buyurunca kendisine Hayber'e gönderdiği görevlisinin iki ölçek hurma ile bir ölçek hurmayı değiştirdiği söylenmiştir. Bunun üzerine onu yanına çağırtan Hz. Peygamber (s.a.v.) "Bir ölçek ile iki ölçeği mübâdele etme" buyurmuştur. Görevli iyi ile kötü hurmanın ancak bu şekilde satıldığını söyleyince Resûlullah "Kötüyü dirhemle sat, iyiyi dirhemle al!" talimatını vermiştir (Aktepe, Katılım Finans, 2017). Bu hadisten teverruk benzeri böyle bir ticarette iki ayrı satışı içeren bir ticaretin onaylandığı şeklinde yorumlanmaktadır.

[11] Sözlükte "bir kimsenin yolundan gitmek, onu izlemek" anlamındaki tebaa kökünden türeyen tabiin çoğulu olan tâbiîn (tâbiûn), Sahâbeyi müslüman olarak gören ve müslüman olarak ölen ikinci nesli ifade eden terimdir (Ulu, 2020).

1.2.2. Klasik İslam Hukuk Ekollerinin Klasik Teverruk'a Bakışı

Klasik İslam hukuk ekolleri "Müçtehid İmamlar" olarak da ifade edilen Hanefi, Maliki, Şafi ve Hanbeli okullarını (mezheplerini) içermekte olup isimlerini bu okulların kurucuları olan imamlardan almıştır. Bu dönem İslam'da sosyal ve ticari hayatın en geniş alanlarına hitap edildiği ve içtihat alanlarının yoğun olarak kullanıldığı bir dönemi ifade etmektedir. Genel olarak, bu dönemde teverruk'un bireysel düzeyde kalması ve ihtiyaç anında kullanılabildiğine cevaz verilmesi sebebiyle ekonomik alana etkisinin sınırlı olduğunu değerlendirmekteyiz. Organize teverruk'un ise son yirmi yıldır aktif olarak kullanılması ve daha önce uygulamasının olmaması sebebiyle tabii olarak mezhep alimlerinin görüşlerinde hiç yer bulmamıştır.

Teverruk, klasik fakihlere göre tüm mezheplerde, bir takım münferit istisnalar olsa da icazet verilmiş bir uygulamadır. Hanbeli mezhebine mensup İbn Teymiye ve İbn-ül Kayyım ise bu işlemin gerçek manada bir ticaret olmadığı ve asıl niyetin mala sahip olmak yerine bir kredi işlemi olduğunu ve faiz'e benzediğini ifade etmişlerdir (Nurhisam, 2016).

Hanefi âlimleri Teverruk bahsini iki işlem arasındaki benzerlik sebebiyle Bey'ul-îne satışı başlığı altında irdelemiştir. Bu sebeple verilen bazı fetvalar karışıklığa sebep olmaktadır. Öneğin, Muhammed bin Al-Hasan (ö. 189 hicri) îne satışını "riba yemek" ile eş tutmuş ancak Ebû Yusuf (ö. 182 hicri) ise riba olmadığını belirtmiştir. Ebû Yusuf'un ine satışına olumlu bakmasının sebebi bu satışın aslında Teverruk olmasıdır ve kendisinin îne satışına karşı olduğu zaten bilinmektedir (Ahmed & Al-Eshaikh, 2014). Daha sonra gelen Hanefi âlimlerinden İbnü'l-Hümâm (ö.1457 miladi) konuyu ayrıştırmaya çalışmış ve bahsedilen iki satışın birbirinden farklı olduğunu vurgulamıştır. Teverruk ve îne satışını birbirinden ayıran ilk müellif olması sebebiyle daha sonra konuyla ilgili görüş bildiren fukaha İbnü'l-Hümâm'ın bu ayrımına atıfta bulunmuştur (Çakır, 2018). Özetle, bu bilgiler çerçevesinde teverruk bahsi için Hanefi mezhebinin genel olarak olumsuz görüş bildirmediğini söyleyebiliriz.

Maliki'ler de Hanefi'ler gibi genel olarak teverruk işlemi için olumsuz bir durum beyan etmemişlerdir. Maliki mezhebinde teverruk ile ilgili açık bir ifade

bulunmadığını söyleyebiliriz. İbn Rüşd (ö.595 hicri), İmam Malik'ten yaptığı bir alıntıda îne satışı için kendisinden icazet talep eden birine ilk satış yapan kişinin üçüncü kişiden bağımsız olmak kaydıyla işleme cevaz verdiğini belirtmiştir (Ahmed & Al-Eshaikh, 2014). Bu sebeple, Maliki'ler bey'ul-îne satışına karşı olmakla birlikte taraflar arasındaki ilişkiyi belirlerken bağımsızlık ve iki satış arasındaki ayrımı dikkate alarak teverruk uygulamasına dolaylı olarak cevaz verdiklerini söyleyebiliriz.

Şafiî'lerin konuyla ilgili diğer mezheplerden farklılık gösteren değerlendirmeleri bulunmaktadır (Bayındır S., 2013). Mezhebin kurucusu İmam Şâfiî, el-Umm kitabında açık bir şekilde îne satışına izin vermiş ve kişinin malı istediği kişiye satabileceğini ifade etmiştir. Hatta O'na göre îne riba'ya bulaşmamak için önemli bir uygulamadır (Ahmed & Al-Eshaikh, 2014). Şafiî mezhebi için fıkhi değerlendirmelerde "niyet" önemli bir unsurdur. Bu yaklaşımda kişi görünürde açıkca herhangi bir fıkhi hata yapmıyorsa gerçekte nasıl bir niyetle işi yaptığının sorumluluğu kendisine bırakılmıştır. İmam Şafiî'nin *"... çünkü Kitap, Sünnet ve İslâm ahkâmının geneli, akitlerin, tarafların niyetleriyle değil, zahirleriyle sabit olduğuna delâlet eder*" sözü bu durumu açık bir şekilde anlatmaktadır (Bayındır S., 2012). Ancak daha sonraları bazı Şafiî alimleri, İbn Hacer (ö.852, hicri), Zakariya Al-Ansari (ö.926, hicri), al-Shirbini (ö.977, hicri), al-Ramli, (ö.1004, hicri), îne hakkında olumsuz görüş bildirmişlerdir. Örneğin geç dönem Şaf'i alimlerinden Zekeriyyâ El-Ensârî (ö.926, hicri) kitabında konuyla ilgili "… *îne satışı iyi bir ticaret değildir çünkü elindeki malı değerinden çok farklı bir fiyat ve vadede alım satıma mecbur kılmaktadır*" demiştir (Al-Eshaikh, 2011). Mezhep fukahası teverruk ile ilgili özel bir duruş sergilememiş ancak îne satışına müsaade edilen bir görüş çerçevesinde genel olarak bu işlemin de uygulanabileceği kanaati oluşmuştur. Bununla birlikte Şafiî mezhebine yaklaşım olarak yakın duran Zâhirî ve Şia ekolü de îne satışına verdikleri uygunluk sebebiyle teverruk işlemlerine de benzer şekilde karşı olmadıklarını söyleyebiliriz (Çakır, 2018).

Hanbeliler, diğerlerinin aksine, teverruk ve îne satışı ayrı başlıklar altında yorumlamıştır. Teverruk ile ilgili Ahmed bin Hanbel (ö.855 hicri)'e atfedilen iki zıt görüş bulunmaktadır. Temel olarak kişinin ihtiyacına göre şekillenmiş bu görüşlerde eğer gerçekten bir finansman ihtiyacı varsa müsaade edilmiş değilse bu uygulama tavsiye edilmemiştir. Bu çerçevede teverruk konusunda verilen görüşlerde

kanaatimizce herhangi bir uyumsuzluk bulunmamaktadır (Ahmed & Al-Eshaikh, 2014). Bunun dışında fukahanın konuyla ilgili görüşleri genel olarak olumludur. Mezhep âlimlerinden Merdâvî (ö.885, hicri) ve Buhuti (ö.1051, hicir) bu çerçevede açık bir görüş bildirmiş ve teverruk uygulamasının genel kabul gördüğünü belirtmişlerdir. Hanbeli mezhebinin en bilinen ulemalarından İbn Teymiyye (ö.728 hicri) ve öğrencisi İbn Kayyim (ö.751 hicri) imam Ahmed'in aksine, süreçte asıl amacın nakit elde etmek olduğunu ve arada kullanılan malın gerçek bir ticaret unsuru içermediği gibi sebeplerle çok sert görüşler ifade etmiş ve meseleyi "aldatmaca, hile" olarak değerlendirmişlerdir (Al-Eshaikh, 2011).

1.2.3. Günümüzde Teverruk

Günümüzde teverruk, ekonomik piyasaların gelişmesi ve finansal kurumların artan faaliyetleri ve çeşitlenen ihtiyaçları çerçevesinde hem hacimsel olarak olağanüstü bir artış göstermiş hem de format değiştirerek organize teverruk şeklini almıştır. Uygulama yirmi birinci yüzyıl başlarından itibaren Orta Doğu başta olmak üzere birçok coğrafyada kullanım alanı bulmuş aynı zamanda uluslararası küresel bankalar (ing. *Global Banks*) bünyesinde kullanmaya başlamıştır. Yakın tarih içerisinde kronolojik gelişmeleri sıralarsak: 1966 yılında Suudi Arabistan Müftüsü Şeyh Muhammad Ibn Ibrahim kendisine sorulan bir fetva'da teverruk işlemine klasik mezheplerin görüşlerini destekleyecek şekilde uygunluk vermiştir. 1977 yılında, İslami bankaların yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde, Suudi Arabistan Yüksek Alimler Konseyi teverruk işlemlerinin nakit para ya da döviz ile yapılmasını yasaklamış ancak emtia, mal üzerinden teverruk işlemlerine ise müsaade etmiştir. 2000'li yıllarda ise Orta Doğu ülkelerindeki İslami bankalarda, Kuveyt, Arabistan, BAE ülkelerinde teverruk fetvası verilmiştir. (Nasrun, 2014)

Yeni formatı ile teverruk ilk olarak Suudi Arabistan'da 2000'li yılların başında icra edilmiştir. Ülkenin en büyük bankası ancak konvansiyonel bir banka olan National Commercial Bank (Al-Shalhoob, 2007), İngiliz ortaklığı bulunan ve konvansiyonel yapıda olan Saudi British Bank ve aynı ülkede İslami bankacılık faaliyeti gösteren Bank-Al Jazira organize teverruk'u ilk uygulayan bankalar olarak sıralanabilir (Shihama, Ahmad, Jibril, Djama, & Muneeza, 2017).

Malezya'da ise Merkez Bankası Şer'i Danışma Kurulu tarafından çeşitli yıllarda alınan kararlarda teverruk ürününün mevduat, finansman (kredi), sukuk gibi bankacılık ve finansal sistemin birçok ürün içinde kullanılmasına izin verilmiştir[12]. Türkiye'de ise teverruk 2007-2008 yıllarında katılım bankalarında uygulanmaya başlanmıştır[13]. İlk etapta gecikmiş alacaklara bir çözüm olarak kullanılmaya başlanmış olsa da sorasında finansman yapılandırması ihtiyacına karşılık kullanılmış, daha sonra ise diğer bölümlerde bahsedeceğimiz birçok alanda vücut bulmuştur.

1.2.4. Günümüz İslam Hukukçuların Organize Teverruk'a Bakışı

1.2.4.1. Fıkıh Kurullarının Organize Teverruk'a Bakışı

Günümüzde finansman ihtiyaçları aracı kuruluşlar tarafından temin edilmekte tüm ürün ve hizmetler standartlaşmış belirli süreçlerde icra edilmektedir. Bu sebeple yirmi birinci yüzyıl'dan itibaren tüm teverruk işlemleri organize piyasalar içinde ya da bu piyasalarla bağlantılı olarak yapılmaktadır. Ayrıca, muteber kabul edilen uluslararası fıkhi denetleme ve düzenleme kurumların teverruk meselesine bakışı ekseriyetle organize teverruk bağlamında olmuştur.

Tarihi yaklaşımlardan bahsederken klasik teverruk sürecinin genel olarak kabul gördüğünden bahsetmiştik ancak organize teverruk, diğerine göre önemli farklılıklar taşımaktadır. Bu tür işlemlerde gerçek bir alım satım amaçlanmamakta ve sadece birtakım kaydi işlemler içerisinde faiz'e benzer şekilde belirli bir vadede borçlanma yoluyla nakit temin edilmektedir. Bankanın müşterisine vadeli sattığı malı tekrar onun adına peşin olarak vekalet yoluyla satması ve bütün işlemlerin sistem dahilinde önceden planlanmış ve otomatize edilmiş süreçlerde icra edilmesi ulemanın

[12] Mevduat ve Finansman (Kredi) ürünü 2005 yılındaki 51. toplantıda; Sukuk İjara 2006 yılındaki 58. toplantıda, Emtia Murabaha Sukuk 2007 yılındaki 67. toplantıda satış işleminin üç ya da daha fazla taraf arasında gerçekleşmesi koşulu ile yapılabileceğine karar verilmiştir (Bank Negara Malaysia, Shariah Resolutions in Islamic Finance, 2010).

[13] Türkiye'de yerleşik katılım bankaları ile bire bir görüşmelerde edindiğimiz bilgidir.

genelinde uygulamanın caiz olmadığı kanaati oluşturmuştur. Bu tür bir teverruk uygulamasında gerçek, hakiki bir ticaret bulunmamaktadır.

Tez'imizin konusu ve önereceğimiz yeni uygulama alanının Türkiye'de olması gerekçesiyle ülkemizde konuyla ilgili kuruluş ve ilaveten uluslararası çapta kabul görmüş iki farklı denetleme, düzenleme kuruluşunun yaklaşımları ve aldıkları kararlar ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda öncelikli olarak uluslararası kurumların değerlendirmeleri incelenecek daha sonra ülkemizdeki yaklaşım detaylandırılacaktır.

1.2.4.2. Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI)

AAOIFI[14] İslami Finans Sektöründe hazırladığı standartlar ile kabul gören ve referans alınan önemli bir kurumdur. Teverruk ile ilgili yayınlanan 30 nolu standart içerisinde kavramsal meselelere değinilmiş ve işlemin geçerli sayılabilmesi için uyulması gereken kurallardan bahsedilmiştir. Kurum, organize teverruk işlemlerinin klasik uygulama çerçevesinde ele alınması ve asgari bu standartları taşıması gerektiğini belirtilmektedir. Günümüzde bazı fıkıhçılar ise bu standardın uygulama pratiklerine uzak olduğu yönünde eleştiride bulunmaktadır. Örneğin; Khan (2009) standart içerisinde önerilen teverruk modelinin teorik olduğu savunmakla birlikte İslami finansal sektör tarafından nadiren tam olarak uygulandığı iddia etmektedir (Khan, 2009). Örneğin, standartın 4/7 ve 4/8 maddesine göre ve aynı zamanda klasik mezheplerin görüşlerine paralel olarak ikinci satım işleminde ilk satış işlemini yürüten kişi, yani finansal kurum, dahil olmamalı ve aracılık etmemelidir. Metin içerisinde ilgili ülkede "hukuken bir engel olması" koşulu eklenmiş ancak kanunen bir engel olmadığı durumlarda dahi ciddi bir altyapı kurulmadan nakit temin etmek isteyen müşterinin ikinci satış sırasında malı kendisinin piyasada satması kullanılan emtia'nın

[14] Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI), Bahreyn'de 1991 yılında kurulmuştur. Kâr amacı gütmeyen alanında lider uluslararası organizasyonlardan biridir. Temel amacı Uluslararası İslami Finans Sektörü için standartların oluşturulması ve geliştirilmesini sağlamaktır. Şimdiye dek Şer'i, muhasebe, denetleme, etik ve yönetim alanlarında 100 adet standart oluşturmuştur. AAOIFI, 45 ülkede içinde finansal kurumların, merkez bankalarının, muhasebe ve denetleme firmalarının olduğu birçok uluslararası kurum tarafından desteklenmekte ve kabul görmektedir (AAOIFI, History, 2020).

içeriği ve piyasa işleyişi gereği pratikte pek mümkün gözükmemektedir. AAOIFI teverruk standardını oluştururken temel olarak faiz konusunu en baştan ele almış ve murabaha ya da müsaveme türündeki vadeli işlemler için fıkhi gereksinimlerin tamamının karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Bu hususta standard kapsamında malın mevcut olması ve satıştan önce satıcının mülkiyetinde bulunması, sözleşme konusunun altın, para veya para cinsinden bir şey olmaması ve malın satıcının diğer mallarından ayrılacak şekilde tayin edilmesi gerekmektedir.

AAOIFI'nin değerlendirmesine göre kurumlar, yani bankalar ya da İslami finans sektöründe yer alan şirketler, artık faizli işlemlerden uzak durma arzusu taşıdıklarına dair kesin kanaat oluşturdukları müşterilerini faizli muamelelerden doğan borçlardan kurtarmak amacı taşıdıklarında organize teverruktan istifade edebilirler. AAOIFI'nin malın sahipliğine özel bir ihtimam göstermektedir. Mal elde değilse, vasfını anlatmak veya numunesini göstermek suretiyle tanıtılması ve mümkünse yerel bir emtia kullanılması tavsiye edilmiştir. Malın hakiki veya hükmî bir yolla kabzedilmesi ve îne satışından ayrılabilmesi için üçüncü bir tarafa satılması ve bu malın şart, sözleşme yahut örf yoluyla satıcıya geri dönmemesi gerekmektedir. Malın vadeli ve peşin satım işlemlerinde bir bağlantı bulunmaması gerekir. Standardın en önemli ayırıcı kısmı vekalet konusu olmuştur. Standard'a göre müşteri malı vadeli ödeme ile satın aldıktan sonra kendisi satmalıdır. Ancak, belirttiğimiz gibi bu uygulamanın yasal düzenlemeler gereği mümkün olmaması durumunda müşteri kurumu vekil tayin edebilir. AAOIFI, teverruk'un yalnızca ihtiyaç durumunda kullanılabileceğini ve bu zararet durumlarında öncelikle olarak mudarebe, sukuk ve benzeri ürünlerin tercih edilmesi gerektiğini, bunların uyglanamadığı hallerde teverruk yöntemine başvurulabileceğini açıkca ifade etmiştir. Standard'ın bütünü çerçevesinde kurumun organize teverruk'a yönelik tüm eleştirileri dikkate aldığını söyleyebiliriz (AAOIFI, Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe veFaizsiz Finans Standartları Denetleme Kurumu, 2018).

1.2.4.3. Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi (IIFA)

Uluslararası Islam Fıkıh Akademisi[15] teverruk konusuyla ilgili çeşitli dönemlerde farklı görüşler sergilemiştir. Ürünün kullanım amacındaki değişiklikler ve hacimsel artışlar ile birlikte uygulamanın yaygınlaşması çeşitli dönemlerde kurumun farklı görüşlerini ortaya çıkmıştır. İlk olarak, Eylül 1998 İslam Fıkıh Akademisi'nin düzenlediği İslami Konferanslar Organizasyonu'nun (OIC) 15. Döneminde, teverruk işlemleri müşterinin emtia'yı ilk satıcısına tekrar satmaması koşulu ile caiz görülmüştür. Sonrasında 2003 Aralık 17. Dönem konferansında Akademi, teverruk işlemlerini klasik teverruk (ing, *Tawarruq Haqiqi*) ve organize teverruk (ing, *Tawarruq Munazzam* veya *Tawarruq Masrafi*) olmak üzere ikiye ayırmış klasik yöntemin daha makul olması sebebiyle organize işlemleri caiz görmemiştir. Bu tür işlemler îne satışına benzemesi sebebiyle sentetik ve fiktif olarak değerlendirmiştir. Son olarak, 2009 yılında 19. Dönemde[16] düzenlenen konferansta ise organize teverruk sürecinde işlemlerin finansör ve nakit ihtiyacı olan kişi arasında aynı anda gerçekleşmesi sebebiyle sürecin hile barındırdığını ve dolayısıyla böyle bir yöntemin asla kullanılmaması gerektiği net olarak ifade edilmiştir (Mahadi & Noor, 2010).

AAOFI ve IIFA (International Islamic Fiqh Academy)'nın görüşlerinin birbirine paralel olduğunu söyleyebiliriz. Birinci kurum sürecin nasıl olması gerektiğini anlatmakta ikincisi ise gerçekte nasıl olduğunu ifade edip yasaklama

[15] İslam Ülkeleri Organizasyonu'nun (ing, OIC) bir alt kuruluşu olarak 8/3-C nolu karar ile 1983 yılında Suudi Arabistan'da kurulmuştur. Kurumun temel misyonu İslam Ümmeti'nin teorik ve pratik çerçevede birliğini sağlamak, çağdaş problemlerin Şer'i bakış açısıyla çözülmesine katkıda bulunmak ve İslam Şer'i prensiplerin hem birey hem de sosyal düzeyde uygulanmasını arttırmaktır (OIC, 2020).

[16] International Islamic Fıqh Academy (IIFA)– Islamic Konferans Organizasyonu (OIC) 179 (19/5) Nolu karar İslam Konferansları Organizasyonu'nun 26-30 Nisan 2009 yılında Birleşik Arap Emirliklerinde gerçekleştirilen 19. Toplantısında alınan karar. İngilizceden çevrilmiştir: "Organize ve Ters Teverruk ürünleri izin verilebilir bir ürün değildir, çünkü nakde ihtiyacı olan kişi ile finansör arasındaki işlemler aynı anda çok kısa bir süre içinde, açıktan, gizliden veya genel örfe göre hangisi olursa olsun, işlemler bir finansal yükümlülük çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bunun bir olduğunu gerçektir, yani asıl niyet hızlıca nakit elde etmektir ve bu işlemlerin "riba" içerdiği düşünülmektedir." (Khan, Organized Tawarruq in Practice: A Sharl'ah Non-Compliant and unjustified Transaction, 2010)

yoluna gitmektedir. Her iki kurum da ürünün doğru kullanılmasını aksi halde uygulanmaması gerektiğini açıkça ifade etmişlerdir. Ayrıca her iki kuruma göre klasik teverruk içerisindeki satış işlemleri sahih olduğu müddetçe kabul edilebilir durumdadır.

1.2.4.4. TKBB Merkezi Danışma Kurulu

TKBB bünyesindeki Merkezi Danışma Kurulu'nun[17] konuya yaklaşımı çeşitli dönemlerde sektörün ihtiyaç ve imkanları çerçevesinde farklı olmuştur. Kurul tarafından, teverrukla ilgili öncelikle 2015 yılında Danışma Komitesi Kararı[18] daha sonra 2019 yılında ise eski karar yenilenerek Katılım Finansı Standartlarının ikincisi olan teverruk uygulamaları standardı[19] yayınlanmıştır. Son olarak 2021 yılında ilgili standart dönemin mevcut ihtiyaç ve uygulamalarına göre güncellenip genişletilmiştir[20].

Merkezi Danışma Kurulu'nun konuya yaklaşımında; mesele daha önceki yıllarda "zaruret[21]" çerçevesinde ele alınmış ve organize teverruk işlemlerinin belirli

[17] Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) 7736 sayılı kararı ile 2018 yılında Türkiye Katılım Bankaları Birliği bünyesinde kurulmuştur. Temel amacı Katılım Bankacılığına ilişkin meslek ilke ve standartlarını belirlemektir. Türkiye'de yerleşik Katılım Bankalarının fıkhi prensiplerine uygunluğunu denetlemek ve sunulan ürün ve hizmetler için standart belirlenmesi amacıyla faaliyet göstermektedir (TKBB, BDDK Kurul Kararı, 2020). Kurul bir başkan, altı kurul üyesi ve dört uzmandan oluşmaktadır. Kurul içerisinde ağırlıklı olarak İlahiyat kökenli akademisyenler bulunmakla birlikte Bankacılık alanında uzun yıllar çalışmış üyeler de mevcuttur (TKBB, Kurul Üyeleri, 2020).

[18] TKBB Merkezi Danışma Kurulu, 5 ve 7 Nolu Danışma Komitesi Kararı, "Commodity Murabaha (Teverruk) İşlemleri Hk." (TKBB, Kurul Kararları, 2020)

[19] TKBB Merkezi Danışma Kurulu, 2019-02 Nolu "Teverruk Uygulamaları" Standardı, Haziran 2019 (TKBB, Kurul Kararları, 2020).

[20] TKBB Danışma Kurulu, 2 nolu "Teverruk Standardı", 2 Mart 2021

https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/standartlar/bb8e98b97bf9157d54125d6349a36d1d.pdf

[21] Zaruret: dinin yasaklarını ihlâl etmeyi mubah kılacak ölçüde büyük tehlike ve zarar. Sözlükte "büyük ihtiyaç, savuşturulamaz zorluk ve sıkıntı" anlamındaki zarûret fıkıh terimi olarak, kişiyi dinî yasakları ihlâl etmekle karşı karşıya bırakan ve ancak bu şekilde savuşturulabilen ciddi özür/mazeret halini ifade

şart ve koşullarda uygulanmasına izin verilmiştir. Kurul, değerlendirmesinde malın mevcut ve vadeli satışa uygun olması gerektiğini belirtmiş; ayrıca malın fiziken ya da hükmen teslim edilmiş olmasını ve genel olarak alım satımın gerektirdiği şartlara ve süreçlere riayet edilmesi koşullarında caiz görmüştür. Kurul, koşulları açıklarken îne satışından kaçınılmasını vurgulamakla birlikte zaruret konusunun detaylarına girmemiştir. Aynı kararın devamında (karar no: 7), yurt dışı işlemlerden bahsedilirken, organize teverruk sürecini anlatmış ve tüm sözleşmelerin birbirinden bağımsız yapılması kaydıyla sürecin uluslararası organize teverruk uygulamaları üzerinden yapılmasını uygun olarak değerlendirmiştir.

Kurul, daha sonra 2019 yılında yayınladığı ikinci standartda, meseleyi daha detaylı ela almış ve kullanım amaçları açısından farklılaştırmaya gitmiştir. Daha önceki metinde yer almayan klasik teverruk konusuna değinilmiş ve bu yöntemin organize bir şekilde düzenlenerek fon toplama ve kullandırma yöntemi olarak kullanılmayacağı açıkça ifade edilmiştir. Teverruk işlemlerinin bir anda yasaklanması katılım bankalarının iş süreçlerini önemli ölçüde etkileyeceği düşünüldüğünden standart içinde bazı istisnalar eklenmiştir. Teverruk işlemleri için meşru yöntemler bulunana kadar "borç yapılandırması ve likidite yönetim süreçleri" zaruret prensibi gereği istisna tutulmuştur. Ancak, "*zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur*" ilkesi gereği yapılacak işlemler, Banka ve Finansal Kuruluşların yıllık fon toplama ve kullandırma kalemlerindeki işlem hacminin %10'u ile sınırlandırılmıştır.

Katılım Bankaları'nın bireysel ve kurumsal ürün ve hizmetlerinde nakit finansman işlemlerinin daha geniş bir uygulama alanı bulması ve "murabaha" ürününün kullanılamayacağı alanlarda tercih edilmesi sebebiyle Kurul'un teverruk uygulama alanları için daha kısıtlı bir yaklaşım sergilediğini söyleyebiliriz. Karar metni içinde klasik ve organize teverruk işlemleri ayrı ayrı tanımlanmış ve günümüzde uygulanan şekli ile organize teverruk "*klasik teverrukta aranan şartları ihtiva etmediği için*" caiz görülmediği ifade edilmiştir. Kurul'a göre bu tür işlemler îne satışına benzemektedir. 2021 yılında yayınlanan son standartta Kurul uluslararası bir format

eder (Çalış, 2020). Ayrıca "Zaruretler memnu (yasaklanan) olan şeyleri mubah kılar" ilkesi ile hareket edilmiştir.

benimsemiş ve teverruk'un tanımı, çeşitleri ve uygulama hükümlerinden bahsettikten sonra hem klasik hem de organize teverruk için fıkhi gerekçelere değinmiş ve detaylı izahat getirmiştir. Son yayınlanan bu standard metninde öncekilere göre önemli bir değişiklik olmadığını söyleyebiliriz. Organize teverruk konusunda ise, kurul bu yöntemi caiz görmemiş ve kullanımını klasik teverruk'a benzer yöntemler geliştirilene kadar zaruret kapsamında yalnızca bankalar arası para piyasaları, likidite yönetimi ve borç yapılandırma alanlarında sınırlandırmıştır.

1.2.5. İslam Fakihlerinin Organize Teverruk'a Bireysel Yaklaşımı

Bu kısımda günümüzde organize teverruk hususunda görüş bildirmiş ülkemizde ve dünyada muteber olarak kabul edilen İslam Hukukçularının görüşlerini inceleyeceğiz. Görüşlerini değerlendireceğimiz fakihler Hayrettin Karaman, Servet Bayındır, Mohammad Nejatullah Siddiqi, Mohammed Elgari ve Şeyh M. Takî Osmânî'dir

M. Nejatullah Siddiqi, teverruk konusuna ciddi eleştiriler getirmekle beraber konuyu ekonomik bir açıdan inceleyerek günümüzde uygulanan yapının bir borç enstrümanı olduğunu belirtmiştir. O'na göre uygulama sektöre birtakım yararlar sağlamakla beraber İslam ekonomisine açısından itibarın zedelenmesi, yeni ürünlerin gelişiminin engellenmesi gibi çeşitli sebeplerle daha fazla zarar verdiğini iddia etmektedir. Bu sebeple Siddiqi'ye göre organize teverruk işlemleri kati suretle yasaklanmalıdır. O'na göre teverruk alınan nakit miktarın çok üzerinde bir borç yaratmaktadır ve ekonomiyi varlık piyasasından borç piyasasına doğru sürüklemektedir. Bu sebeple piyasadaki denge mekanizmasının gerçek piyasadan uzaklaştığını söylemiştir. Sıddıqi'ye göre borç üretimi toplumların refahını arttırmamakta ve gelir adaletsizliğine sebep olmaktadır. Ayrıca, kaynakların doğru bir şekilde kullanılmamasına, toplumdaki öfkenin artmasına ve çevrenin yok olması gibi birçok etkiyi oluşturmaktadır. Borcun toplum içinde artıyor olması spekülasyona sebep olmakta ve ekonomide dengesizliği oluşturmaktadır. Özetle Sıddıqi organize teverruk işlemlerinin bireyler için bir takım faydası bulunduğunu belirtmekle beraber topluma getirdiği zararın daha büyük olduğunu düşünmektedir (Siddiqi, 2007).

Mohammed Elgari, organize teverruk için getirilen birçok eleştiriye rağmen ürünün İslami finans sisteminin mevcut konvansiyonel sisteme entegre olabilmesinde büyük rol oynadığını belirtmiştir. Elgari, danışman olarak İngiltere menşeili teverruk platformlarına fetva vermekte ve sürecin fıkhi olarak uygunluğunu incelemektedir. Bu kapsamda teverruk hizmeti sunan bir broker ile yaptığımız yazılı görüşmede; teverruk süreci için Şeyh Dr. Mohmed Ali Elgari'den fıkhi uygunluk belgesini temin ettik. Bu uygunluk belgesinde, 2015 yılında broker tarafından yayınlanmış tüm dökümanları incelediğini ve fıkhi prensiplere aykırı bir durum tespit edilmediğinin ifade edildiğini görüyoruz. Elgari'ye göre teverruk İslam'ın temel fıkhi prensiplerini ihlal etmez ve ürünün kullanımı caizdir. O'na göre teverruk geleneksel finans sistemindeki kredinin önemli bir alternatifidir. Böylelikle nakde ihtiyacı olan kişi faize bulaşmadan belirli bir vade için borç temin edebilmektedir. Bu çerçevede teverruk'un bir hile olarak da değerlendirilmemesi görüşündedir. Elgari, teverruk uygulamasının ideal bir çözüm olduğunu düşünmemiş ancak uygulamanın genel ekonomi açısından topluma faydalı olduğunu ve geleneksel bankacılık sistemine önemli bir alternatif oluşturduğunu belirtmiştir (Hasan, 2009).

Şeyh M. Takî Osmânî, organize teverruk işlemlerinin İslami Bankalar tarafından yanlış yorumlandığını işlemlerin varlık tabanlı (ing. *asset based*) olduğunu düşünmeleri sebebiyle bu hususta detaylı inceleme yapmadan rahat hareket ettiklerini ancak yapılan işlemlerin fıkhi prensiplere uymadığını belirtmiştir. O'a göre teverruk süreci ciddi problemler barındırmaktadır. Öncelikli olarak işlemlerin fiziki bir teslimat içermediğinden, yani mal yerinden hareket etmediğinden ve tarafların alım satım arasındaki farkı ödeyerek süreci tamamladıklarından bahseder. Osmani'ye göre bu işlemler muvazalı ve gerçek bir ticaretten uzaktır. Belirli durumlarda teverruk'a konu malın gerçek olduğunu ancak bunların fıkha uygun olmayan şekli ile birer forward ya da açığa satış şeklinde yapıldığını belirtmiştir. O'na göre eğer yapılacaksa iyi bir organize teverruk İslami prensiplere göre tüm gerekli koşulları içermeli ve satışlar gerçek formatta yapılmalıdır (Osmânî, 2002).

Hayrettin Karaman'ın organize teverruk uygulamasına yaklaşımı genellikle zaruret çerçevesinde olmuştur. Karaman, konuyla ilgili yazılarında Mecelle'ye atıfta bulunmakta ve lüks olmayan, temin edilemediğinde yaşam içerisinde sıkıntıya

sebebiyet verebilecek; örneğin ulaşım, beslenme, tedavi, eğitim ve öğrenim, mesken ya da sonucu hapis olan borçluluk gibi konuların teverruk çerçevesinde değerlendirilebileceği görüşünü savunmuştur. O'nun bu hususta yaklaşımı şekil olarak değil maksatla alakalı olmuş ve normal durumlarda bunun bir banka işleminden ziyade zarurete binaen ihtiyacı olan kişiler için kullanılmasına cevaz verilebileceğini belirtmiştir (Karaman, Teverruk, 2018).

Son olarak Servet Bayındır'a göre hem organize hem de ters teverruk fıkhın birçok ilkesine aykırı olması sebebiyle caiz değildir. Bayındır, konuyu birçok çalışmasında derinlemesine incelemiş ve mevcut uygulama süreçlerinin biçimlerinin ürünün caiz olmadığını gösterecek kadar deliller içerdiğini belirtmiştir. O'na göre organize teverruk gerçek bir teverruk olmayıp hiçbir şekilde iktisadi faaliyet olarak tanımlanamaz. Bayındır, bu işlemlerin aracı kurumlar tarafından kaydi olarak yapıldığını ve bu kurumların (borsaların) spekülatif amaçla türev işlemler yapılan yerler olduğunu gündeme getirmiştir. Bu çerçevede yapılan işlemler için Borsa'lar fiziki teslimat talebinin istenildiği taktirde tamamının karşılanamayacağı yerlerdir. Ayrıca, kendisi depolarda bulunan madenler üzerinden yapılan teverruk işlemlerini de eleştirmekte, aynı mal üzerinden yapılan birçok işlemde malın hareket etmediği ve görünürde bir ticaret olarak gösterildiğini belirtmektedir. O'na göre organize teverruk işlemleri bir aldatmacadan ibarettir. (Bayındır S. ,2012)

Bu değerlendirmelerle birlikte diğer İslam Hukukçuları organize teverruk işlemlerini eleştirse de bu yapının İslami finans kurumlarının likidite yönetimi ihtiyacı çerçevesinde iyi bir alternatif olması ve îne satışından daha makul olması gözükmesi sebebiyle uygulanabilir bakmışlardır. Bunlardan bazıları önde gelen Suudi hukukçulardan Abdullah ibn Sulayman al-Mâni[22], Musa Adam Isa, Usamah Bahr ve Sulaiman Nasir al-Ulwan'dır (Mahadi & Noor, 2010).

[22] Şeyh Abdullah ibn Sulayman al-Mani, Mekke-i Mükerreme Mahkemelerinin başkanıdır ve başlangıcından bu yana Kıdemli Ulema Kurulu üyesidir. Bilimsel ve Rehberlik araştırmaları bölümü Genel Başkan Yardımcılığı yapmıştır. Suudi Arabistan'daki çeşitli Bankaların Şeriat Denetim Komitelerinin üyesidir. İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Teşkilatı Şeriat Kurulu Başkan Vekilidir. Bir dizi fetva derlemiş ve İslami Bankacılık üzerine pek çok kitap yazmıştır. Nitekim,

1.3. GÜNÜMÜZ TEVERRUK UYGULAMASININ İSLAM İKTİSADI AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

Teverruk'a yönelik eleştirileri fıkhi ve iktisadi alanda olmak üzere iki kısımda inceleyeceğiz. Eleştirilerin tamamı organize teverruk'a yönelik derlenecek olup, teverruk kavramının geçtiği yerlerde organize teverruk ifade edilmektedir. Ancak klasik teverruk ile ilgili bir görüş ifade edildiğinde bu nitelendirme klasik ön adıyla açıkça yazılmıştır.

Fıkhi analizlerde teverruk'un en problemli yönü sürecin muvazaalı bir yapıda kurgulanması olarak görülmüştür. Mevcut uluslararası uygulamalarda teverruk talep eden kişi ya da kurum süreçte yer almamakta ve mal alışverişinde gerçek alım satım koşullarını sağlanmamaktadır. Ayrıca fiyatın yapay olarak sabitlenmesi ve sürecin kapalı bir sistemde işletilerek gerçek piyasadan ayrılarak tüm döngünün kurgusal bir yapıda saniyeler içerisinde hızlı bir şekilde gerçekleşmesi teverruk'a yönelik eleştirilerin genel çerçevesini oluşturmaktadır. Bu eleştirilerden farklı olarak, organize piyasalarda işlem gören emtialar için teverruk işlemlerinin gerçek bir piyasada işlem görmesi durumunda, özellikle yüksek hacimli para piyasaları işlemleri sebebiyle, süreçte kullanılan emtiaya talebin önemli ölçüde artacağı ve piyasanın gidişatını etkileyebileceği düşünülmektedir. Örneğin, tarım ürünlerinin (buğday) teverruk'a konu olduğu durumlarda eğer buğday teverruk sürecinde normal bir piyasadaki gibi alım satım sürecine girerse bu emtia 'ya ciddi bir talep oluşacağından düzensiz bir fiyatlama ortaya çıkabilir ve tarım piyasasını negatif etkileyebilir. Hatta söz konusu emtia spekülasyona açık olabilir ve ayrıca arbitraj fırsatı ortaya çıkabilir. Bu sebeplerden ötürü böyle uygulamanın, mal alım satımının borsa dışında olduğu kapalı bir çerçevede çalışması gerektiği savunulmuştur.

Teverruk, tartışmalı bir ürün olması sebebiyle yalnızca fıkhi sahada değil aynı zamanda iktisadi ve toplumsal etkileri açısından da eleştirilmiş, genel olarak toplam fayda açısından sorgulanmıştır. Bu kapsamdaki eleştiriler ekseriyetle "öz" ve "yapı

Teverruk'u likidite sıkıntısı sorununu uygun bir şekilde aşmak için önemli bir çözüm aracı olarak görmektedir.

(form)" olmak üzere iki kategoride toplanmaktadır. Yapı, ürünün uygulama biçimini ve süreçleri içermekte olup öz ise ürünün doğası gereği ortaya çıkan sonuçları ve etkileri ifade etmektedir.

Teverruk işlemine karşı çıkan ve eleştiri getirenler iki kategoride izlenebilir. Bunlardan ilki klasik teverruk işlemine olumlu bakıp organize teverruk işlemini fiktif, uydurma olarak görenlerdir. Bu bakışa sahip olanlar organize teverruk'u klasik modelde ve gerçek bir teverruk işlemi gibi yapılmasını beklemektedirler. Bu görüşü savunanlara eleştiri olarak teverruk'un konvansiyonel bankacılıktaki "*kredi*" işlemine bir alternatif olduğu belirtilmekte ve bu sebeple operasyonel süreçlerin en az maliyetle yönetilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Klasik yöntemin özelliklerini taşıyan unsurları organize işlemlerde uygulamak, örneğin malın kabzı, taşınması, depolanması vb. diğer süreçlerde oluşacak ilave maliyetler, malın fiyatındaki değişiklik ve benzeri riskler sebebiyle pek kolay gözükmemektedir.

İkinci görüş ise sürecin özü ve felsefesi itibariyle nakit temin etmek amacıyla ürünün "*uydurma*" bir yöntem olarak kullanılmasıdır. Bu bakış açısına sahip olanlar klasik teverruk da dahil tüm nakit finansman işlemleri İslami finansın özüne uygun bulmazlar. Kanaatimizce bu görüşe sahip olanlar azınlıktadır. Klasik teverruk üzerinde olumlu fikir bildiren İslam Hukukçuları ve Kurumlar, konu organize teverruk olduğu zaman görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Süreç açısından bakıldığında işlem içerisindeki birçok sözleşmenin münferit olarak herhangi bir sorun içermediğini ve ayrı ayrı değerlendirildiğinde görünürde her birinin bir satış işlemini yansıttığı kabul edilmektedir. Ancak diğer taraftan öz itibariyle sürecin tamamı bir emtia alım satımı niyetiyle olmayıp tek amacın nakit elde etmek olması sebebiyle süreçteki tüm işlemlerin bir bütün olarak ele alındığında genel kanaat bu yapının göstermelik olduğu yönünde oluşmuştur. Bu yaklaşımdaki kanaatimiz Organize teverruk işlemindeki süreçlerde, emtia'nın tedarik edilmesi, fiyatlama, mal ve para transferleri, mülkiyet vb. konular için gerçek bir piyasadan ziyade doğal ortamın dışında reel koşullarının bertaraf edildiği bir yapının oluşturulmuş olması bu görüşün ortaya çıkmasında en büyük etken olmuştur. Böyle bir durumda olağan bir piyasada işleyen kurallar ve riskler bu suni piyasada geçerli olmayacaktır. Ancak diğer taraftan, belirttiğimiz gibi, bu tür karmaşık ve maliyetli işlemlerin organize bir süreç içinde yapılmaması her bir

kuruluşun kendi başına piyasadan mal alarak daha sonra satışını yapması önemli bir zaman ve maliyet kaybına sebep olabilir, hatta belki de en önemlisi piyasadan istenildiği kadar yeterli hacimde mal bulunamayabilir.

Teverruk'a iktisadi anlamda yöneltilen en yaygın eleştirilerden biri de ürünün nakit finansman içermesi sebebiyle bir "borç" enstrümanı olmasıdır; ayrıca kolay ve hızlı uygulanabilirliği, risk içermemesi sebebiyle diğer İslami finans ürünlerinin kullanımına engel olduğu düşünülmektedir. Borç içeren ödemeler her zaman reel bir işlemi finanse etmeyebilir. Günümüzde borç meselesinin ekonomik alanlarda ciddi bir etkiye yol açtığı bilinmektedir. Küresel borçlanma seviyesinin dünya toplam üretim hacminin 3 katına çıktığı bir dönemde, finansal ve reel kesimin borçlanması son yıllarda artmış ve ekonomiye ciddi bir yük getirmiştir[23]. Bu borç reel ekonomiden uzak olduğu müddetçe her zaman bir kriz riski unsuru taşımaktadır. Doğrudan borç vermek yerine başka ürünler üzerinden kar ve zarar paylaşımı esaslı işlemlerin tercih edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Ayrıca, Siddiqi (2007) teverruk işlemlerinin borç eğilimini arttırdığını ifade etmiş ve bunun ekonomide borç yükü oluşturduğu görüşünü belirtmiştir. Siddiqi, alım satımda kullanılan emtia ile işlemin nihayetinde gerçek bir bağlantısının olmadığını ve yalnızca borç içeren işlemlerin toplumun genel refah ve servet düzeyini arttırmadığını düşünmektedir.

Alkhamees'e göre (2017) teverruk kullanımının birçok zararı bulunur; bunlardan en yaygın olanları: borç sistemini devam ettiriyor olması; işlemlerin uluslararası piyasalarda uygulanması sebebiyle batı ülkelerine gelir kazanımı sağlaması; görünürde faizli enstrümanlara benzemesi sebebiyle İslami finans sektörünün saygınlığını olumsuz etkilemesidir. Bununla birlikte, Akhamees teverruk'un yaygınlaşmasının İslami finans'ın yeni ürün ortaya çıkarmasını baskıladığını; innovasyon ve gelişimini sınırlandırdığını belirtmiştir.

Harvard Üniversitesi ve Londra Ekonomi Okulu (LSE) tarafından düzenlenen bir çalıştayda (2007) günümüz fıkıhçıları ve akademisyenleri tarafından teverruk konusu değerlendirilmiş ve farklı görüşler ortaya atılmıştır. Çalıştay kapsamında

[23] 2020 Kasım itibariyle dünyadaki toplam borç seviyesi 227 Trilyon USD olup, dünyanın toplam gayrisafi milli hasıla (GDP) seviyesi 80 Trilyon USD seviyelerindedir (Reuters, 2020).

organize teverruk'un ideal bir ürün olmadığı net olarak ifade edilmiştir. Bir kısım İslam Hukukçusu ürünün İslami bankacılığa ya da İslami finans sektörüne zarar vereceğini düşünürken bir kısım ise İslami finans'ın etki alanını genişlettiğini söylemektedir ve bununla ilgili Suudi Arabistan'daki İslami finansın büyümesini örnek gösterilmiştir. Genel kabul edilen durum ise teverruk'un hangi amaçla, nerede, nasıl kullanılacağı üzerine değerlendirme yapılması gerekliliğidir. Ayrıca ürünün bireysel ve kurumsal kullanımı arasında dahi bir farklılık olması gerektiği düşünülmektedir.

Al Jahri (2009) klasik teverruk'un birçok mezhep va alim tarafından uygun bulunduğu görüşüne katılmadığını belirtmiştir. Kendisi yaptığı değerlendirmede kişinin malı bir taraftan vadeli olarak alıp başka bir şahsa peşin satmasına uyarlama teverruk demekle birlikte bu satışı üç taraflı îne satışı olarak değerlendirmektedir. Maliki'lerin bu işleme karşı çıktıklarını, Hanefi Mezhebi'nin teverruk kavramını îne satışı altında açıkladığını ve imam Ahmed'in bu işlemi yasaklanan îne satışına benzettiği için bu yorumu yaptığını belirtmektedir. Aynı zamanda, İslami bankalar üzerinden yapılan organize işlemlerde tüm süreç içerisinde akışlardaki sözleşmeler çerçevesinde sorun olmadığını kabul etmekte ancak işlemin tamamımın hem banka hem de müşteri açısından nakit elde etmek olması ve ileri bir tarihte daha fazla para ödeme manasına geldiği için açıkça riba olarak değerlendirmektedir. Al Jahri ayrıca borç yapılandırma konusunda da eleştiride bulunmuş, teverruk ile verilen bir finansmanın tekrar aynı yöntemle yapılandırılması ve borç işleminden tekrar kâr elde edilmesini doğru bulmamıştır. Al Jahri'nin değerlendirmelerini, özellikle teverruk tanımı kısmını genel kanaatin dışında bulmakla birlikte farklı bir yorum olması açısından önemli görüyoruz.

Ali Al-Qaradaghi (2017) yaptığı araştırmalarda teverruk işlemlerine üç farklı eleştiride bulunmaktadır. Öncelikle, yaptığı incelemelerde işlemlerde kullanılan emtiaların genellikle kusurlu (ayıplı) olduğunu saptamıştır. Örneğin, araştırmalarında bazı işlemlerde Rusya'dan getirilen aleminyum'un alım satım sürecinde kullanıldığını ancak bu malın gerçekte yıpranmış olduğunu, on yıllardır depoda bekletildiğini ve normal koşullarda piyasada satılmasının güç olduğunu söylemektedir. İkinci olarak, O'na göre teverruk işlemindeki hukuki sözleşmeler müşterinin fiziksel alımını

kısıtlayıcı maddeler içermektedir, özellikle Londra Metal Borsasında (LME) bu uygulamaların mevcut olduğunu belirtmiştir. Genellikle böyle borsalarda asıl niyet fiziksel alım olmayıp piyasa üzerinden alım satım yaparak kazanç elde etmektir. Üçüncü olarak işlemde kullanılan emtia fiziksel olarak satıcıdan alıcıya nadiren teslim edilmekte bunun yerine "netleştirme düzenlemesi" işletilmektedir. Ayrıca, uluslararası borsalarda broker olarak faaliyet gösteren kuruluşların süreç içerisinde araya girmesi işlemi "îne" satışına benzetmektedir. Yaptığımız araştırmalarda Al-Qaradaghi'nin tespitlerine katılmakla birlikte, teverruk işlemine aracılık eden kuruluşların kullandıkları emtianın gerçek piyasa satış koşullarına uygun olduğunu beyan etmektedirler.

Ticaretin doğasında kişi ya da kurumlar mal alım satımında belirli risk ve maliyetler üstlenmektedir. Bunları, sigorta maliyeti, depo, taşıma giderleri, maldaki fiyat değişimi ve malın bu süre zarfında başına gelecek diğer riskler olarak sayabiliriz. Al Suwailem'e göre (2014) teverruk yapılırken emtia'nın peşin alınarak vadeli satılması sürecinde fiziksel kabz olmadığı için az önce bahsettiğimiz riskler oluşmamaktadır. Bu durum, O'na göre hiçbir risk almadan kar elde etmek, yani açık bir şekilde para'dan para kazanmaya benzeyen riba işlemi gibidir. Al Suwailem ticaret sürecinde malın ancak üzerine katma değer koymak suretiyle alınıp satılabileceğini aksi halde ticaretten söz edilemeyeceğini belirtmiştir. Bu katma değer her zaman yeni bir değer katmak olmayabilir, ticaret içerisinde malın bir bölgeden alınarak farklı pazarlarda, depolama maliyeti, malın fiyatındaki değişiklik ve bozulma risklerine girilerek satış yapılabilir. Teverruk sürecinde ise mal ile ilgili olmayan bir amaç vardır ve bu süreçte hiçbir katma değer üretimi yoktur. Satıcı da aynı zamanda elindeki emtia'yı deposundan çıkarmak istemez. Çünkü, bu durumda, elindeki emtia'nın durumu, kullanılışı, parçalara ayrılıp ayrılamayacağı gibi birçok konu gündeme gelir. Ayrıca emtia taşınmak için de uygun koşullarda olmayabilir çünkü teverruk işlemlerinde hiçbir zaman niyet malı fiziken teslim almak değildir.

Teverruk işlemlerine aktif olan satıcı'lar hali hazırda zaten emtia alım satımı ile uğraşan şirket'ler olabileceği gibi bu işe yatırım yapmış, depo organize etmiş tüccarlar da olabilir; ya da işlemler bu firmalarla irtibatlı olan broker'lar aracılığı ile de yapılabilir. İşlemlerde hem alıcı hem de satıcı taraf arasında genellikle yüksek

miktarlarda ve gün içinde birbirinden ayrı çok fazla işlem yapılmaktadır. Bu sebeple gün sonunda bir netleştirme (ing. *netting*) işlemi gerçekleşmektedir. Çünkü yukarıda bahsettiğimiz süreç içinde mal nihai olarak satıcı'dan alıcı'nın deposuna fiilen geçmez. Yani gün içindeki bir teverruk sürecinde satıcı bir sonraki işlemde alıcı ya da tam tersi olabilmektedir. Khan'a göre (2007) belirli bir dönemde alıcı ve satıcılar ellerinde yeteri kadar stok bulundurmak zorundadırlar. Böylece, ellerindeki emtialar ile gün içerisinde kaldıraç etkisi ile rotatif türde tekrar tekrar satılarak çok daha fazla işlem yapabilirler. Örneğin, yaptığımız araştırmalarda elinde 1 Milyon USD değerinde stok bulunduran bir satıcı 25 Mil. USD ya da yoğunluğa göre 50 Mil. USD tutarda işlem gerçekleştirebilir. Bu sebeple malın dışarıya çıkması önemli bir zaman kaybı oluşturur. Teverruk işlemlerinde süreç mili saniyeler içerisinde gerçekleşmektedir ve bu sistem taraflara max. kazanç imkanı sağlar. Böyle bir işlemde emtia hiçbir şekilde yerinden hareket etmez ve AAOIFI 30 nolu standart'a aykırı hareket edilmiş olur.

1.4. TARİHİ SÜREÇTE ORTAYA ÇIKAN TEVERRUK DIŞINDAKİ NAKİT FİNANSMAN YÖNTEMLERİ

Bu kısımda teverruk dışında kalan nakit finansman uygulamalarından bahsedeceğiz. İslami finans piyasalarında mevcut olarak uygulamada bulunan ve henüz reel sektörde uygulanmayan ancak teorik olarak çalışılmış birçok finansal ürün teverruk'a alternatif olarak kullanılabilir. Konuyla ilgili son on yıldır, özellikle teverruk'un kullanımının artması ile birlikte, çeşitli çalışmalar yapılmış ve alternatif ürünler geliştirilmeye çalışılmıştır. Teverruk'un en önemli unsuru bir nakit finansman ürünü olmasıdır. Bu özellikten dolayı benzer yapıda çalışabilecek, karmaşık bir operasyonel süreci gerektirmeyen düşük riskli[24] ürünlerin en iyi alternatifler olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple, bu kısımda teverruk'a özgü niteliklere sahip olabilecek en uygun alternatif yöntemleri açıklamaya çalıştık.

Alternatif finansman yöntemleri klasik teverruk referans alınarak gruplanmıştır. Ürünlerin fıkhi çerçevede uygunlukları baz alınarak klasik teverruk'a yakın olmayan, faiz ve faize benzeyen, tartışmalı ürünler değerlendirilmiş, daha sonra

[24] Genel olarak operasyonel, yasal, mevzuat ve karşı taraf riskini ifade edilmektedir

ise kullanımı tavsiye edilen ve klasik teverruk gibi İslam hukukçuları tarafından caiz görülen ürünlere değinilmiştir. Bu bölümde nakit finansman imkânı sağlayan yöntemlerin tamamına değinilmeyecektir. Karz-ı hasen, murabaha, müşareke, istisna, vedia, icare v.b. yöntemler teverruk için birer alternatif olsa da tezimizin kapsamı çerçevesinde daha sınırlı bir ürün grubu incelemeye alınmıştır. Bununla birlikte bahsedeceğimiz ürünler fıkıh literatüründe çok geniş kapsamda yer almaktadır, bu sebeple ürünleri birer finansal enstrüman çerçevesinde pratik uygulamaları üzerinden yorumlayacağız.

1.4.1. Faizli Kredi

İslam'da iktisadi hayatın en önemli meselelerinden biri faiz[25] (ar. *Riba*) dir. Ekonomik ilişkilerden faizin arındırılması ve yerine gerçek ticaretin uygulanması İslam'ın temel misyonlarından biri olmuştur. Kur'an ve Sünette bu uygulama en sert bir biçimde eleştirilmiş ve en büyük haramlardan biri kabul edilmiştir. Faiz, ticari hayatta birçok ilişki biçiminde ortaya çıkabileceği gibi yaygın olarak "belirli bir vade içerisinde paradan para kazanma" şeklinde görülmekledir.

İslam öncesi olarak adlandırılan cahiliye dönemindeki Riba günümüzden bir miktar farklı uygulanmıştır. Cahiliye Riba'sı olarak adlandırılan bu uygulamada vade sonunda ana para ödenmez ise vade uzatılmakta ve ilave bedel alınmaktadır (Özsoy,

[25] "*Türkçe'deki yaygın karşılığı "faiz" olan Arapça "ribâ" kelimesi sözlükte "fazlalık, nemâ, artma, çoğalma; yükseğe çıkma; (beden) serpilip gelişme" gibi anlamlara gelir. Arapça'da tepelere, düz araziye nisbetle daha yüksek oluşları sebebiyle râbiye, canlıları besleyip büyütmeye de "terbiye" denir. Bu sözlük anlamıyla ribâ, hem bir şeyin kendi içinde bulunan hem de iki şey arasında mukayeseden doğan fazlalığı ifade eder. Kur'an'da ribâ kelimesi her iki anlamda da kullanılmıştır. Birinci durumla ilgili olarak, üzerine yağmur yağan toprağın kabarması "rebet" kelimesiyle (el-Hac 22/5; Fussılet 41/39), ikinci anlamla ilgili olarak da iki topluluktan birinin diğerine göre mal bakımından veya sayıca yahut değerce daha üstün olması hali "erbâ" kelimesiyle (en-Nahl 16/92) ifade edilmiştir. Fıkıh literatüründe ise ribâ, borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla, yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır. Türkçe'de kullanılan "faiz" kelimesi de Arapça kökenli olup genelde ribâ ile eş anlamlı kabul edilir*" (Özsoy, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020).

Faiz, 1995). Teverruk uygulanmaya başlandığı ilk dönemden itibaren faiz ile mukayese edilmiş, aralarındaki benzerlik ve farklar tartışılmıştır. Zira bu işleme başvuranlar, faizsiz borç bulamayan ve faizle borçlanmak istemeyen kişiler olmuştur.

Teverruk ve faiz ilişkisini birkaç farklı açıdan şöyle değerlendirilebiliriz:

- Teverruk çerçevesinde ayet ve hadislere bütünsel baktığımızda, kanaatimizce Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) temel yaklaşımında, kişi bir malı belli bir fiyattan aldıktan sonra alım-satım'ın doğası gereği ortaya çıkacak riskleri taşımadan bu işlemden kazanç elde etmemelidir. Bu riskler, malın sahiplenilmesi (kabz), malın bozulması ya da zarar görmesi riski ve malın değer kaybetmesi riski olarak sıralanabilir. Normal bir ticarette emtia bir taraftan alınarak ilk alıcıdan farklı başka bir tarafa belirli bir kâr ilave edilerek satılır. Bu sürecin malın sahiplenilmeden ve hiçbir riske girilmeden işletilmesi günümüzde uygulanan organize teverruk'a yapılan en önemli eleştirilerden biridir.
- Finansal ürünler arasında amaç açısından teverruk'a en çok benzeyen ürün geleneksel bankacılıktaki nakit kredi'dir. Her iki üründe temelde ihtiyaç aynı olup belirli bir vade ve sabit bir oranla peşin para elde etmektir. Bu sistemde finansman talebinde bulunan kişi kredi'yi genellikle altında herhangi bir emtia koşulu olmaksızın banka'dan daha önceden belirlen bir bir vade ve sabit bir oranla alır. Teverruk faiz'e, doğurduğu sonuç itibariyle benzese dahi bünyesinde gerçek olmayan bir ticari işleme dayanmaktadır. Buradaki fark ilk işlemde araya bir başka tarafın ve emtianın girmesidir. Teverruk faize kıyasla daha fazla kişi arasında gerçekleşmektedir, faiz iki kişi arasında iken, teverruk sürecine üç ya da daha fazla taraf girmektedir.
- Teverruk, Bakara suresindeki "…Allah, alışverişi helal, faizi haram kılmıştır.[26]" ayetini temel alarak ortaya çıkmıştır. Klasik uygulamada kişi tüm süreci normal bir ticaretin doğasında olan şekliyle yaptığında faizden tamamen uzaklaştığını söyleyebiliriz. Günümüzde ise tartışmalı olan organize uygulamada teverruk'un dayanağında göstermelik bir ticaret oluşmakta ve faiz'e çok benzediği yönünde eleştirilmektedir.

[26] Bakara, 275

1.4.2. Bey'ul-Îne

Teverruk'un ilk dönem âlimleri tarafından îne akdi kapsamında ele alındığını ve yakın tarihe kadar müstakil bir başlıkta değerlendirilmediğini daha önceki bölümlerde bahsetmiştik. Nakit finansman yöntemleri arasında, uygulama açısından, her iki ürününün birbirine yakın benzerliği bulunmaktadır. Konunun sadece geçmişte değil günümüzde de birçok alanda tartışılması ve genellikle îne satışının tezimizin konusu olan teverruk ile kıyaslanması meselenin ayrı bir başlık altında değerlendirmesini gerektirmiştir. Bey'ul-îne'[27] temel olarak borçlanmak isteyen bir kişinin bir malı piyasa fiyatından daha yüksek bir bedel ile belirli bir vadede alıp hemen ardından, satın aldığı aynı kişiye aldığı fiyattan daha düşük bir bedel ile peşin satarak nakit elde etmesidir. Uygulama biçimi açısından îne satışı kişinin elindeki herhangi bir malı peşin olarak satıp aynı malı aynı kişiden vadeli olarak satın alması yoluyla da yapılabilir.

Îne, yapısı gereği gerçek bir satış işlemi olmadığından faiz hilesi[28] olarak değerlendirilmiştir. Genel uygulama olarak işlem yalnızca borç alan ve borç veren arasında geçmekte bu da faizli kredi işlemine benzemektedir. Îne satışının birçok

---

[27] *"Bey'u'l-Îne: "Beyu'l-î'ne" (ar.العينة), "bey'" ve "el- î'neh sözcüklerinden oluşur. Bey' sözlükte "değiştirmek, mübadele etmek, satmak, satın almak" manalarına gelir. Terim olarak "bir malı başka bir mal ile değiştirmek" anlamında kullanılır. "el-Î'neh: sözlükte "malın makbulü, kalitelisi, borç vermek" anlamlarına gelir. "Kişinin bir malı başkasına yüksek fiyattan vadeli olarak satıp teslim ettikten sonra, yüksek olan bedel müşterinin zimmetinde borç olarak kalmak üzere, aynı malı daha düşük fiyattan peşin olarak satın alması" veya "bir malı peşin olarak satıp aynı malı yüksek fiyattan vadeli olarak satın alması" işlemine beyu'l-î'ne denir"* (Bayındır S. , Şafii Fukahasının Bey'ul-Î'ne Hakkındaki Yaklaşımı ve Bunun günümüz İslam Finans Piyasalarına Yansıması, 2013).

[28] Hile ya da "Hîle-i Şer'iyye" – "*Arapça'da "değişmek, maksada ulaşıncaya kadar fikir değiştirmek" mânasında masdar ve "çare, kurnazlık, iyi düşünce, işlerde tasarruf kudreti" anlamında isim olarak kullanılır. Hile Kur'ân-ı Kerîm'de "çare", "çıkış yolu" mânasında bir yerde (en-Nisâ 4/98), aynı anlamda mahrec de yine bir yerde (et-Talâk 65/2) geçmektedir*" (Köse, 2020). Ayrıca Hile, riba içeren bir işlemi, süreçlerinde ve içeriğinde değişiklik yaparak mühendislik çabasıyla islami prensiplere uygun hale getirme sürecidir. Teverruk sürecinde ise araya üçüncü bir şahsın getirilerek ine satışından ayrılması süreci olarak da değerlendirilebilir.

fukaha ve fıkıh mezhebi tarafından olumlu karşılanmadığını söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'e ve Hz. Aişe'ye isnat edilen birtakım rivayetler[29] bu fikri desteklemektedir.

İki işlem arasında belirgin ortak özellikler olmakla birlikte icazet açısından teverruk, îne satışından daha olumlu karşılanmıştır. Temel fark klasik teverruk'ta araya üçüncü bir şahsın girmesi ve satış işleminin ilk kişiden farklı olmasıdır. Ancak her iki işlemin ortak yönü kişinin niyetinin özellikle "nakit ihtiyacını karşılamak" olduğunu söyleyebiliriz. Îne satışı uygulamalarında araya üçüncü bir şahsın girdiği durumlar da mevcuttur. Bir kişi borçlanmak istediği kişiye gider, bu kişi ise üçüncü bir kişiden bir malı belli bir fiyattan alır ve nakit temin etmek isteyen kişiye aldığı fiyattan daha yüksek ancak vadeli olarak satar. Elinde malı bulunduran kişi malın ilk sahibine peşin ve daha düşük bir bedelden, genellikle ilk satın alınan bedel ile, malı satar ve nakit elde etmiş olur. Malezya'da îne satışı bu tür yöntemler ile uzun yıllar birçok finansman alanında uygulanmıştır[30].

Bey'u'l-îne'nin fıkhi açıdan tartışmalı olması sebebiyle konuyla ilgili mezheplerin görüşlerinden bahsetmenin uygun olacağı kanaatindeyiz. Hanefiler'in teverruk işlemini ine satışı çerçevesinde değerlendirdiğini belirtmiştik ancak araya üçüncü bir şahsın girmesi suretiyle işlemin yasaklanan îne satışından farklı olduğu görüşünü İbnü'l Hümam bu vesile ile ilk olarak belirtmektedir. Ebu Yusuf (ö. 182

[29] *"Hadis-i şerifte; "Sizler 'îne' usulüyle alışverişte bulunur, sığırların peşine düşer, ziraata razı olur ve cihadı da terk ederseniz, Allah size öyle bir zillet verir ki, dininize dönmedikçe o zilleti kaldırmaz." buyurulmaktadır. Hz. Ayişe'den yapılan nakil ise şu şekildedir; "Bir kadın Hz. Aişe'ye gelerek Hz. Aişe'ye: Ey mü'minlerin annesi! Ben Zeyd'e 800 dirheme veresiye bir köle sattım. Sonra aynı köleyi ondan peşin olarak 600 dirheme satın aldım", der. Bunu duyan Hz. Aişe de şu sözünün Zeyd'e ulaştırılmasını ister: "Tövbe etmedikçe Rasûlullahla birlikte yaptığın cihadı boşa çıkardın. Ne kadar kötü aldın, ne kadar kötü sattın!"* (Turan, 2015)

[30] Bey'u'l-Îne bir dönem Malezya'da İslami Finans Ürünü olarak uygulanmıştır. Bunlardan bazıları: Devredilebilir İslami Borç Sertifikası (ing, *Negotiable Islamic Debt Certificate*), Mortgage başta olmak üzere tüm Bireysel finansman ürünleri ve Bankalar arası Para Piyasası İşlemleri (ing, *Interbank Money Market*) (Bank Negara Malaysia, Shariah Resolutions in Islamic Finance, 2010, s. 109).

hicri)'da aynı şekilde malın hiçbir şekilde ilk satıcısına dönmediği uygulamaya cevaz vermiştir (Apaydın, Îne, 2000).

Mezhepler açısından bütüncül bir değerlendirme yaparsak, Hanefi Mezhebinde işlemin malın kabzedilmeden ve paranın ödenmeden yapılmasını caiz görülmez; ancak sürecin iki gerçek satış şeklinde olmasında, yani malın kabzedilmesi ve paranın ödenmesi sonrası satıcının aynı malı daha yüksek fiyattan geri almasında genel olarak sorun görülmemiştir. Malikiler ise konuyu kanaatimizce daha gerçekçi değerlendirmiş ve görünüş itibariyle mubah olduğu halde uygulama biçimi olarak riba'ya götürdüğü için îne satışını caiz görmemişlerdir. Hanbeliler de benzer şekilde bir değerlendirme yapmış ve "*kişilerin, sahih bir akid görüntüsü altında meşrû olmayan kasıtlarını sakladıklarını*" belirterek akdin caiz olmadığı yönünde görüş bildirmişlerdir. Maliki ve Hanbeli ûlemasının görüşleri arasında temel bir nüans bulunmaktadır. İlki, meseleyi ribaya götürecek bir vasıta olarak görürken ikincisi ise zaten kişilerin niyetlerinin bu olduğunu söylemiştir. Ayrıca, benzer olarak Hanefiler için ilk satış mubahtır; ancak Malikilerde, iki satışın da birbiri ile bağlantılı ve aynı niyetle yapılıyor olması sorunlu görülmüştür. (Apaydın, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020).

Mâlikî'lerin görüşleri detaylı incelendiğinde îne satışında malın kabzedilmemesi sebebiyle sürecin hileli olarak görüldüğünü belirtmiştik. Bu çerçevede İbn Rüşd meseleyi hüküm bakımından üçe ayırmıştır: Taraflar arasında önceden bir anlaşma bulunmadan müşteri talebine istinaden satıcının malı satın alarak müşterisine satması caizdir. Ancak, müşterinin malı kendisi almak yerine satıcıya malı almasını ve kendisine kârlı satmasını söylemesi mekruhtur. Diğer taraftan ticaretin iki kişi arasında önce vadeli sonra peşin olarak yapılması haramdır. Malikilere göre burada önemli olan mutlaka üçüncü bir tarafın araya girerek her iki satışın da birbirinden bağımsız olmasını sağlamaktır. Bu yaklaşım ayrıca teverruk'un caiz olduğunu göstermektedir (Bayındır S., 2012). Şafii mezhebinin konuya daha farklı yaklaştığı söylenebilir. Îne satışı ile ilgili görünürde herhangi bir sorun yoksa ve işlemler bir satış işlemi şeklinde yapılıyorsa uygun olduğu nakledilir ancak İmam Şafi özellikle niyetin gerçek bir satın alma olmadığı durumlarda îne'ye asla müsaade etmeyeceğini belirtmiştir (ISRA, 2016, s. 222).

Hanbeliler bireysel teverruk işlemini açıkça ilk belirten ekol olmaları sebebiyle net bir şekilde nakde ihtiyacı olan bir kimsenin böyle bir sürece girmesinde sakınca görmezler. Ancak Hanbeli geleneği içinde yetişmiş İbn Teymiyye ve öğrencisi İbnü'l Kayyım hem îne hem de teverruk işlemine kendilerine birçok kez ısrarla sorulmasına rağmen açıkça izin vermemişlerdir. Zahiri ve Şia ekolleri ise akitte baştan şart koşulmaması kaydıyla îne akdine cevaz vermişlerdir. Genel olarak geçmişten günümüze teverruk uygulaması hakkında yapılan değerlendirmeler, bu uygulamanın âlimlerin ekseriyeti tarafından îne satışından farklı kabul edildiğini göstermektedir (Çakır, 2018).

1.4.3. Bey'bi'l-Vefâ

Tarihte, faize bulaşmamak için ortaya çıkmış ve günümüzde dahi kullanılan finansman yöntemlerinden biri de Bey'bi'l-Vefâ'dır. Bey' kavramının sözlük anlamı "*mübadele*" dir; teknik olarak "malı, mal ile değiştirmek" bir diğer ifade ile alışveriş ve ticareti, islâm hukuku terimi olarak da satım akdini ifade eder (Kaan, 2018). Vefâ ise, "*ahd*" anlamında kullanılıp "*sözü yerine getirmek*", "*taahhüt edilen bir işi yapmak*", "*tâlimat vermek*; *söz vermek*" anlamlarına gelir (Küçük, 1988). Bey'bi'l-Vefâ, belirli bir dönem için borç amacıyla başvurulan, bedel iade edildikten sonra malın geri alındığı bir satış akdidir.

Bey'bi'l-Vefâ 'da sermaye sahibi ve likidite ihtiyacı olan kişi olmak üzere iki taraf bulunur. Bu akitteki amaç faizsiz borç para temin etmek, faizi belirli bir yöntem ile ortadan kaldırmak ve sermaye sahiplerinin verdikleri borca karşılık bir teminat ve akit içeriğine göre çeşitli yöntemlerle bir kazanç elde etmelerini sağlamaktır (Bayındır A. , 1992). Bu finansal ürünün ne zaman ortaya çıktığına dair çeşitli rivayetler vardır. Ekseriyetle, hicri IV. asrın sonlarında günümüz Kafkasya'sında o dönemde yaşayan Müslüman Türkler tarafından ilk olarak kullanılmaya başlanmıştır (Atar, 2017). Ürünün amacı ve kullanılışı bakımından diğer sıradan satış sözleşmelerinden farklı olması sebebiyle İslam hukukçuları bu yöntemi farklı şekillerde yorumlamışlardır. Bazı fakihler bu yöntemi "rehin", bazıları "sahih" bazıları da "fâsid" satış olarak değerlendirmiştir. Her bir yorumun fıkhi olarak farklı sonuçları ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple, Bey'bi'l-Vefâ'nın tartışmalı bir finansal ürün olduğunu söyleyebiliriz.

Bey'bi'l-vefa'nın hükmü konusunda ihtilaf eden İslam alimleri ürünün yöntemi bakımından bu akdi bir hile-i şer'iyye olarak görmüşlerdir. Malikiler, Hanbeliler, ilk dönem Hanefiler ve Şafiler bu akdin fasit olduğu görüşünü savunmuşlardır. Ancak, Kaan'a (2018) göre akit aslında geri verme şartı koşulmazsa tüm mezheplere göre caiz olur (Kaan, 2018). Bey'bi'l-vefa ile ilgili yaptığımız araştırmalarda asli unsuru yani vücuda geliş şekli ilgili farklı değerlendirmeler olsa da yöntemi caiz olarak görmeyen fukahanın dönemin ihtiyaçları sebebiyle zarurete binaen akdin cevazına hükmettiği kanaatindeyiz.

Genel değerlendirmelere göre bey'bi'l-vefâ sahih satış, fâsid satış ve rehinden birleşmiş bir yöntemdir. Alıcının, sermaye sahibinin, maldan istifade etmesi açısından sahih satış akdi, iki tarafın fesh etme imkanına sahip olmasına bakarak fâsid satış akdi ve borç verenin bu malı başkasına satamamasına, zâyi olduğu durumda borç miktarının azalmasına ve malda tahribat oluştuğu durumda borcun miktarınca azalmasına bakarak rehin akdi hükmündedir. Böylelikle bu yöntem bu üç akidden birleşme fakat rehin olma tarafı ağır basan bir akid sayılmıştır. Mecelle'de bu son görüş kabul edilmiştir (md. 118) (Bayındır A. , 1992).

Konuyla ilgili yapılan değerlendirmelerin dayandığı nokta yöntemin teknik olarak nasıl değerlendirildiği hususuna göre değişmektedir. Vefa akdi aslı itibariyle bir "rehin" sözleşmesidir. Borç veren, verdiği finansman tutarı miktarınca kendisini garanti altına almak ister ancak bunun için standart bir rehin (teminat) sözleşmesi yerine vefa akdini kullanması maldan ayrıca istifade etmek amacı taşıdığını göstermektedir. Gerçekten de ürünün çıkış amacı itibariyle faizsiz borç veren taraf bu hususta hem kendisini teminata alacak hem de bu süreçten bir miktar kazanç sağlayacaktır. Yöntemin teknik değerlendirmesi rehin, ya da satış akdi olsun fıkhi sonuçları çok farklı olacaktır.

Bey'bi'l-vefâ "rehin" çerçevesinde değerlendirildiğinde finansman sağlayan tarafın maldan istifade etmesi mümkün olmamaktadır. Çünkü mal, rehin alanın elinde emanet olup, onun rehinden ve malda meydana gelen fazlalıklardan faydalanması caiz olmaz, böyle yapılırsa satıcıya bedel ödenmesi gerekir. Ancak borç alan taraf (satıcı) buna izin verirse bu bir hibe olarak değerlendirilir. Eğer rehinden faydalanma konusu sözleşme aşamasında şart koşulursa bu faiz olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte

rehin ’in doğası gereği alıcı malı satıcıya yani gerçek sahibine kiralayamaz. Bu durumda akid geçersiz olacağı için kira bedelinin ödenmesi gerekmez. Günümüz finansal sözleşmelerinde bu işlem bir karz işlemi olup verilen meblağ teminatla birlikte garantiye alınmaktadır (Bayındır A. , 1992).

Bey‘bi’l-vefâ, sahih satış olarak yorumlandığında bu akdinin doğurduğu tüm sonuçları doğurmaz. Bu sebeple müşteri satın aldığı bu malı diğer mallar gibi başkasına satamaz (Bayındır A. , 1992). Borç veren malın sahibi olduğu gerekçesiyle maldan istifade edebilir, mahsul veren bir yapıda ise mahsulden faydalanabilir, dolayısıyla başkasına kiraya verebilir, hatta malı aldığı kişiye akit sırasında olmamak kaydı ile sonrasında kiraya verebilir, bu hususta aralarında ayrı bir sözleşme yapabilirler (Yelek, 2016). Vefa akdine konu olan mal, alıcının mülkiyetinde iken zarar görürse tarafların birbirinden hakkı olamaz.

Bey‘bi’l-vefâ nakit ihtiyacı yada borcun ötelenmesi durumlarında kullanılabilir. Örnek olarak anlatmak gerekirse: nakde ihtiyacı olan A kişisi, elindeki malı (örn. evini) 100 bin liraya, parasını geri verdiğinde sattığı evi geri alma şartıyla B kişisine satar ve böylece aralarında vefâen satış gerçekleşir. Daha sonra A kişisi, borcunu B kişisine ödediğinde satmış olduğu evini geri alır. Böylelikle ihtiyacı olan kişi belirli bir süreliğine nakit temin etmiş olur. Borç veren taraf ise, parasını geri alıncaya kadar bu maldan istifade eder aynı zamanda borç süresi boyunca elinde teminat bulundurur (Yelek, 2016).

Görüleceği üzere bey‘bi’l-vefâ akdi rehine benzese bile kullanılış biçimi bakımından rehinden farklı olup buradaki amaç yalnızca borcun teminat altına alınması değildir. Buradaki en önemli husus rehin alınan maldan istifade edilerek kazanç elde etmek ve verilen borcun, günümüz iktisadi ifadesi ile, paranın alternatif maliyetini çıkarmaktır. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî fakihleri bu yöntemi menfaat sağlayan borç çerçevesinde değerlendirmiş ve faiz olarak mütalaa etmişlerdir. Hanefî alimlerinin birkaçı bu yöntemi uygulanış biçimine göre helâl veya mekruh sayarken diğerleri ise hile olarak değerlendirerek haram olduğuna kanaat getirmişlerdir (Bayındır A. , 1992). Günümüzde kullanım alanı kısıtlı olan bu ürünün finansal bir enstrümana dönüşmüş versiyonu Bey‘bi’l-istiğlâl olup teverruka alternatif olarak aktif olarak uygulanmaktadır.

1.4.4. Bey'bi'l-İstiğlâl

Bey'bi'l-vefânın farklı bir türü olan Bey'bi'l-istiğlâl benzer şekilde bir finansman ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. İstiğlâl kavram olarak "*bir şeyin kâr ve gelirini almak*" anlamını ifade eder. Vefa akdinde gördüğümüz üzere borç vermek suretiyle malı satın alan kişi bu malı bizzat kendisi kullanarak ya da kiraya vererek maldan faydalanmaktadır. Bu çerçevede kiraya vermenin en yaygın uygulaması ise malı bizzat satıcısına kiralamaktır. Böylelikle satılan mal asıl sahibinin kullanımından çıkmamış olur. Bir malın getirisinden faydalanmak için ilgili malı doğrudan satıcısına kiralamak suretiyle gerçekleşen bu tür finansman yöntemine Bey'bi'l-istiğlâl denmektedir (Bayındır A. , 1992). Bey'bi'l-vefâ için belirttiğimiz tüm görüşler ve hükümler Bey'bi'l-istiğlâl için de aynen geçerlidir.

Bey' bi'l-istiğlal, bey' bi'l-vefa ile yakından ilişkili bir finansman türüdür. Günümüzde özellikle İslami finans sektörünün uyguladığı sukuk[31] işlemlerinin dayanağını teşkil etmektedir. Kira sertifikalarına benzemesine ilaveten katılım bankalarının bir finansman ürünü olarak müşterilerine sundukları "sat geri kirala[32]" (ing. *sale and leaseback*) yöntemi ile benzer yapıda çalışmaktadır.

Bey' bi'l-istiğlal en basit haliyle kişinin malı tekrar kiralaması koşulu ile vefaen satmasıdır. Örneğin A kişisi borçlanmak istediği B kişisine evini ya da arsasını belirli bir bedel karşılığında satar ve hemen akabinde B kişisinin kiracısı olur. Borç

[31] Sukuk, sözlükte "*finansal sertifika*" anlamındaki sukuk kavram olarak bir mal, hizmet, kullanım hakkı ya da belirli bir yatırım işleminin mülkiyetine dair eşit değere sahip hisseli belgeleri ifade eder (Cebeci, Sukuk, 2020). Bir başka ifade ile devlet ve şirketlere finansman sağlama aracı olarak ihraç edilen, yatırımcıya faizsiz sabit getiri imkânı sunan finansal sertifikalardır. Sukuk sertifikaları, yatırımcının faizsiz sabit getiri elde etmesini amaçlamaktadır. Sukuk satın alan yatırımcı şirketin veya devletin sukuk sertifikasının taahhüt ettiği oranlar çerçevesinde bir varlığa sahip veya ondan yararlanma hakkına sahip olur (Finans, 2021).

[32] Sat-Geri Kirala ürünü 6361 sayılı Finansal Kiralama Kanununun 18. Maddesi 1. Fıkrasına dayanmaktadır. İlgili madde: "Finansal kiralama sözleşmesi; kiralayanın, kiracının talebi ve seçimi üzerine üçüncü bir kişiden veya bizzat kiracıdan satın aldığı veya başka suretle temin ettiği veya daha önce mülkiyetine geçirmiş bulunduğu bir malın zilyetliğini, her türlü faydayı sağlamak üzere kira bedeli karşılığında, kiracıya bırakmasını öngören sözleşmedir" (BDDK, T.C Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2021)

dönemi boyunca ya da parasını ödeyip evini alana kadar, önceden kararlaştırdıkları aylık kira bedelini öder. Bu yöntem vefa akdinde olduğu gibi fıkhen tartışmalıdır. Hanefi alimlerine göre, ev örneğinden gidersek, vefa akdinin yapılıp evin boşaltılması sonrasında yeni bir kiralama sözleşmesi yapılırsa ve bu akid ilk sözleşmeden bağımsız olursa bu geçerli olup kira bedelinin ödenebileceğine dair fetva verilmiştir (Gözübenli, 1990). Bu hususta hareketle genel olarak Bey'bi'l-vefâya itiraz eden fakihler benzer sebeplerle Bey' bi'l-istiğlâle de karşı çıkmaktadırlar. Buna ilaveten vefaen satılan malın bir rehin kapsamında belirli bir müddet için tutulduğunu belirtmiştik. Burada rehin olarak tutulan bir mal zaten satıcısına ait olduğundan bu hususta kira gibi ilave bir bedel ödemesi gerekmez, hukuken de geçerli olmaz (Bayındır A. , 1992). Kanaatimize göre Bey'bi'l-vefâ hangi gerekçelerle kabul edildiyse Bey' bi'l-istiğlâl de benzer şekilde genellikle zaruret kapsamında değerlendirilmiş ve cevaz verilmiştir. Burada özellikle yukarıda belirttiğimiz şekilde malın mutlaka teslim alındıktan sonra kira sözleşmesinin yapılması gerekir. Hanefi ve Şâfiîler genel olarak bu finansman yöntemini uygun görmüş, Mâlikî ve Hanbelîler ise bu uygulamaya itiraz etmişlerdir (Turan, 2015).

1.4.5. Mudârebe (ing. *Commenda*)

Mudarebe en eski fonlama yöntemlerinden biridir. Günümüzde, İslami finans sektöründe "*kar-zarar ortaklığı*" ismiyle kullanılmaktadır. Mudarebe, kavramsal olarak sözlükte "yol tepmek" anlamındaki "*darb fi'l-arz deyiminde*" geçen "*darb*" sözüğüne dayanan bir kelime olup, bir tarafın sermaye koyması, diğer tarafın yönetimi üstlenmesiyle kurulan kâr paylaşımı temeline dayalı ortaklığı ifade eder. Mudarebe, hayatın akışında geçmişten günümüze kadar doğal ihtiyaçlar sebebiyle ortaya çıktığından konvansiyonel finansta da yaygın olarak tercih edilmektedir. Mudarebe, İslam öncesi devirde kervan ticaretinde, sonrasında ise hem kervan hem deniz ticaretinde kısa vadeli finansman ihtiyacını gidermek amacıyla kullanılmıştır. Avrupa'da "*commenda*" ismiyle X. yüzyıldan itibaren âdi komandit şirket biçiminde yaygınlaşmıştır. Dönemin ticaret hukukunda yerini bulan bu finansman yöntemi günümüzde özellikle Batı ekonomisinde büyük miktarlarda yatırım imkânı oluşumunu sağlayan risk sermayesi (ing. *venture capital*) olarak kullanılmış ve önemli fikirleri

bünyesinde bulunduran birçok yeni girişimin (ing. *startup*) doğmasına ve büyümesine olarak sağlamıştır. (Kallek, TDV İslâm Ansiklopedisi - Mudarebe, 2005)

Mudarebe, Kur'an ve Sünette birçok delile dayanılarak meşru kabul edilmiştir. İslam hukukçuları arasında bu konuda herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır (Gönen, 2005). Mudarebe'nin hem finansman hem de bir fon toplama yöntemi olduğunu söyleyebiliriz. Fon, yani mevduat toplamada İslami bankalar için uzun yıllardır kullanılan en temel uygulamalardan biri olup vadeli katılım hesapları[33] bu yöntemle işlemektedir. Taraflar olarak sermaye sahibi rabbu'l-mal, sermayeyi çalıştıranın da mudarib adlandırılır. İslami Bankacılıkta mevduat sahibi (mudi) bu akidde sermaye sahibi olup Banka'da topladığı fonları işleten, yatırım yapan ve belirli bir kazanç elde eden kuruluş olarak rol oynar. Mudarebe'de önceden belirlenmiş bir sabit getiri bulunmaz. Taraflar belirli bir oranda (örn. 80/20) anlaşırlar. Bu paylaşım oranı kâr oluştuğu zaman geçerli olup zarar durumunda sermaye sahibi herhangi bir getiri alamadığı gibi ana parasını da kaybedebilir.

Mudarebenin sıhhati ve işleyişinde birçok şart bulunur, ayrıca akid içerisinde vekalet, ehliyet, emanet, icap ve kabul gibi çeşitli konuları barındırır. Teknik olarak bakıldığında bu akid bir emanet ilişkisine dayanmaktadır. Bu kapsamda, mudarib kendisine emanet edilen varlığı yönetir ve kendisinden kaynaklı kusur (ihmal) bulunmadığı müddetçe ticari veya ekonomik koşullar sebebiyle ortaya çıkan zarar ya da temerrüd durumundan sorumlu tutulmaz (TKBB, Mudarebe, 2021). Böylelikle, sermaye sahibi önemli bir risk alır. Mudarebe akdi sınırlı (mutlak) ve sınırsız (mukayyet) olmak üzere iki çeşit olarak sınıflandırılır. Akid içerisinde sermaye sahibi sağladığı fonun nerede nasıl kullanılacağını ya da nerelerde kullanılamayacağı gibi kısıtlamalar koyabilir; tersi durumda yani sınırsız mudarebe de mudarib kendisine emanet edilen sermayeyi dilediği gibi ticari saikler çerçevesinde kullanabilir (Çelik, 2017).

[33] 5411 nolu Bankacılık Kanunu: "*Katılma hesabı: Katılım bankalarına yatırılan fonların bu kurumlarca kullandırılmasından doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anaparanın aynen geri ödenmesi garanti edilmeyen fonların oluşturduğu hesapları ifade eder*" (BDDK, Bankacılık Kanunu, 2005)

Finansal bir ürün olarak Mudarebe, Bankalar arası plasman işlemlerinde kâr zarar ortaklığı prensibi çerçevesinde teverruk'a alternatif olarak işletilebilir. Likidite sağlayan tarafın bu işlemi yalnızca İslami bankalar ile icra etmesi gerekir ancak uygulamada bazı bankalar bu yapıyı kabul etmemektedir. Pratik uygulamalarda katılım bankaları arasında yapılabilecek en basit yöntem bu hususta bir vadeli hesap açılmasıyla mümkün olabilir. Literatürde bu hesaplara Nostro/Vostro olarak isimlendirilmektedir. Süreç olarak uzun sürmesi ve bazı mevzuat kısıtlamaları sebebiyle bu yöntemin yaygın olmadığını söyleyebiliriz. Ancak, mudarebe, kısıtlı kullanımına rağmen teverruk'a alternatif olabilecek önemli ürünlerden biridir.

1.4.6. Bankalar Arası Vekalet

Vekalet (ing. *Wakalah/Agency*) sözlükte "işinin görülmesini başkasına havale etmek" anlamındaki vekil (vükul) kökünden türemiş olup vekil ise "işin havale edildiği kimse" demektir. Kavram olarak "*birine güvenmek, bir işi güvenilir birine bırakmak*" anlamında olup fıkıhta kişinin birine kendi namına hukukî işlem gerçekleştirme yetkisini ifade eder. (Aybakan İ. , 2021) Vekalet özü itibariyle caiz kabul edilmiştir. Ayrıca İslam iktisadı açısından tartışmalı bir alan olmayıp Kur'an ve Sünnette sabit bir uygulama olduğu değerlendirilmiştir. Ancak, Vekalet akdini içeren finansal ürünler söz konusu olduğunda ilgili ürün bütünsel olarak analiz edilmesi ve fıkhi uygunluğun ürünün çerçevesi ve kullanım amacına göre değerlendirilmesi gerekir.

Vekâlet, teknik uygulaması açısından bedelli ya da bedelsiz olmak üzere, asil tarafın belirli bir görevi yerine getirmesi için ilgili tarafa vekili olarak yetki verdiği sözleşmedir. Vekâlet, doğasında emanet özelliği taşıyan bir görevin belirli bir süre ve koşullar çerçevesinde kendisinden başka bir kişiye verilmesiyle meydana gelir. Vekalet akdi uygulama biçimi açısından ikiye ayrılır:

- Mutlak/Sınırsız Vekâlet (ing. *Unrestricted Wakalah*): kişinin belli bir görevi yerine getirmek üzere ve hiçbir hususi kısıtlama olmaksızın birisini vekili olarak tayin ettiği sözleşmeye denir.

- Mukayyed/Sınırlı Vekâlet (ing. *Restricted Wakalah*): kişinin belli bir görevi yerine getirmek üzere hususi kısıtlama veya şartlar koşarak birisini vekili olarak tayin ettiği sözleşmeye denir (TKBB, Vekalet, 2021).

Vekalet, günümüz İslami Finans piyasalarında birçok alanda kullanılmaktadır. Mevduat toplama, fon kullandırma, bankalar arası para piyasası işlemleri bunlardan sadece bir kısmıdır. Nakit finansman yöntemleri arasında teverruk'a kıyasla en bilinen ve yaygın olan ürünün vekalet olduğunu söyleyebiliriz. İslami finansta kullanım yaygınlığı coğrafi bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Ülkemizde genel olarak hazine likidite yönetimi süreçlerinde tercih edilmektedir. Yatırım vekaleti (ing. *İnvestment Wakalah*) olarak isimlendirilen bu ürün basitçe şöyle çalışmaktadır: A İslami bankası fon temin etmek isteyen B İslami bankasını belirli bir tutarın daha önceden belirlenmiş yatırımlarda[34] ya da ihtiyaç bulunan tüm işlemlerde kullanılıp kar elde edilmesi amacıyla belirli bir vade için vekil tayin eder. Vade sonunda yatırımların durumuna göre ana para ve varsa ilave getiri iade edilir.

Vekalet akdinin içinde olduğu finansal ürünlerde dikkat edilmesi gereken ve kendisini diğer nakit finansman ürünlerinden ayırıcı özellikleri, avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Bu hususta öncelikli olarak en yaygın kullanımı olan Bankalar arası para piyasaları işlemlerindeki vekalet akdini değerlendirmeye alacağız. Vekalet akdinin kullanıldığı her bir finansal ürünün kendi içerisinde süreç akışlarında kritik noktalar bulunmaktadır. Bunların bir kısmı fıkhi unsurlar olmakla birlikte bir kısmı ise ürünün piyasada tercih edilmesini belirleyen unsurlardır. Likiditeye ihtiyacı bulunan ve vekil tayin edilecek bankanın fonu nerelerde değerlendireceği, bunun için belirli bir sınırlama yapılıp yapılmayacağı (kısıtlı vekalet, ing. *restricted wakalah*) vekalet işleminde istenilen beklenti gelirin miktarı ve beklentinin altında ya da üstünde kalması durumunda ortaya çıkacak hususlar gibi konular sözleşmelerde detaylandırılır.

[34] Bankalar arası Vekalet yöntemi ile alınan kısa ve uzun fonlar müşteri işlemlerinde Murabaha ürünü ile kullandırılabilir. Bu aşamada fon temin eden bankanın bu fonu hangi işlemlerde kullanacağını belirtmesi ya da bu hususta tamamen serbest bırakması gerekir. Belirli sektör kısıtlaması örnek olarak: sağlık, turizm ya da inşaat'ı sayabiliriz; bununla birlikte sektör belirtilmeyip genel kullanım alanı sunulabilir: örn. dış ticaret işlemleri. Bu tür sınırlamalar olursa vekalet akdi "*sınırlı vekalet*" kategorisinde olur.

Buradaki en önemli hususlardan biri beklenti gelirin doğru hesaplanabilmesi için fonun bankalar arası para piyasası işlemlerinde genel fon havuzuna atılmaması ve spesifik olarak yapılan yatırımların takip edilerek getiri durumunun net olarak ortaya çıkarılması gerekmektedir. Likiditeye ihtiyacı bulunan bankanın böyle bir takip mekanizması kurması için ayrı bir sistem oluşturması ve yatırımları takip etmesi gerekir.

Yatırım Vekaleti, beklenen getiri özelliği sebebiyle diğer sabit getirili finansman ürünlerinden, örn. teverruk'a kıyasla, daha risklidir. Tarihte ürünün kullanımı sürecinde yaşanan problemler vekalet yönteminin uygulama alanını kısıtlamış ve ürünü daha maliyetli hale getirmiştir. Günümüzde yatırım vekaleti daha az tercih edilmekte ve diğer ürünlere göre dezavantajlı konumda bulunmaktadır (Mihajat & Hasan, 2014). Fiili kârın kararlaştırılan beklenen getiriden daha yüksek olması durumunda, vekil fazladan kazanılan kârın tamamını veya bir kısmını alabilir. Ancak, piyasa uygulamaları kapsamında yaptığımız incelemelerde fiili kârın kararlaştırılan beklenen getiriden düşük olması durumunda vekil, aradaki farkı telafi etmek üzere likidite sağlayıcıya hibe verebilmektedir, bunu da bankalar genellikle öz kaynaklarından yapmaktadır. Bu hususta yaptığımız sözleşme incelemelerinde böyle bir durumun gerçekleştiğini gözlemlemedik. Türkiye Katılım Bankaları Birliğine (2021) göre böyle bir hibenin vekil için zorunlu tutulmaması ve sözleşmelerde belirtilmemesi gerekir (TKBB, Vekalet, 2021). Eğer, vekil tarafından kullandırılan fonun tamamı batmışsa bu hususta tüm sorumluluk asil'e, fon temin edene aittir. (Suhaimi, ve diğerleri, 2016)

Vekaletin bankalar arası para piyasaları işlemleri dışında birçok kullanım alanı bulunmaktadır. Dış Ticaret işlemlerinde vadeli ihracat akreditiflerinin finansmanı sürecinde ihraç edilecek malın Banka müşterisinden (ihracatçıdan) peşin alınarak müşterinin vekil tayin edilmesi ve sürecin yürütülmesi bu akdin kullanım alanlarından biridir. Bir başka kullanım alanı ise yakın dönemde ülkemizde ihtiyaç sebebiyle ortaya çıkan murabaha işlemlerinde banka müşterisinin süreç içerisinde vekil tayin edilerek normal şartlarda karşı tarafa ödenmesi gereken mal bedelinin murabaha müşterisi olan firmaya ödenerek alım sürecinin yürütülmesi beklenir. Standart murabaha işlemlerinde bedel asla müşteri hesabına geçmez; ancak, günümüzdeki çeşitli ihtiyaçlar bunu

gerekli kılmıştır. Türkiye'de ise TKBB Danışma Kurulu tarafından yakın zamanda yayınlanan murabaha standardında[35] bu uygulamaya cevaz verilmiştir (TKBB, Murabaha Standardı No:3, 2021). Probowo ve Jamal' a göre (2017) Murabaha'da yapılan bu tür değişiklikler ürünü konvansiyonel bankacılıkta kullanılan kredi'ye yakınsatmaktadır (Prabowo & Jamal, 2017).

1.4.7. İki-Aşamalı Murabaha

İki-Aşamalı Murabaha (ing. *two-step murabaha*) sistemi ilk kez Ahmet Ş. Gündoğdu (2018) tarafından gündeme getirilmiştir. Ürün birbirinden bağımsız ancak bağlantılı iki farklı murabaha satış işlemine dayanır. Dış ticaret işlemleri üzerine kurgulanmış olup ithalat ve ihracat işlemleri bulunan gerçek alım satım işlemi üzerinden Bankaların birbirleri ile likidite yönetimi yapabilecekleri yapılandırılmış bir üründür. Özellikle nakit finansman ürünü olarak teverruk'a alternatif olarak özel tasarlanmıştır. Gündoğdu'ya (2018) göre İslami finansal sistem içinde kaynak ve likidite yönetiminin gerçek ticaret üzerinden ekonomiye katkı olacak şekilde yürütülmesi İslami prensiplerin asıl amaçlarından biri olarak değerlendirilir. Teverruk gibi işlemlerin topluma "borç" temininden öte herhangi bir ekonomik fayda sağlamadığını belirtmiştir. Murabaha işlemleri de aslında bir "borç" enstrümanıdır ancak en azından gerçek bir ticarete dayanak olması sebebiyle genel olarak meşru kabul edildiğini düşünmektedir (Gundogdu A. S., 2018).

İki aşamalı murabaha temel olarak bir dış ticaret işlemine dayandığından akreditif[36] üzerinden yapılmaktadır. Süreç ayrıca vesaik mukabili (ing. *cash-against*

[35] 06.05.2021 tarihinde TKBB tarafından yayınlanan Murabaha Standardı Madde 2.8.2: "*Murâbaha işlem setinde banka adına yapılacak ilk satın alma işlemlerinin bazen çok sayıda satıcı ve/veya ürünle ilgili yapılması sebebiyle bankanın her bir satın alma işlemi için ayrı ayrı ödeme yapmasının ciddi ölçüde zorluk taşıması söz konusu olursa, bu zorunlu durumla kayıtlı olmak üzere nihaî müşteriye banka adına ödeme vekâleti de verilebilir"*

[36] Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına göre Akreditif "*ihraç edilen malların bedellerinin ödenmesi konusunda belirli şartların yerine getirilmesi halinde ödemenin yapılacağına ilişkin bir çeşit teminattır. Akreditif işlemlerine bankalar veya diğer finans kurumları aracılık etmektedir. Bu doğrultuda, akreditif, finans kurumlarının belirli bir süre için, belirli bir miktar ve üçüncü bir kişi lehine yabancı ülkedeki bir*

documents) işlemlerle yapılabilecek ise de akreditifin uzun yıllardır kullanılması ve uluslararası standartları olması sebebiyle en uygun yöntem olarak değerlendirilmiştir. Akreditif gerçek bir ticareti içerdiğinden alım satım işlemleri fiziki olarak yapılmakta ve teverruk'a kıyasla mal yer değiştirmektedir. İki aşamalı murabaha 'da taraf olarak iki banka ve iki müşteri bulunur. Bankalardan biri ithalatçının bankası olup sözgelimi A ülkesinde ikamet ederken ihracatçı B ülkesinde, likiditeyi sağlayan Banka ise C ülkesinde ikamet etmektedir. Böylelikle kendi ülkesindeki ithalatçı için finansman temin edemeyen bir finansal kuruluş yurt dışından kendi riskini alabilecek bir Banka ile anlaşarak fon temin edebilmektedir. Fıkhi çerçeveden incelendiğinde Murabaha işlemleri uzun yıllardır kullanılan ve olgunlaşmış bir ürün olduğundan iki aşamalı bu ürünün sıhhati açısından bir problem bulunmamaktadır (Gundogdu & Doğan, 2014).

İki aşamalı murabaha 'da likidite fazlası olan kuruluşlardan likidite ihtiyacı olan kuruluşlara bir fon aktarımı söz konusudur. Bu mekanizma içerisinde Bankalar kendi aralarında fon aktarımı yaparken fonu temin eden nihai Banka aynı fonu kendi müşterisine, ithalatçıya transfer eder. Bu aşamalarda murabahanın doğası gereği vadeli olarak yapılan işlemlerde Bankalar kendi finansman maliyetlerini ve kâr beklentilerini ilave ederler. Süreç içerisinde ithalatçının Bankası müşterisinin riskini alırken başka bir ülkede yerleşik diğer bir İslami Banka ise yurt dışındaki bu Bankanın riskini üstlenir (Gündoğdu, 2-Step Murabaha as an alternative resource mobilisation tool for Islamic banks in the context of international trade, 2009). Bankaların kendi ülkeleri dışındaki finansal kuruluşlar ile dış ticaret özelinde iş birliği yapmaları ve birbirlerinin risklerini almaları alışılagelmiş doğal bir pratiktir ve çok uzun yıllardır uygulanmaktadır. İki aşamalı murabahada ilk murabaha Bankalar arasında yapılırken diğer murabaha işlemi Müşteri (ithalatçı) ile kendi Bankası ile imzalanır.

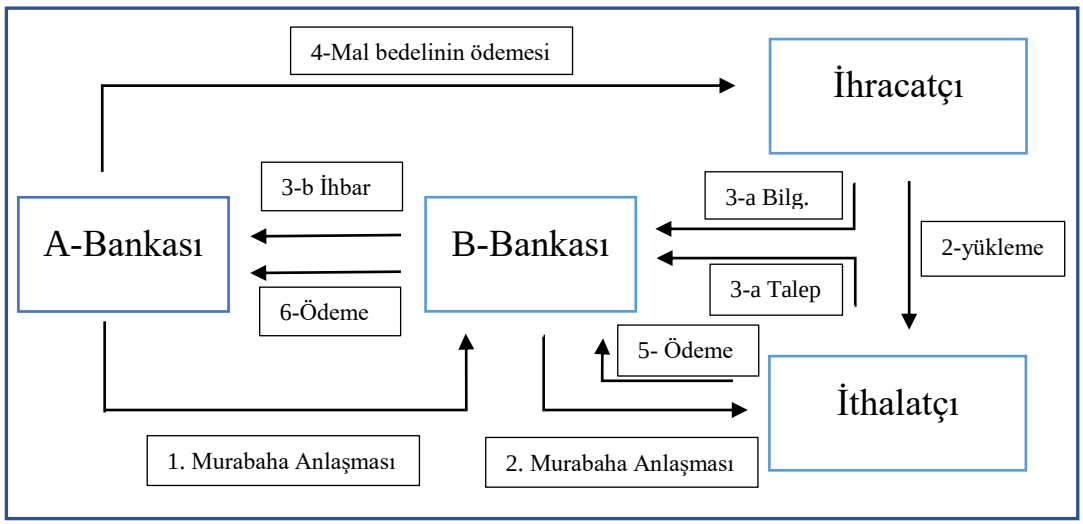
muhabir bankaya kendi nezdinde kredi açması için gönderdiği bir tür teminat mektubudur. (TCMB, tarih yok)" Uluslararası ticarette, vesikalı kredi (ing. *documantery credit*), kredi mektubu (ing. *letter of credit, L/C*), vesikalı kredi mektubu (ing. *documantery letter of credit*) olarak da isimlendirilen Akreditif özel bir finansman tekniği olarak geliştirilmiştir.

Süreçteki aşamaları şöyle sıralayabiliriz:

I. Bir murabaha işlemi öncelikli olarak Banka-A (fon temin eden, likidite fazlası olan banka) ile B-Bankası yani ithalatçının bankası ile imzalanır.
II. İkinci murabaha anlaşması B-Bankası ve ithalatçı arasında imzalanır.
III. İthalatçı söz konusu işlemle ilgili gerekli belgeleri temin eder.
IV. İhracatçının bilgilendirmesine yönelik Bankalar arasında fonun transfer edilmesine yönelik süreç başlatılır ve ilk aşama olarak Banka-A tarafından ihracatçıya akreditifte belirtilen mal bedeli ödenir.
V. İthalatçı ödeme sonrasında malları gümrükten geçer. Vade sonunda ithalatçı kendi bankasına (B Bankası) ödeme yaparken, son olarak B Bankası tarafından A Bankasına vade sonunda ödeme yapılır.

Sürecin bir örnek şema üzerinde şöyle gerçekleşmektedir:

Şekil 1.5: Örnek İki Aşamalı Murabaha İşlem Süreci

Kaynak: (Gundogdu A. S., 2018)

Şekildeki süreçte A Bankasının uluslararası bir İslami banka olup likidite fazlasına sahiptir. B Bankası ise ithalatçının bankası olarak yerel bir banka konumundadır. A Bankası malları ihracatçıdan satın alıp daha önce belirlen bir vade

(ör. 12 ay) ve üzerine kâr payı koyarak (ör. %5) murabaha yöntemi ile malları B bankasına satar (bu durumda ihracatçıdan alım başta olmak üzere tüm operasyonel sürecin yürütülmesi için B bankasını vekil tayin eder). Sonrasında B bankası malları başka ve ayrı bir murabaha sözleşmesi ile ithalatçıya satar (aynı şekilde B bankası müşterisini yani ithalatçıyı sürecin yönetilmesi için vekil tayin eder). Böylece iki murabaha işlemi altında likidite fazlası olan banka ihtiyacı olan başka bir bankaya temelinde bir dış ticaret işlemi olan bir süreç içerisinde likiditesini kanalize etmiş olur. Bu tür bir işlemde A bankası bir yıl vade ile işlem yaptığını ancak B bankasının müşteri ile 3 ay vadeli bir murabaha işlemi yaptığını varsayalım. B bankası bu durumda kalan 6 aylık vadede buna benzer başka işlemleri finanse edebilir (Gundogdu & Doğan, 2014).

Akreditif üzerinden ödeme işleminin gerçekleşmesi için ihracatçı tarafından yükleme yapıldıktan sonra vesaik (yükleme belgeleri) ihracatçı bankasına iletilir. Akreditif ile yükleme belgeleri uyumlu yani rezerv[37] (ing. *discrepancy*) yok ise ödeme B bankasının ödeme bankasından (A Bankası, ing. *paying agent*) talep edilir. Böylelikle A bankası işlem üzerine spot bir ödeme yapmış ve vade sonunda alacağı kalmıştır. Vade sonunda ise ithalatçı B bankasına ardından da B bankası A bankasına ödemeyi yapar. Böylece A bankası yalnızca B bankasının riskini aynı şekilde B ise ithalatçının riskini üstlenmiş olur.

Gündoğdu'nun tasarladığı bu yapıda bankaların sadece birbirleri ile iletişim kurarak süreci yürütmeleri kolay olmayacaktır. Organize bir Borsa'ya entegre edilmiş iki aşamalı murabaha ürününün daha etkin kullanımına olanak sağlayacağını düşünüyoruz. Mevcut durumda iki aşamalı murabaha finansal kuruluşların organize olmayan tezgâh üstü piyasalarda bir araya gelerek, belirli anlaşmalar imzalamaları ile ancak mümkün olabilir. Kanaatimizce bu durum hem zaman hem de maliyet açısından bir kısıt oluşturmaktadır. Organize piyasalarda bu tür işlemleri yönetmek belki aylar süren hukuki ve iş görüşmelerini, sözleşme süreçlerini ortadan kaldırarak maliyet ve zamandan kazandıracaktır. Gündoğdu (2016) bu durumun farkında olarak 2016

[37] Rezerv kısaca akreditif metni ile ibraz edilen evraklar arasındaki uyumsuzluğu ifade eder. Böyle bir durumda bankaların ödeme yükümlülükleri askıya alınır ve ihracatçının bu hususta ithalatçı ile anlaşması ve rezerv'e sebep olan durumları düzeltmesi gerekir.

yılında yayınladığı makalede ürünün Borsa üzerinden yapılandırılmış olarak tasarlanmasına yönelik bir alternatif geliştirmiştir. İşlemlerin ISIN kodu tanımlanarak swift üzerinden yapılacak mesajlaşmalar ile Takas Bank'ın devreye girdiği fon ihtiyacı ve fon fazlası bankaların birbirleri ile buluştuğu ve hatta iletişim kurduğu bir yapı tasarlanmıştır. Yaptığımız araştırmalarda henüz böyle bir uygulamanın hayata geçirilmediğini söyleyebiliriz (Gündoğdu, Islamic electronic trading platform on organized exchange, 2016).

1.4.8. Paralel Selem

Paralel selem ile ilgili kısıtlı çalışmalar olmasına rağmen teverruk'a kıyasla önemli bir nakit finansman alternatifi olduğunu söyleyebiliriz; ancak araştırmalarımızda paralel selem'in günümüzde henüz bir finansal ürün olarak uygulamasına rastlayamadık. Selem, kavram olarak sözlükte "*teslim etmek, teslim olmak, peşin bedelle vadeli mahsul almak*" gibi anlamlara gelmekle birlikte fıkıh terimi olarak nitelikleri belirlenen vadeli malın peşin bedelle satımını ifade eder. Selem özünde bir finansman ürünü olup genel anlamda ticaretin alt kolunu oluşturur (Aybakan B. , 2009). Selem, genel olarak İslam alimleri tarafından caiz görülen ve uygulanabilir bir ürün olarak değerlendirilmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren bir finansman ürünü olarak özellikle tarım hasadında günümüze kadar kullanılmıştır (Mahadik, 2013).

Selem'in finansman ürünleri arasında tarım sektörü dışında yaygın bir kullanımı bulunmamaktadır. Ürün, genellikle mahsullerin ekildiği dönemden hasat dönemine kadar gerekli olan nakit ihtiyacının karşılanmasına yönelik kullanılmaktadır. Burada bahsedeceğimiz paralel selem yapısı yapılandırılmış bir finansman ürünü olup genel olarak firmaların işletme sermayesi ihtiyacını karşılayabileceği gibi İslami Finans Kuruluşlarının, özelde bankaların, likidite yönetim süreçlerine bir ürün olarak katkı sağlayabilecektir.

Nakit finansman amacıyla yapılandırılan paralel selem süreci şöyle işlemektedir:

- Müşteri ya da başka bir Finansal Kurum finansman ihtiyacı için İslami Banka'ya başvurur. Müşteri, ileri vadede teslim edeceği malın "fiyatı, ödeme tarihi, miktarı,

kalitesi, teslim tarihi ve diğer tüm özelliklerini" Banka ile yapacağı sözleşmede belirtir.

- Müşteri iki opsiyona sahiptir: malı ya kendisi tedarik edebilir ya da Banka'nın yönlendireceği bir emtia tedarikçisi ile anlaşır. Müşteri ile emtia tedarikçisi arasında ileri bir tarihte mal teslim edilmek üzere fiyat belirlenir. Banka, müşterinin kabul etmesi durumunda ileri tarihte malı teslim alınması ve fiyatının müşteri adına ödenmesi için yetki alır.
- Banka müşterisine selem malının fiyatını öder. Yapılan ödeme müşterinin ihtiyacı olan finansman ile aynı tutarda olur.
- Banka aynı zamanda üçüncü bir taraf ile ilk sözleşmeden ayrı olarak başka bir selem sözleşmesi düzenler. Bu sözleşmeye paralel selem diyebiliriz. Banka, böylece, ileri bir tarihte alacağı malı şimdiden başka bir alıcıya, parasını peşin alarak, satma taahhüdünde bulunur. Paralel selem sözleşmesindeki malın özellikleri, teslim tarihi gibi özellikler ilk sözleşmede belirlenen detaylar ile aynı olmalıdır.
- İlk selem sözleşmesinde taahhüt edilen emtia müşteri tarafından Banka'ya ya da Banka'nın belirteceği üçüncü bir tarafa doğrudan teslim edilmesi için emtia tedarikçisini yetkilendirilebilir.
- Sürecin sonunda ikinci selem sözleşmesindeki üçüncü taraf malı teslim alır ve süreç sonlanır (Mahadik, 2013).

Bu sürecin en avantajlı yanlarından biri özellikle finansman sürecinde malın teminat olarak alınmasıdır. Ayrıca Banka ikinci bir selem sözleşmesi yaparak ödediği tutarı dilerse aynen ya da piyasadaki fırsatlara göre kârlı olarak geri alabilecektir. Ancak, ürünün bu olumlu özelliklerine rağmen süreçte ortaya çıkabilecek riskler olabilir ve diğer nakit finansman ürünlerine kıyasla paralel selem bünyesinde bazı dezavantajlar barındırabilir. Selem, özellikle içinde barındırdığı "fiyat riski" sebebiyle Bankalar tarafından pek tercih edilmemektedir. Ancak bu durum fiyatın önceden sabitlenmesi suretiyle bertaraf edilebilir (Khan, 2009). Ayrıca paralel sözleşme yapılması aşamasında Banka ilk sözleşmede belirtilen malı üçüncü bir tarafa satmakta zorlanabilir ya da alıcı bulamayabilir. Kanaatimizce paralel selem'in hızlı ve kullanışlı olabilmesi için sistemde bir network kurulması ya da bu işlemleri mümkün kılabilecek, alıcı ve satıcıyı bir araya getiren bir platform bulunması gerekmektedir.

1.4.9. Teverruk Dışındaki Finansman Yöntemlerinin Teverrukla Karşılaştırılması

Teverruk bugünkü tartışmalı yapısı itibariyle geleneksel bankacılıktaki kredi'ye benzetilmiş ve tek seferde birçok ihtiyaca cevap verebilecek şekilde mevduat, finansman ve bankaların likidite yönetimi için kolayca kullanabileceği bir şekle dönüştürülmüştür. Alternatif olarak incelediğimiz ürünler ise parçalı olarak yalnızca belirli ihtiyaçları karşılayabilecek nitelikte olup her birinin kendine has biçimi, uygulama alanlarında avantajı ve dezavantajı bulunmaktadır. Ancak, klasik teverruk'a benzer olarak incelediğimiz ürünler tartışmasız olarak organize teverruk'a kıyasla şer-i açıdan çok daha uygun yapıdadırlar.

İncelediğimiz bu ürünlerin en belirgin ortak özelliği nakit finansman amacını taşıyor olmalarıdır. İslam ekonomisinde nakit finansmanın görüldüğü yerlerde bir risk unsurunun da bulunması gerekir. Bu ya bir ortaklık olabilir ya da vekalet yöntemi ile kişinin yönetmek istemediği bir işi ücret karşılığı başka birini aracı kılması şeklinde ortaya çıkabilir. Her durumda nakit finansman söz konusu ise olması gereken en doğal sonuç risktir. Her işlemin özünde elbette bir risk bulunur, konvansiyonel kredi işlemlerinde dahi getiri beklentisi sabit olsa da Bankalar müşterilerinin kredi geri ödeyememe (temerrüt) risklerini alırlar. Burada bahsetmek istediğimiz husus ise karşı taraf riskinden öte fonlamanın kullanılacağı alanda oluşacak riskin paylaşılmasıdır, bu ticaretin doğal bir parçası olup fon sağlayan tarafından paylaşıldığında ideal bir ilişki kurulmuş olur. Ancak, îne, vefâ ve istiğlâl satışları bunların dışındadır. Karşı taraf riski alınarak fonlama yapılmasını temin etmek amacıyla bireysel kullanımda fıkhen izin verilen temel enstrümanlar finansal sistem içinde yapılandırılmış formatta bir arada kullanılarak geleneksel bankacılık ürünlerine benzetilmeye çalışılmıştır.

Klasik teverruk'a yakın ürünlerden biri olan mudarebe yöntemi, fıkhen uygun bir yapı olsa da içerdiği ticari risklerin yani ürünün kullanım sürecindeki teknik, hukuki ve yasal zorluklar sebebiyle İslami bankacılıkta geniş bir uygulama alanı bulamamıştır. Mevduat toplamada yaygın olarak kullanılmasına rağmen Bankalar fon temin etmek amacıyla bu tür ürünleri içerdiği yüksek karşı taraf riski açısından pek tercih etmezler. Ortaklık yapısına dayanan nakit finansman ürünleri ilginç bir şekilde finansman temin etmek isteyen kuruluşlar tarafından da her zaman cazip gözükmez.

Ticaretinde başka bir şirketi ortak olarak tanımak her şirket için kabul edilebilir bir husus değildir. İslami bankalarda mudarebenin bir yatırım aracı olarak uygulanması bakımından birtakım zorluklar bu yöntemin terk edilmesinde önemli bir role sahiptir. Bu zorluklardan bazıları: İslami bankalarda mudarebe yönteminin uygulanmasına yürürlükteki yasaların yeterince elverişli olmaması ve yatırım işlemlerinin çeşitli vergilere tabi tutulması olarak sıralanabilir. Bankalar ile mevduat sahiplerinin muhtemel risklere karşı hazır olmayı sağlayacak unsurların bulunmaması da mudarebenin cazipliğini azaltmaktadır. Buna mukabil daha az riske ve daha fazla güvenceye sahip olan murabaha yöntemi daha fazla ilgi görmektedir.

Paralel selem, karmaşık bir ticari yapıda işlemesi ve teverruk'a kıyasla daha fazla risk (operasyonel ve kredi) taşıması sebebiyle sektör temsilcileri tarafından eleştirilmektedir. Bu risklerin bertaraf edilmesi amacıyla yeni teknolojilerin kullanılması ve şeffaflığın arttırılması katkı sağlayacaktır. Paralel selem ve iki aşamalı murabaha işlemleri için özel platformların kurulması, alıcı ve satıcıların bir araya gelerek işlemlerini daha hızlı ve efektif olarak yürütmeleri bu ürünlerin kullanımını önemli ölçüde arttıracaktır (Ahmad, Zahir, Usman, Muneeza, & Mustapha, 2019).

Teverruk ile kıyasladığımızda bu ürünlerin hepsinin operasyonel olarak daha karmaşık, düşük verimli ve maliyetli olduğu ortadadır. Mudarebe ve vekalet gibi işlemler sürekli bir takip sistemini gerektirir. İki aşamalı murabaha ise anlık ihtiyaçlarda kullanılması neredeyse imkansızdır. Daha önceden oluşturulmuş ve reel ticarete dayalı ürünlerin Bankaların anlık ihtiyaçlarına cevap vermeleri zordur. Özellikle yüksek miktarlı olan tutarlar söz konusu olduğunda teverruk haricinde bir yöntemin bulunmasının kolay olmadığını söyleyebiliriz. İslami Bankalar arasında kullanımı tercih edilen vekalet yönteminde dahi bu bankaların özel bir altyapı kurmadan bu işlemleri yapmaları mümkün olamamaktadır. Bütün bu ilave süreçler ve gereklilikler birer maliyet unsuru olup geleneksel bankalar ile rekabet etmek isteyen İslami Bankaların katlanmak istemedikleri ek yüklerdir.

1.5. GENEL DEĞERLENDİRME

Organize teverruk ile ilgili tarihi süreçleri, günümüz uygulamalarını ve fıkhi görüşleri değerlendirdiğimizde konunun tartışmalı bir zemine oturduğunu söyleyebiliriz. Yapılan fıkhi değerlendirmelerde genel olarak alternatif öneriler sınırlı kalmış ve meselenin çözümü için konu ağırlıkla sektör temsilcilerine bırakılmıştır. Eleştirilerin çözümü için öneriler yalnızca mevcut uygulama sahası içinde ürünün daha gerçekçi klasik yöntem çerçevesinde uygulanmasına yönelik olmuştur.

Teverruk konusu yalnızca fıkhi olarak değil aynı zamanda iktisadi hayata olan katkısı açısından da değerlendirilmelidir. Ürün özü itibariyle bir borçlanma enstrümanı olup birey ve şirketlerin borçluluk oranlarını arttırmakta ve ekonomik refaha katkısı son derece sınırlı olmaktadır. İslam'ın borçlanmaya yönelik prensipte bir itirazı olmamıştır; ancak borcun ilave bir ücret talep edilmeden karşılıksız olması hatta ödeme güçlüğü durumunda feragat edilmesi tavsiye edilmektedir. Ticari kazanç elde etmek amacıyla borçlanma ihtiyaçları için ise İslam ekonomisi içerisinde ortaklığa dayalı birçok ürün olduğunu ve İslam dininin bu hususta zengin bir geçmişe sahip olduğunu söyleyebiliriz; bu ürünlerden bazıları: sermaye ortaklığı (müşâreke), emek sermaye ortaklığı (mudârebe), peşin alım vâdeli kârlı satım (murâbaha), kiralama (icâre, leasing), eser sözleşmesi (istisnâ) dir.

Tarihsel süreçte günümüze kadar verilen fetvaları ve değerlendirmeleri aşağıdaki tabloda özetledik. Görüleceği üzere fıkhi mülahazalarda yeknesak bir görüş oluşmadığı ortadadır. Günümüzde meselenin İslami finans sektörü içinde önemli bir yeri olması sebebiyle ağırlıklı olarak "zaruret" bağlamında görüş bildirilmiştir. Görüşlerin bölgesel farklılıkları, çeşitli coğrafyalarda meselenin farklı şekillerde ele almasını ve uygulaması sonucunu doğurmuştur. Uluslararası fıkıh otoritelerinin ve standart koyucuların uyarılarına rağmen her ülkede hatta her finansal kuruluş içerisinde bağımsız fıkhi kurulların görüşleri teverruk'un farklı şekilde değerlendirilmesine sebep olmaktadır.

Tablo 1.1: Mezheplerin, Klasik Dönem ve Günümüz İslam Hukukçularının ve Kurumların Görüşleri

Mezhebler, Ûlema ve Kurumlar	Bey'ul Îne	Klasik T.	Organize T.
Hanefî	Uygun Değil	Uygun	
Hanbelî	Uygun Değil	Uygun	
Malîkî	Uygun Değil	Uygun	
Şafiî ve Zahîrî	Uygun[38]	Uygun	
İbn Kayyim el-Cevziyye	Uygun Değil	Uygun Değil	
İbn Teymiyye	Uygun Değil	Uygun Değil	
Servet Bayındır	Uygun Değil	Uygun	Uygun Değil
Hayrettin Karaman	Uygun Değil	Uygun	Uygun Değil[39]
Mohammad Nejatullah Siddiqi			Uygun Değil
Dr. Mohammed Elgari		Uygun	Uygun
Şeyh M. Takî Osmânî		Uygun	Uygun Değil[40]
AAOIFI		Uygun	Uygun Değil
TKBB		Uygun	Uygun Değil
Islamic Fiqh Academy (IIFA)		Uygun	Uygun Değil

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Teverruk için kurulan altyapı ve organizasyon geleneksel bankacılık içinde bir kredi ürününe göre daha karmaşık ve maliyetlidir. Bir finansman sürecinde alınacak faiz ve kâr payı miktarlarının aynı olduğunu varsayarsak, faizli kredi işlemindeki

[38] Şafiî mezhebi müçtehitlerinin çoğunluğunun görüşüne göre mevzu bahis beyu'l-î'ne uygulaması caizdir. Ancak mezhep mensubu olmakla birlikte, taraflar arasında âdet haline dönüşmesi durumunda söz konusu akdin bâtıl sayılacağını ileri süren Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027) ve eş-Şeyh Ebû Muhammed (ö. 438/1047) gibi Şafiî âlimleri de olmuştur (Bayındır S. , 2013).

[39] Hayrettin Karaman'a göre Organize Teverruk caiz olmayıp yalnızca zaruret hallerinde uygulanabilir (Karaman, Teverruk ve Vadeli İşlemler, 2020).

[40] İng.'den çevrilmiştir *"Şeyh Muhammed Takî Osmânî, Ayup'tan yapılan alıntıda Ayub (2007:446), teverruk ve sabit-getirili enstürmanlar için şöyle belirtmiştir: "Şer'i Ulema, teverruk uygulamasının finansman amaçlı olarak muşaraka'nın işletilemediği alanlarda ve yalnızca belirli koşullar için kullanılabilir olduğuna hükmetmişlerdir. Bu müsaade İslami bankaların bütün operasyonlarında kullanılabilecek bir açık kapı olarak görülmemeli ve tüm işlemlerini buna dayandırmamalıdırlar."* (Eid & Asutay, 2019)

maliyetler aynen teverruk sürecinde olmakla birlikte ilave olarak emtia alım satım komisyonu ve bu süreç için gerçekleştirilen sistem entegrasyonu İslami Bankalara ilave yük getirmektedir.

Bir başka taraftan meselenin bu kadar tartışmalı olması İslami finans sektörünün bu ürüne birçok alanda bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bankalar için likidite yönetiminin son derece önemli olması, teverruk ürününün sukuk ve sendikasyon gibi sermaye artırım araçlarında kolay uygulanabilirliği ve murabaha, muşaraka gibi temel İslami finansman ürünlerinin kullanılamadığı alanlarda önemli bir talebi karşılaması sebebiyle piyasa uygulayıcılarına göre "kaçınılmaz" olduğu düşünülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TEVERRUK'UN GÜNÜMÜZ ULUSLARARASI PİYASALARDAKİ UYGULAMASI

Teverruk birçok fıkhi eleştirilere rağmen günümüzde geniş bir uygulama alanına sahiptir. Orta Doğu başta olmak üzere, Asya, Afrika, Avrupa ve hatta Amerika'da yaygın olarak uygulanmaktadır[41]. Bu bölümde, öncelikle günümüzde teverruk'un bir ürün olarak İslami finans sektöründe vücut bulduğu alanlar değerlendirilecek, sonrasında ise ürünün yaygın kullanımının sebepleri tartışılacaktır. Bölümün ilerleyen kısımlarında teverruk uygulamasının gerçekleştiği uluslararası borsaları inceleyeceğiz. Tezimizin kapsamı itibariyle teverruk uygulamasının borsa ve tezgâh üstü piyasalardaki işlem süreçlerinin incelenmesi amaçlanmış olup alternatif model oluşturabilmek için mevcut sistemlerin detaylı analiz edilmesi gerektiği düşünülmüştür.

Bu bölümde temel olarak aşağıdaki konulara cevap aranmaktadır:

- Finansal kurumların bilançosu üzerinden teverruk uygulama alanları
- İslami finans kurumlarında likidite yönetimi ve teverruk ilişkisi
- İslami bankalar'da teverruk'a yönelimin sebepleri
- Teverruk'un uluslararası borsalardaki uygulama pratikleri: benzerlikler ve farklar

[41] Körfez İş birliği Ülkeleri arasında bir istisna olarak Umman'da teverruk uygulaması ülkenin Merkez Bankası tarafından yasaklanmıştır. Ülke 'deki İslami bankalar 'da likidite yönetimi için ağırlıklı olarak Vekalet yöntemi tercih edilmektedir (Rafique, 2014). Ayrıca: Sohaib Umar'a göre Umman İslami bankacılık faaliyetlerine ilk başladığı dönem olan 2012'de likidite yönetimi sürecinde, ilk başlarda bir miktar problem yaşandığını ancak sonrasında Vekalet ürününü kullanmak suretiyle bu problemi aşabildiklerini, ilerleyen dönemlerde ise Umman hükümetinin Sukuk çıkarması ile birlikte daha da rahatladıklarını ifade etmiştir. O dönemde 6 adet İslami bankanın kurulmuş ve birkaç yıl içinde İslami Bankacılık alanında diğer ülkelere kıyasla Umman bu alanda en fazla büyüme oranına sahip ülke olmuştur. Kuruluştan sonraki yıllarda ise sektörde %6 gibi büyük bir pazar payına ulaştığını belirtilmektedir (Umar, Commodity Murabahah / Tawarruq: Why Regulators Must Stop It's Use, 2016).

2.1. TEVERRUK'A BAŞVURULMASININ NEDENLERİ

Günümüzde faaliyet gösteren İslami finans sektörünün yüzde doksana yakını bankalardan oluşmaktadır[42]. Bu sebeple tezimizin konusu olan ürünün ağırlıklı olarak bankalar tarafından kullanıldığını söyleyebiliriz. Bankalar bir ülkedeki finansal istikrarın sağlayıcıları olup, merkezi otoriteler tarafından sağlam, güçlü ve ekonomik krizlere karşı dayanıklı olmaları gerektiği ifade edilmektedir. Günümüzde ekonomik faaliyetlerin merkezinde bankalar bulunur; aracı kuruluşlardır ve bir ülkedeki finansman (kredi) mekanizmasının en önemli ve en büyük sac ayağını oluştururlar. Ekonomik krizlerin genellikle sebepleri ve hatta çıkış noktalarının bankalar olduğunu düşündüğümüzde "sistemik öneme" [43] sahip bu kuruluşların iyi yönetilmesi ve gerekli otoriteler tarafından kontrol edilmesi son derece önemlidir. Bu sebeplerden ötürü özel kanunlara tabi olurlar.

Bu kısımda, teverruk işlemlerinin öncelikli olarak bankalar açısından nasıl bir etkiye sahip olduğunu ve hangi tür ihtiyaçları karşıladığından bahsedeceğiz. Bankalar doğaları gereği finansal aracılar olup sermayeleri üzerinden kaldıraç kullanarak belirli bir aktif büyüklüğe ulaşırlar. Mevduat toplar ve kredi verirler. Birçok ülkedeki finansal piyasalarda konvansiyonel bankalar ağırlıkta olduğundan pazarın büyük bir kısmına geleneksel oyuncular hakimdir. Piyasaların yasal çerçevesi, mevzuat gibi önemli düzenlemeler doğal olarak bu geleneksel bankalar çerçevesinde kurulmuştur. Ayrıca, geleneksel bankalar için derinleşmiş piyasalar ve ürün çeşitliliği İslami bankalara göre daha gelişmiş ve yaygındır. Bu sebeple, geleneksel bankalar birçok alanda İslami bankalara göre esnek olabilme kabiliyetine sahip olup daha fazla kâr elde etme imkânı bulabilirler. Tarihsel sürece baktığımızda da benzer bir tablo görülmektedir. Örneğin,

---

[42] Standard & Poors (S&P)'nin 2019 yılında yayınladığı rapora göre İslami Finans Sektörü 2.1 Trilyon USD büyüklüğe sahiptir. Bu büyüklüğün 1.7 Trilyon USD'si İslami Bankalara ait olmakla birlikte kalanı Sukuk, Tekafül (sigorta), ve Fonlardan oluşmaktadır (S&P, 2020).

[43] Sistemik risk, önem itibariyle kendisine atfedilen bir finansal kurumda sorun oluştuğunda tüm piyasayı etkileme potansiyeline sahip olan kurumları ya da bir bütün sektörü ifade etmektedir. Sistemik öneme sahip olan kuruluşlar herhangi olumsuz bir etkiye maruz kaldıklarında domino etkisiyle bunu tüm sisteme yayabilirler. Ör. bir ülkenin en büyük bankasında ortaya çıkabilecek bir temerrüt durumunda ülkedeki tüm bankacılık sistemini etkileyebilir hatta ekonomik krizi dahi tetikleyebilir.

konvansiyonel bankaların 600 yıldan fazla olan tarihi, bu sistemin gelişmesi, kabul görmesi ve yaygınlaşmasına önemli bir etki teşkil etmiştir. İslami finansın bulunduğu tüm sistemlerde geleneksel bankaların ağırlıkta olması ve teverruk ürününün İslami finans ile geleneksel finansı birbirine bağlayan bir enstrüman olması sebebiyle bu detaylar ayrı bir önem arz etmektedir.

Bankaların teverruk'a başvurmalarını iki kısımda inceleyeceğiz. Bunlar iktisadi ve yasal nedenlerle beraber zaruri nedenlerdir.

2.1.1. İktisadi ve Yasal Nedenler

Bankaların etkin yönetiminin en somut göstergesi bilanço içerisinde aktif ve pasif alanların doğru ve verimli yönetilmesidir. Likidite yönetiminin[44] ise bilanço unsurlarının en başında geldiğini söyleyebiliriz. Yüksek likiditeye sahip olan bankaların bilançolarında bulundurdukları fazlalıkları kısa vadeli (max. bir yıl) işlemlerle değerlendirmesi karlılığı etkilemekte, yine aynı şekilde nakit ihtiyacı olan kurumların bu ihtiyaçlarını en acil ve düşük masrafta karşılamaları mevcudiyetlerini devam ettirmeleri açısından gerekli olmaktadır (Mihajat & Hasan, 2014). Bankalar, uygulama pratikleri gereği kasalarında tüm mudilerin mevduatını karşılayacak kadar nakit para tutmazlar ve doğal olarak belirli bir seviyede likiditeye ihtiyaç duyarlar. Ayrıca, makroekonomik, siyasi, piyasa ve kur riski gibi birçok problemi etkin bir şekilde yönetmeleri gerekir. Ancak bu yönetim optimum seviyede olmalıdır. Bu süreçte iyi bir kurumsal yönetim önemli olmakla birlikte kullanılan ürün ve altyapıların da süreçte önemli etkileri bulunmaktadır.

Bankalar bulundukları ülke mevzuat ve düzenlemeleri gereği belirli bir tutarda likiditeyi bünyelerinde tutmak zorundadırlar[45]. Toplanan mevduatlar kredi olarak

[44] Likidite, genel olarak kolaylıkla para'ya çevirebilecek akışkanlık özelliğini ifade eder. Finansal anlamda, likidite "nakit para" ve "tahvil, bono" olabileceği gibi buna benzer kısa vadede nakde dönüşebilecek varlıkları temsil etmektedir.

[45] BIS tarafından belirlenen standartlar gereği, Bankalar, geleneksel ya da islami olsun olmasın, ciddi bir stres senaryosu durumunda doğrudan nakde çevrilebilecek ve otuz gün boyunca kendilerini idare edebilecek yüksek kalitede likit varlık bulundurmak zorundadırlar. Bu zorunluluk "Likidite Yeterlilik

verildiğinden, ekonominin çalkantılı ve zor dönemler için ihtiyat amaçlı bilançoda yeterli düzeyde nakit ve benzeri varlıkların bulunması gerekir. Eğer bu likidite gereğinden fazla olursa ve yeterli düzeyde kısa vadeli işlemlerde değerlendirilemezse önemli bir maliyet olarak bilançoya yansıyabilir. Diğer taraftan bu maliyete katlanmak yerine düşük likiditenin tutulması bankanın iflas etmesine kadar gidecek başka problemlere sebep olabilir. Bu sebeple likidite yönetiminin optimum seviyede olması ve kısa vadeli enstrümanlar ile piyasada getiri elde edilecek şekilde değerlendirilmesi gereklidir. Fazla likidite problemi çeşitli dönemlerde birçok İslami bankanın yaşadığı bir durumdur. Ayrıca, İslami bankalar bilançoda tutulan bu likidite üzerinden ürün kısıtlılığı sebebiyle[46] geleneksel bankalara kıyasla istenilen düzeyde gelir elde edemezler (Cole & Soufani, 2013).

İslami Bankaların fıkhî kısıtlar sebebiyle bazı durumlarda, çeşitli araştırmalara göre, geleneksel bankalara kıyasla likidite riskine daha fazla maruz kalabileceği incelenmiştir. Konuyu daha net anlatabilmek için Tablo 4'te İslami bir bankanın bilançosunu basit bir şekilde özetlemeye çalıştık. Bilançonun aktif kısmında finansmanlar ağırlıklı olarak Murabaha yöntemine dayanmaktadır. Katılım bankası acil bir likidite ihtiyacı durumunda bilançosunda bulunan bu murabahaları fıkhi prensipler gereği, geleneksel bankacılıkta yapılan şekli ile, ikinci el piyasada murabahadan kaynaklanan alacaklarını satamazlar. Aynı durum selem sözleşmeleri için de geçerlidir. Selem'de ileride üretilecek ya da ortaya çıkacak bir mal için fonlama yapılır. "Elinde olmayan bir malı satamama" fıkhî prensibi sebebiyle ihtiyaç anında banka bu sözleşmelerden doğan kredileri üçüncü taraflara aktaramayacak ve nakde dönemeyecektir. Bu sebeplerden ötürü murabaha ve selem'in ikinci el piyasası bulunmamaktadır (Syed Ali, 2012). Yalnızca icâre (finansal kiralama) bu durumların dışında tutulabilir, çünkü son dönemlerde sukuk ihraçlarında icâre, yani leasing sözleşmeleri dayanak varlık olarak kullanılmaktadır. Geleneksel bankalarda

Rasyosu (ing. *Liquidity Coverage Ratio*, LCR)" olarak isimlendirmiştir. BASEL'e göre bu rasyo min. %100 olmalıdır (BASEL, 2020).

[46] İslami Bankalar, Geleneksel bankalar gibi gecelik işlemlerde günlük olarak nakitlerini değerlendiremezler. Buna benzer İslami ürünler mevcut olsa da uygulaması ve takibi zordur.

bahsettiğimiz bu kısıtların hiçbiri bulunmaz ancak İslami bankalar için bu durum özellikle likiditenin yoğun ihtiyaç duyulduğu bir kriz döneminde ciddi sorunlara yol açabilir. Ayrıca uzun vadeli kullandırılan krediler prensipler gereği geri çağırılamayacağı gibi nakde dönülmeleri de imkânsız hale gelebilir.

Tablo 2.1: İslami Bankaların Özet Bilanço Yapısı[47]

AKTİF	PASİF
Krediler Murabaha Leasing (icâre) Teverruk[48]	Mevduat Cari Mevduat (vadesiz) Vadeli Mevduat (katılım hesapları-mudârebe)
Likit Aktifler Kasa Merkez Bankası Sukuk ve Hisse senetleri Bankalara verilen borçlar (para piyasaları işlemleri)	Kısa Vadeli Fonlar Bankalar arası borçlanma (para piyasaları işlemleri) Uzun Vadeli Fonlar Sukuk Sendikasyon[49]
Diğer Aktifler	Sermaye (Öz kaynak) Ödenmiş Sermaye (*ing. Tier 1)* Katkı Sermaye (*ing. ATier 1 & Tier 2*)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

[47] Bankaların Bilanço yapısı daha karmaşık olup birçok kalemden oluşmaktadır. Bu tablodaki gösterimde bilanço kalemleri genelleştirilmiş ve daha basit ifade edilmiştir.

[48] Her İslami Bankanın bilançosundaki kredi kaleminde Teverruk bulunmayabilir.

[49] Sendikasyon, geleneksel bir bankacılık ürünü olup fon toplamaya yöneliktir. Birden fazla Finansal Kurum bir araya gelerek belirli bir vade için fon ihtiyacı olan Bankaya büyük miktarlarda fon sağlarlar. Sukuk 'a kıyasla katılımcısı ve miktarı daha az olup vadesi genellikle 1-2 yıldır.

2.1.2. Ticari (Mesleki) Nedenler

Risk yönetimi çerçevesinde İslami bankalar likidite yönetimi konusundaki enstrümanların yetersizliği gündeme getirmekte piyasanın yeteri kadar derin olmamasının en kısıtlar oluşturduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu hususta düzenleyici otoritelerden gelecek desteğin ikinci planda kaldığını vurgulamışlardır. Bununla birlikte son kredi mercii (ing. *Lender of Last Resort*)[50] imkanlarının çoğu ülkede kısıtlı olduğu belirtilmektedir (Syed Ali, 2012). Birçok ülkede İslami bankalar için derinleşmiş para piyasaları bulunmadığı gibi, bu bankaların sadece kendileri gibi İslami bankalar ile para piyasası işlemi yapmak zorunda kalmaları da birçok probleme sebep olabilir. Bunlardan en önemlisi piyasada sayıca az kuruluş olması sebebiyle pozisyon dengelerinin yani ihtiyaç ve fazlalık durumları uyuşmamasıdır. Bu sebeple konvansiyonel bankalar ile de çalışmak ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Aktif ve pasif yönetimi çerçevesinde bankalar için bir başka önemli konu da kredi ve mevduat büyüklüklerinin ilişkisidir. Büyüyen ekonomi dönemlerinde kredi talebi artmakta ancak belirli durumlarda mevduat miktarı yetersiz kalabilmektedir. Kredi mevduat oranının %100'ün üzerine çıktığı durumlarda bankalar uzun vadeli toptan fonlamaya ihtiyaç duyarlar. Aksi durumda önemli bir likidite problemi ortaya çıkabilir. Böyle bir durumda banka piyasadaki diğer oyunculara göre gelişen ekonomik koşullardan daha az kâr elde edecektir. Özet bilançoda pasif tarafta sukuk, sendikasyon ya da bankalar arası fonlama gibi ürünlerle orta ve uzun vadeli borçlanma sağlanabilir. Bu tür durumlarda teverruk uygulaması bu ürünler içinde yer alarak işlemler yapılmaktadır.

Likiditenin önemi ile ilgili yaptığımız araştırmalarda bu konunun merkezi otoriteler tarafından oldukça önemsendiğini gözlemledik. Bunlardan en dikkat çekeni Basel Bankacılık Denetlemesi Komitesinin tespitleridir. Bu kuruma göre 2008 yılında ortaya çıkan küresel finansal krizinin temel sebeplerinden biri likidite sıkışıklığıdır. Krizde sorun yaşayan bankaların bir kısmı yalnızca kısa vadeli para piyasası

[50] Düzenleyici otoriteler ve Son Kredi Mercileri genel olarak Merkez Bankalarını ifade etmekle birlikte, bazı ülkelerde bu hususlarda özel kurumlar bulunabilir; örneğin Türkiye'de düzenleyici otorite olarak Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) bulunur.

işlemlerinden uzun vadeli fonlamalar yapmış ve doğal olarak vade uyumsuzluğu sorunu ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, İngiltere menşeili mortgage fonu Norther Rock 2007 Eylül ayında bilançosunda müşteri mevduatı yerine büyük montanlı fonları bulundurması sebebiyle ihtiyaç anında piyasadan borçlanamamış ve likidite krizine girmiştir. Daha sonra 2008 şubat ayında İngiltere Merkez Bankası tarafından iflas etmemesi için destek almak zorunda kalmıştır. Benzer şekilde ABD'de Continental Illionis National Bank aynı tecrübeyi yaşamış, bilançosunda pasif kısmında yeteri kadar çeşitlendirme yapmadığı için para piyasası borçlarını çevirememiş ve batmıştır. Likidite meselesi bankaların iyi bir şekilde yönetmelerini gerektiren en önemli risk unsurudur. Sadece düşük miktarı değil fazlalık oluşturduğu durumunda ise önemli bir maliyet olarak karşımıza çıkmakta ve bankaların düşük net faiz oranı ya da net kâr payı oranına sahip olmalarına sebep olmaktadır.

Finansman açığı da aynı zamanda bir likidite problemine sebep olabilir. Bankalar topladıkları mevduatlarından daha fazla kredi tahsis ederlerse ortaya "finansman açığı" çıkar. Literatürde bu duruma ayrıca vade uyumsuzluğu (ing. *maturity mismach*) da denmektedir. Bankacılık sisteminde mevduatlar genellikle kısa vadeli, krediler ise daha uzun vadeli yapıdadır. Bu açığı bankalar ellerindeki nakit, sermaye ya da likit varlıkları nakde çevirmek suretiyle çözmeye çalışırlar. Ancak, ideal olan bankaların yerel ve uluslararası piyasalardan uzun vadeli fon temin etmeleri ve bilanço dengesini sağlamalarıdır. Bu fonlar kısa vadeli olacağı gibi birkaç yıl gibi uzun vadeli yapıda da olabilir. Piyasada bir kredi krizi (ing. *credit crunch*) oluştuğu durumda ortaya çıkan güvensizlik sebebiyle bankalar kısa vadeli fon bulamayabilirler. 2007 yılında küresel ölçekte ortaya çıkan likidite krizi kısa süreli güvensiz bir piyasa oluşturmuş ve finansal kurumları önemli ölçüde etkilemiştir. Böyle durumlar bankaların bilançolarında her daim likit varlık bulundurmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu varlıklardan bazıları "nakit" ya da "devlet tahvili" olabilir. Diğer taraftan pasif kısmında ise mümkün olduğu ölçüde fonlama kaynaklarını çeşitlendirmek, kısa ve uzun vadeli fonları bünyesinde tutmak bankalar açısından önemlidir. Bilançoda bu esnekliği ve dengeyi sağlamak amacıyla bankalar ürün çeşitliliğini arttırmak ve Merkez Bankaları başta olmak üzere konvansiyonel bankalardan da fon toplamak için teverruk ürününe yönelmektedirler. Aynı zamanda likidite riski olarak bahsettiğimiz

husus bankaların aktif ve sermaye karlılığına etki etmekte olup riskin arttığı durumda karlılıkların azaldığı yapılan araştırmada tespit edilmiştir (Chen, Shen, Kao, & Yeh, 2018).

Osman ve Halid'e (2013) göre İslami bankalar kar-zarar ortaklığı prensibine göre mevduat topladıkları için teorik olarak konvansiyonel bankalara göre daha az riskli gözükürler, çünkü mudiler bankanın performansından doğrudan etkilenmektedirler. Ancak toplanan mevduatın genel olarak önemli bir kısmı vadesiz, emanet hesaplardan oluştuğu için bilanço yapısı itibariyle İslami bankalar konvansiyonel bankalara oldukça benzerler. Fakat konvansiyonel bankaların, olası bir kriz durumunda, ürün bazlı kısa vadeli, gecelik likidite bulma imkanları İslami bankalara göre daha fazladır. Böylece İslami bankalar olumsuz ekonomik koşullarda daha çok riske maruz kalırlar (Cole & Soufani, 2013). Belki de bu yüzden güncel operasyonlarında daha fazla likidite tutmaktadırlar. Bu da maliyeti yükseltmektedir. Ancak, kriz dönemlerinde ve likiditenin sıkışık olduğu durumlarda İslami bankalar da geçmişte zarar görmüşlerdir. (Syed Ali, 2012)

Gafrej ve Abbes'in (2017) yaptığı çalışmaya göre; 20 ülke içinde 196 banka üzerinde yaptıkları araştırmada; İslami bankaların 2008 küresel finans krizi süresince de dahil olmak üzere, konvansiyonel bankalara göre bilançolarında daha fazla likidite tuttuklarını ve kısa vadeli yükümlülüklerini böylece daha iyi getirebildiklerini ortaya çıkarmıştır (Gafrej & Abbes, 2017). Seyed Ali'ye göre (2012) ise 2000 ile 2009 yılları arasında 18 ülkede 60 İslami banka üzerinde yapılan araştırmalarda, İslami bankaların ürün ve alt yapı yetersizliğinden dolayı likidite yönetimi kapsamında konvansiyonel bankalara göre çok daha fazla zorluk yaşadığını belirtmektedir (Syed Ali, 2012). O dönemlerde teverruk ve sukuk ürünlerinin yaygın kullanılmadığını düşünürsek, günümüzde bu ürünlere olan yönelimin sebeplerinin açık olduğu görülebilir.

Bankalar sadece bilançolarındaki pasif kısmında likidite yönetimi için teverruk'a yönelmezler. Likidite yönetimi hayati bir unsur olmakla beraber karlılık ve büyüme açısından ürünün birçok başka etkileri de bulunmaktadır. Meseleyi bilançonun aktif kısmındaki nakit finansman çerçevesinde değerlendireceğiz. İslami bankalar doğası gereği ticarete, yani mal ve hizmet finansmanına aracılık ederler. Ancak, piyasa ihtiyaçları çok farklı olabilir. Ay sonunda personel maaşlarını ödemekte

zorlanan bir firma ya da vergisini ödemek isteyen bir kurum murabaha yöntemi ile finansman temin edemez, çünkü ortada finanse edilecek bir mal bulunmaz. Bu ve benzeri durumlarda firmaların mal ve hizmet finansmanı dışında nakit ihtiyaçları olur. Benzer durumda banka tarafından değerlendirirsek, temerrüde düşmüş ve finansman taksitini vadesinde ödemeyen bir tüzel ya da gerçek kişi için "borç yapılandırması" yapılması gerekir. Yaptığımız araştırmalarda bu durumunda günümüzde kullanılan tek yöntemin teverruk olduğunu gözlemledik. Yapılandırma işlemleri bankalar için likidite yönetimi gibi hayati bir unsurdur. Bankalar aktif kalitelerini korumak ve batık kredilerini (ing. *Non-Performing Loans, NPL*) en etkili şekilde yönetmek için bu yönteme sıkça başvururlar. Aksi durumda bilanço içinde oluşacak yüksek NPL rakamları bankanın itibarını etkileyecek ve bu sebeple ortaya çıkacak zorunlu karşılıklar ilave maliyetler oluşturacaktır.

Meseleyi mevduat açısından değerlendirdiğimizde benzer bir sonuç ile karşılaşmaktayız. Bankaların en temel performans göstergesi düşük maliyetli ve düzenli olarak tutulan mevduat miktarıdır. İslami bankalar, geleneksel akranlarına göre, mevduat getirisi için garanti veremediklerinden dolayı bir kısım müşterileri bünyelerine alamazlar. Özellikle kurumsal ölçekte büyük şirketler dönem sonunda sabit getiri beklerler. Ters teverruk bu çerçevede tercih edilmektedir. İslami bankalar bulunduğu piyasa koşullarında belirli oyuncular ile ticari ilişki kuramazlarsa gelişmeleri ve büyümeleri belirli ölçüde kısıtlı kalabilir. Bankalar bu sebeplerden dolayı tartışmalı organize teverruk ürününe yönelimlerini arttırmışlardır.

2.2. GÜNÜMÜZDE TEVERRUK UYGULAMA YÖNTEMLERİ

Teverruk günümüzde çok geniş bir uygulama alanına ulaşmıştır. Geleneksel bankalar[51] da dahil tüm finansal kuruluşlar mevduat toplama, bireysel ve ticari finansman işlemleri, likidite yönetimi, borç yapılandırması, devlet ve özel sektör

[51] Örnek olarak Suudi Arabistan'ın en büyük bankası olan National Commercial Bank, geleneksel bir banka olmasına rağmen bankacılık ürünleri arasında teverruk'u müşterilerine sunmaktadır (NCB, 2020).

sukuk işlemleri, risk yönetimi, hedging enstrümanları ve kredi kartı işlemlerinin vadelendirilmesi gibi birçok alanda teverruk ürününü aktif olarak kullanırlar (Ali, 2017).

2.2.1. Nakit Finansman Uygulaması Olarak Teverruk

İslami Finansal Hizmetler Kurulu'nun 2019 yılında yayınladığı yıllık raporunda İslami finans sektöründe finansman (kredi) alanında kullanılan ürünlerin toplam krediler içerisindeki ağırlıkları incelenmiş ve aşağıdaki tabloda belirtilen oranlarda finansman ürünlerinin kullanımı tespit edilmiştir. Görüleceği üzere, teverruk yalnızca bir finansman ürünü olarak murabaha'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır ve toplam finansman ürünleri içinde %24'e yakın bir paya ulaşmıştır. Bu istatistik bizlere meselenin ne kadar önemli olduğunu açık bir şekilde anlatmaktadır. Ayrıca, Al-Suwailem (2014) belirli ülkelerde birtakım bankaların tüm işlem hacimleri içerisinde teverruk'un %90 gibi oldukça yüksek bir orana ulaştığını nakletmiştir (Al-Suwailem, 2014).

Tablo 2.2: İslami Finans Sektöründe Finansman Ürünlerinin Oransal Detayları [52]

Finansman Ürünü	**Kullanım Oranı**
Murabaha / Müsaveme	%43,2
Teverruk	%23,6
İcara / Leasing	%13,8
Selem	%5,3
Diğer	%14,1

Kaynak: (IFSB, Prudential and Structural Islamic Financial Indicators, 2019)

Orta Doğu ülkeleri arasında İslami finansın yoğun uygulandığı Suudi Arabistan'da teverruk'un popüler bir ürün olduğunu ve finansman başta olmak üzere

[52] 2018 yılsonu itibariyle aralarında İslami finansın yoğun uygulama alanı bulduğu Türkiye, Suudi Arabistan, Malezya gibi ülkeleri içeren 15 adet ülkenin toplam verisinden genelleme yapılarak oluşturulmuştur. Veri içerisinde yalnızca bankacılık ve diğer finansman şirketlerinin finansman ürünleri olup teverruk yöntemiyle toplanan mevduat kapsam dışında bırakılmıştır.

likidite yönetimi aracı olarak aktif bir şekilde kullanıldığını söyleyebiliriz. Tahminlere göre ülkenin İslami finans piyasasındaki fonlamanın %67'si bu ürünle yapılmaktadır (183 Milyar Riyal- 49 Milyar USD). Bununla birlikte, Suudi Arabistan ve Körfez iş birliği ülkelerinde yaşayan bireylerin %75'nin nakit temin etmek amacıyla teverruk yöntemine başvurmaktadır. Bu süreçte genellikle "binek araç" emtia olarak kullanılmıştır (Alkhamees, 2017). Kuveyt'te ise teverruk işlemlerinin toplam finansman içindeki payının %30 olduğu tespit edilmiştir (IFSB, Islamic Financial Services Industry Stability Report, 2019).

Uzak doğu ülkelerini incelediğimizde, Malezya'nın İslami finans alanında önemli bir pazar payına sahiptir[53]; ülke'de bu alanda birçok ürün[54] uygulanmakla birlikte bu yüzyılın başında nakit finansman ihtiyacını karşılayacak en önemli enstrüman olarak bey'u'l-îne (îne satışı veya sat, geri al) uygulanmıştır. İlk başlarda sektörün gelişmesi amacıyla kullanılan ve çok popüler olan bu uygulamanın 2012 yılında Malezya Merkez Bankası tarafından yayınlanan bir sirküler[55] ile ürünün çerçevesi düzenlenmiş alternatif ürünler bulunması noktasında yönlendirme yapılmıştır. İlerleyen yıllarda, birçok İslami finans kuruluş portföyünden bu işlemi aşamalı olarak çıkarmıştır (Ali, 2017). Ülke 'de birçok alim ve akademisyen tarafından olumsuz olarak değerlendirilen îne satışının yerine teverruk Malezya'da mevduat, finansman, aktif ve pasif yönetimi ve risk yönetimi alanlarında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır[56] (Shihama, Ahmad, Jibril, Djama, & Muneeza, 2017).

[53] Statistica tarafından yayınlanan 2020 yılı verisine göre global ülke bazlı İslami bankacılık varlıklarında dünyadaki toplam pazar payı içinde Suudi Arabistan %25, Malezya ise %11'lik bir paya sahiptir. (Statistica, 2020)

[54] İcâre, İstisna, Mudârebe, Muşaraka, Karz, Rehin, Takafül, Teverruk, Vedia, Vekalet, Bey'ü'd-Deyn, Bey'ul-Îne, Hibe ve Sukuk

[55] Bu sirküler içerisinde îne satışının çeşitli kurallara tabi olması gerektiği detaylı bir şekilde anlatılmıştır; örneğin alım ve satım işleminin ayrı sözleşmeler içerisinde yer alması, tarafların alım satım sürecinde şart koşmamaları ve alım ya da satımı zorunlu tutmamaları gibi koşullar getirilmiştir (Central Bank of Malaysia, 2013).

[56] Malezya'da 2015 yılında yapılan bir araştırmada; Teverruk işlemleri finansman portföyü baz alındığında 3 Islami banka'nın (IB) %80'ini, 6 IB'ın 61%- 80%, 2 IB'nin ise 40-60% arasında değişen

Kredi kartı uygulamalarında ise, diğerlerinden farklı olarak 2000-2008 yılına kadar îne yapısına devam edilmiş ancak 2008 sonrasında ise teverruk kredi kartı ürüne dahil edilmiştir (Noor & Azli, 2013).

Türkiye'de ise teverruk bankacılık hazine işlemleri ağırlıkta olmak üzere, nakit finansman ve borç yapılandırması alanlarında uzun süre kullanılmıştır. Tüm dünyada olduğu gibi 2008 yılında uygulanmasına başlanan üründe yıllar içerisinde işlem hacimlerin arttığını söyleyebiliriz. Yaptığımız araştırmalarda 2020 yılında Türkiye'de yaklaşık 100 milyar USD tutarında teverruk hacmi gerçekleşmiştir[57].

2.2.2. Likidite Yönetimi Uygulaması Olarak Teverruk

Teverruk'un uygulamasının en önemli alanlarından biri olan, hatta ürünün çıkış noktası olarak kabul edilen ve "zaruret" kapsamında birçok ülkede kullanımına izin verilen alan likidite yönetimidir. Ürünün daha yoğun kullanıma başladığı ilk yıllar olarak değerlendirilen 2010 yılında IFSB tarafından yapılan bir ankete göre İslami Bankaların likidite yönetiminde kullandıkları enstrümanlar arasında %49 oranında teverruk'un yer aldığını görüyoruz (Cole & Soufani, 2013). Bu oranın yüksek olmasının temel sebebi bankaların finansman, mevduat ve diğer birçok alanlarda murabaha, mudârebe, vekalet ve benzeri ürünleri olmasına karşın hazine yönetiminde ise sınırlı enstrümanlara sahip olmalarıdır.

Likidite yönetimi konvansiyonel ve İslami bankalar için aynı işlevi görmekte ve benzer şekilde işlemektedir. Bankalar bazen bilançolarında fazla nakit tutarlar

bir oranda kullandıkları ortaya çıkmıştır. Diğer IB'ler ise finansman portföylerinde %40'ın altında Teverruk işlemini uygulamaktadır. Bununla birlikte Malezya'da 15 IB teverruku mevduat ürünü olarak kullanmakla birlikte %73'ü aynı zamanda Hazine işlemleri için de uygulamaktadır. Bireysel Finansman tarafında bu oran %80 iken konut finansmanında %60 olarak tespit edilmiştir (Ali, 2017). Konut finansmanı özelinde değerlendirme yapacak olursak, bu süreç birçok ülkede klasik yöntemlerden biri olan Murabaha ile yapılmaktadır. Malezya'da birçok finansman alanında teverrukun tercih edilmesinin en önemli sebebinin uygulamanın ülke içindeki borsa'da yapılmasının etkisi olduğunu düşünüyoruz.

[57] Türkiye'de teverruk işlemlerinin miktarı ile ilgili yayınlanmış doğrudan bir veri bulunmamaktadır. Yaptığımız araştırmalarda katılım bankaları ile doğrudan şifahi olarak edindiğimiz bilgilere göre yıllık teverruk hacmi hesaplanmıştır.

bazen ise nakde ihtiyaçları olur. Bulundukları ülkenin genel ekonomik gidişatı ve piyasadaki para miktarı ile genellikle bağlantılıdır. Likiditenin önemine bir sonraki kısımda detaylı değineceğiz. Aşağıdaki tabloda bu alanda kullanılan İslami ürünler listelenmiştir.

Tablo 2.3: Uluslararası Piyasalarda Likidite Yönetiminde Kullanılan İslami Finansman Ürünleri

Likidite Yönetimi Ürünleri	Yaygın Olarak Kullanan Ülkeler
Teverruk	Endonezya ve Umman hariç tüm ülkeler
Bankalar arası Mudârebe	Körfez İş birliği Ülkeleri (GCC)
Vekalet	Tüm ülkeler
İslami Menkul Kıymetler (Sukuk)	Tüm ülkeler
Kısa vadeli icâra Sukuk	Bahreyn, Singapur, Malezya, Pakistan
İslami geri satın alım sözleşmesi (ing. *Repo*)	Körfez İş birliği Ülkeleri (GCC)

Kaynak: (Abdullah, 2010)

2.3. GÜNÜMÜZ TEVERRUK UYGULAMASINDA BAŞVURULAN İŞLEM PLATFORMLARI

Bankalar tarafından uygulanan teverruk işlemleri günümüzde yalnızca borsa ya da tezgâh üstü piyasalarda yapılmaktadır. Genel olarak bankalar bu işlemleri kendi bünyelerinde yapamazlar; özellikle büyük hacimli (örn. 500 Milyon USD) işlemlerde uluslararası piyasalara ihtiyaçları vardır[58]. Bunlardan en bilineni ve ilk uygulama alanı olan İngiltere'de yerleşik Londra Metal Borsası'dır. Daha sonraki yıllarda

[58] Uluslararası Borsalar dışında Teverruk işlemleri sürecini yürüten bazı teknoloji firmaları bulunmaktadır. Örneğin Malezya'da Sedania isimli bir teknoloji firması tarafından oluşturulan As-Sıdq isimli bir platform, Telekomünikasyon şirketlerinin cep telefonu konuşma sürelerini kullanarak Teverruk işlemi yapmaktadır. Kurulduğundan günümüze kadar toplam 37 Milyar Ringit (9.1 Milyar USD) işlem hacmine ulaşmıştır (SEDANIA, 2020). Bunun dışında küçük çapta teverruk işlemlerine aracılık eden 14'ye yakın firma İngiltere ve Orta Doğu'da faaliyet göstermektedir.

Uzakdoğu'da Malezya ve Endonezya'nın bu hususta girişimleri olmuş ve hatta Malezya'da önemli bir başarı elde edilmiş ve yüksek hacimlere ulaşılmıştır.

Teverruk işlemlerinde "süre (işlem hızı)" ve "fiyat" en önemli iki unsurdur. Organize piyasaların oluşmasındaki en önemli sebepler yüksek hacimlerdeki işlemlerin, fiyat riskine maruz kalınmadan kısa sürede yapılmasını sağlamaktır. Avrupa'da ve Uzak Doğu'daki piyasaların oluşmasının en önemli sebepleri bunlar olmuştur. Daha önceki kısımlarda teverruk'un uygulandığı ürünler için bahsettiğimiz birçok fon tahsis ve fon toplama işlemleri yüksek hacimlerde gerçekleşmektedir[59]. Fiyat başlı başına bu süreçte hassas bir konudur. Bankalar nezdinde bu işlemler birer "kredi" işlemi olup fiyatlama piyasa seviyelerinde yapılır. Bankacılık sektöründe kredi mekanizması oldukça rekabetçidir. Bu sebeple, süreçte mal alım satım sırasında ilave herhangi bir maliyetin ortaya çıkmaması gerekir. Teverruk işlemleri için günümüzde bulunan tüm piyasalar bu şekilde kapalı bir sistem şeklinde organize edilmiştir. Fiyat değişikliği oluşmaması için alım satım işlemleri gerçek olmayan suni bir ortamda yapılmakta ve fiyat sabitleme sistemi kullanılmaktadır.

Bu kısımda çeşitli ülkelerdeki organize piyasalarda teverruk sürecinin nasıl yürütüldüğü detaylı olarak inceleyerek değerlendirmeye tabi tutacağız. Böylelikle sürecin tüm mahiyetini ortaya çıkarmayı hedefliyoruz. Bu piyasalarla ilgili İslam iktisadı açısından özel bir değerlendirme yapılmayacak olup süreç teknik olarak incelenecek ve farklı uygulamalar birbiri ile karşılaştırılacaktır. Genel olarak fıkhî yaklaşımlardan bahsedecek olursak Uzakdoğu Asya ülkeleri içeresinde Endonezya'da birçok fıkıhçının Teverruk işlemini içinde belirli kusurlar barındırması sebebiyle "hileli" olarak değerlendirdiğini ve faiz'e benzer olduğunun idda edildiğini söyleyebiliriz. Ancak, buna rağmen Cakarta vadeli işlemler borsasında teverruk işlemi

[59] Likidite yönetimi kapsamında yapılan işlemlerde Sukuk 20 Mil. USD'den başlayıp 1 Milyar USD'ye kadar yapılabilmektedir. Sendikasyon işlemleri daha düşük seviyelerde olup Bankanın aktif büyüklüğüne göre 5 Mil. USD ile 300 Mil. USD arasında işlemler olabilir. Bu büyüklükteki işlemler organize teverruk ile yapılmaktadır.

için şer'i uygunluk mevcuttur[60]. Fakat ülkedeki piyasa yaklaşımı farklı olup, finansal kurumlar içerisinde özellikle bankalar teverruk işlemine şüpheli bakmakta, bünyesinde bulunan danışma kurulları ise işlemi hileli ve şüpheli görmektedir. Uygulama alanı bakımından Endonezya bankaları işlemi yalnızca likidite yönetimi kapsamında uygulamaktadır. Malezya'da ise teverruk işlemi ülkede yaygın bir şekilde helal olarak değerlendirilmiş[61] ve İslami finans alanında önemli bir uygulama alanı bulmuştur. Malezya'da yerleşik bankalar bireysel finansman içerisinde, araç finansmanı başta olmak üzere nakit ihtiyacı olan ürünlerde teverruk kullanmış aynı zamanda hazine işlemlerinde likidite yönetimi ve icâre sukuk yapısında teverruk ürünü yer almıştır (Nurhisam, 2016). Londra Metal Borsası ise ekseriyetle fıkhi olarak en şüpheli ve tartışmalı görülen piyasadır. Ancak buna rağmen Orta Doğu, Afrika ve Avrupa ülkelerinde bu borsa aracı olarak kullanılmaktadır.

2.3.1. Londra Metal Borsası (LME)

Londra Metal Borsası[62], yaptığımız araştırmalarda organize teverruk işleminin ilk kez uygulandığı yer olarak karşımıza çıkmıştır. İngiltere'deki bu sistem, ağırlıklı olarak Batı, Türkiye ve Orta Doğu ülkeleri tarafından kullanılmaktadır. 2020 yılı verisine göre Londra Metal Borsasında gerçekleştirilen yıllık teverruk işlem hacminin 1,5 Trilyon USD olduğu tahmin edilmektedir[63]. 2013 yılında Körfez ülkelerindeki yıllık hacim yalnızca 8-11 Milyar USD civarında olduğunu düşünürsek, günümüzde

[60] Cakarta Borsası için verilen teverruk icazet karar numarası DSN-MUI No. 82/DSN-MUI/VIII/2011 (Naitonal Sharia Council - Indonesia, 2011)

[61] Malezya'da teverruk ürünü için Merkez Bankası Şer'i danışma kurulu tarafından icazet verilmiştir (Bank Negara Malaysia, Standards and Guidelines, 2006)

[62] İngiltere'de 1877 yılında kurulmuş bir Metal alım-satım borsasıdır. 2019 yılı içinde gerçekleştirilen metal işlem hacmi 13 Trilyon USD'yi geçmiştir (LME, 2020).

[63] Yaptığımız araştırmalarda günlük işlem hacmi yaklaşık 6 Milyar USD olarak belirtilmiş, tarafımızca hafta sonları hariç tutularak yıllık miktara çevrilmiştir. Londra'da faaliyet gösteren bir broker ile yaptığımız yazılı görüşmelerde edindiğimiz aylık işlem hacimleri bu bilgili ile tutarlıdır.

Londra'da gerçekleştirilen teverruk işlemlerinin ciddi boyutta yükseldiğini söyleyebiliriz (Eid & Asutay, 2019).

LME'de süreçlerin nasıl işlediğiyle ilgili detaylı ve derinlemesine bir araştırma yapılmıştır. Bu süreçte Türkiye'de yerleşik iki Katılım bankasında yerinde gözlem yapma imkânı bulduk. Gözlemlerimiz sırasında teverruk işlemlerindeki tüm iş süreçlerini, akışları ve hatta sözleşmeleri inceleme imkanını elde ettik. Londra'da faaliyet gösteren broker'lar ile sözlü ve yazılı görüşmeler yaptık, özellikle gözlemlerimiz sırasında eksik kalan ve anlaşılmayan hususlara yanıt aldık. Teverruk sürecini detaylı incelediğimizde süreçlerin İngiltere'de Londra Metal Borsası üzerinden değil LME'ye üye broker'lar[64] aracılığı ile tezgâh üstü piyasalarda[65] (ing. *over-the-counter*) gerçekleştiğini gördük[66]. İhtiyaç durumunda metal alım-satımları borsa'dan yapılmakta ve süreçte yaygın olarak paladyum, platinyum ve paladyum kullanılmaktadır. Bankalar, teverruk işlemlerini hızlı bir şekilde yapabilmek için iki ayrı broker ile çalışmaktadırlar.

[64] Londra'da faaliyet gösteren brokerlardan bazıları: Richmond, Condor Derivatives, DD-CO, DDCAP, Eiger Trading, Falcon Commodity

[65] Tezgâh üstü piyasalar, iki şirketin kendi arasında, borsa gibi merkezi piyasalarla bağlantı olmadan, gerçekleştirdikleri işlemler için kullanılan bir piyasa tabiridir. Bu piyasaların herhangi bir fiziksel yeri olmadığı gibi tüm süreçler elektronik ortamlarda gerçekleşir. Katılımcılar arasındaki hukuki bağ kendi içlerinde yaptıkları sözleşmelere dayanır (Kramer, 2020).

[66] Teverruk sürecinde emtia alım satımı borsadan bağımsız piyasaya açık olmayan kapalı bir sistemde yapılmaktadır. Malezya ile İngiltere'de işleyiş farklıdır. İngiltere'de broker'lar belirli dönemlerde borsa üzerinden metal alarak depolarında saklarlar. Hatta belirli durumlarda (fırsatlarda) bu şirketler piyasadan bakır ve demir gibi normal sürecin dışında kullanılan farklı emtiaları satın almak suretiyle teverruk işlemlerine konu ederler.

2.3.1.1. LME Platform Sağlayıcılarının İş Modeli ve Sistemin İşleyişi

Bankalar, teverruk sürecinde brokerlar ile web tabanlı bir uygulama üzerinden irtibat kurarlar. Bu sürecin, ayrıca şirketlerin açtığı API[67] bağlantıları üzerinden bankanın ana bankacılık sistemine entegre edilerek daha hızlı ve otomatize edilmiş bir süreçte yapılması da mümkündür. Gözlemlerimiz sırasında bir katılım bankasının bu teknolojik geliştirmeyi uyguladığını gördük. Süreçte mutlaka iki broker olması gerektiğinden bahsetmiştik. Bu şirketler birbiri ile aynı anda, koordineli ve aralarında sıkı bir ilişki ile çalışmak zorundadırlar. Şirketler arasında bire bir illiyet, organik bağlantı bulunmaması için bu firmalar iki ayrı tüzel kişilik olarak hareket ederler. Londra'da bir kısım brokerlar ortaklık yapısı aynı olmamasına rağmen çok yakın hareket etmekte ve genellikle aynı mekânda faaliyet göstermektedir. Zamanla bu iki broker'ın aralarındaki ilişki sebebiyle, kurumların aynı şirket olabileceğine dair şüphelerimiz güçlendi ancak yaptığımız araştırmalarda firmalar arasında benzer ortak yapılarına rastlamadık.

Teverruk sürecindeki emtia alım satımında, alış ve satış fiyatları arasında fark ortaya çıkmaz. Bu husus sürecin organize teverruk aşamasındaki en dikkat edilen noktadır ve ürünü tartışmalı duruma getirmektedir. Borsa'da işlem gören mallar için spot işlemlerinde böyle bir farkın olması pozitif ya da negatif maliyet farklılıklarına sebep olacaktır. Teverruk işleminde niyet mala sahip olmak olmadığından taraflar bu ilave maliyete katlanmak istemezler. Emtia fiyatının gün içinde sabit tutulabilmesinin temel sebebi iki şiretin bu süreçte birlikte hareket edebilme kabiliyetidir. Bu durum sistemin tam anlamıyla organize ve kapalı bir piyasa olduğununun açık kanıtlarından biridir. Ayrıca, yapılan her işlemin sabit bir referans numarası bulunmakta ve bu şekilde fiyatın sabitlenmesi temin edilmektedir.

[67] API, Application Programming Interface (tur. *Uygulama Programlama Arayüzü*) bir uygulamanın fonksiyonlarına uzaktan erişilip bu işlevlerin başka bir platform ile yapılabilmesine imkân tanıyan bir ara yüzdür. Böylelikle iki sistemin arasında bir köprü oluşmuş olur. Dış kaynakta yapılacak işlemlerin Bankalar söz konusu olduğunda ana bankacılık sistemine entegre olması API ile sağlanmış olur.

İngiltere'de faaliyet gösteren broker'ların teverruk süreçleri için fıkhi uygunluğu bulunmaktadır[68]. İki şirketin arasındaki ilişki sebebiyle süreç içinde bir şirket daima emtia alıcısı, diğeri ise emtia satıcısı pozisyonundadır. Bu ilişki önceden kurgulanmış olup her zaman sabittir. Süreç son derece otomatize edilmiş bir düzeydedir. Her şey hızlı yapılır ve müşteri hesabına nakit saniyeler içinde geçer. Broker'lar depolarında bulunan emtiaları gün içinde alıp satmak suretiyle birçok kez işlem yapabilirler. Yaklaşık her on saniyede bir aynı mal üzerinden yeni bir işlem yapılması mümkündür. Yaptığımız görüşmelerde broker'lar, emtia herhangi bir banka tarafından satın alındığında onu satmadan önce banka adına ayırdıklarını ve satım sürecine kadar onun adına rezerve ettiklerini belirtmişlerdir. Böylelikle aynı anda aynı mal üzerinden birden fazla işlem yapılamamaktadır. LME'de yapılan işlemlerde fiziki teslimat mümkün olup ancak bununla ilgili talepler oldukça kısıtlıdır[69]. Fiziki teslim talebinin, banka tarafından mal alındıktan sonra müşteriye satılmadan önce iletilmesi gerekir ancak işlemlerin birkaç sn içinde yapılma hızını dikkate aldığımızda bunun süreç içerisinde yapılmasının teknik olarak mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Malın teslim alınması talep edilirse sürecin en başında haber verilmesi ve bu konuda tarafların bilgilendirilmesi zorunludur. Fiziki teslim işlemlerinde taşıma ve sigorta ilave maliyet olarak eklenir.

İngiltere'de yapılan işlemler full otomatik formatta STP[70] sistemi ile yapılmaktadır. Böylelikle Londra'da resmî tatil olduğu günlerde dahi teverruk yapmak mümkün olmaktadır. Organize teverruk'un gerekliliklerinden biri olarak, işlemde banka müşteri adına daima vekalet ile hareket eder alım ve satım işlemlerini yürütür.

---

[68] Londra menşeili bir Broker olan Eiger Trading ile yaptığımız yazılı görüşmede; teverruk süreci için Şeyh Dr. Mohmed Ali Elgari'den fıkhi uygunluk belgesini temin ettik. Bu uygunluk belgesinde, 2015 yılında broker tarafından yayınlanmış tüm dökümanları incelediğini ve fıkhi prensiplere aykırı bir durum tespit edilmediği belirtilmiş.

[69] Fiziki teslimat hususunda Broker'lar ile yaptığımız görüşmelerde, bu tür taleplerin son derece nadir olduğunu ve böyle süreçlerde kendilerinin yer almadıklarını belirttiler. Ancak, bir dönem Suudi Arabistan'daki birtakım müşterilerine talep üzerine platinyum ve paladyum teslim edilmiş.

[70] STP, Straight-Through Processing (tur. *Doğrudan İşleme*) Finansal Kuruluşların manuel müdahale olmadan finansal işlemleri hızlandırmak için kullandığı bilgi teknolojilerine dayanan bir yöntem.

Müşteri'ye sms (kısa mesaj) ile bilgilendirme gider ve malın kendisine vadeli olarak satıldığı bilgisi paylaşıldıktan sonra banka malı doğrudan kendisi, ilkinden farklı bir broker aracılığı ile satarak nakde çevirir. Banka ilk alım işlemini yaptıktan sonra sistem tarafından malın sahipliğinin kendisine geçtiğini gösteren bir sertifika otomatik olarak oluşturulur.

Brokerlar bu işlemlerden sadece komisyon kazanırlar ve alım satımda fiyat sabit olduğu için ticari kâr elde etmeleri mümkün değildir. Sadece komisyon ile işlem yapan şirketlerin, doğal olarak, ilave maliyetlere girmemeleri icap eder; örneğin satılan malın diğer broker'a teslim edilmesi durumunda ortaya çıkan nakliye ya da sigorta gibi ilave maliyetler ve riskler burada alınmamakta, bu sebeple mal hiç hareket etmemektedir. Her bankanın anlaşmalı brokerlarda emtia hesabı bulunur ancak bu hususta herhangi bir ekstre takibi yapıldığını söyleyemeyiz. Faturalar ise sadece bir broker tarafından takip edilir ve ay sonunda yalnızca komisyon için fatura bilgisi gelir ve komisyonlar tek seferde yalnızca bir brokera ödenir. Alım satım sürecini aslında sistem yürütmekte olup işlemi yapan uzman kişinin işlemleri alım satım niyetiyle yapmaması mümkündür. Bu hususta yaptığımız gözlemde bankada çalışan ilgili uzmanın herhangi bir niyet beyan ettiğine şahit olmadık.

Tablo 2.4: İngiltere Teverruk İşlemlerindeki Komisyon Miktarları[71]

İşlem Tutarı	Komisyon Tutarı
0-2 Milyon USD arası	10 USD
2-3 Milyon USD arası	12 USD
3-4 Milyon USD arası	18 USD
4 Milyon USD ve üzeri	24 USD

Teverruk sürecindeki gözlemlerimizde bizleri en çok şaşırtan ve dikkatimizi çeken husus alım satım işlemlerindeki para transferi konusu oldu. Broker'lar yurt dışında yerleşik olsalar dahi emtia bedelinin transferini yurt dışına yapmamaktadır. Her brokerın anlaşmalı olduğu banka'da hesabı bulunur. Banka emtiayı aldıktan sonra

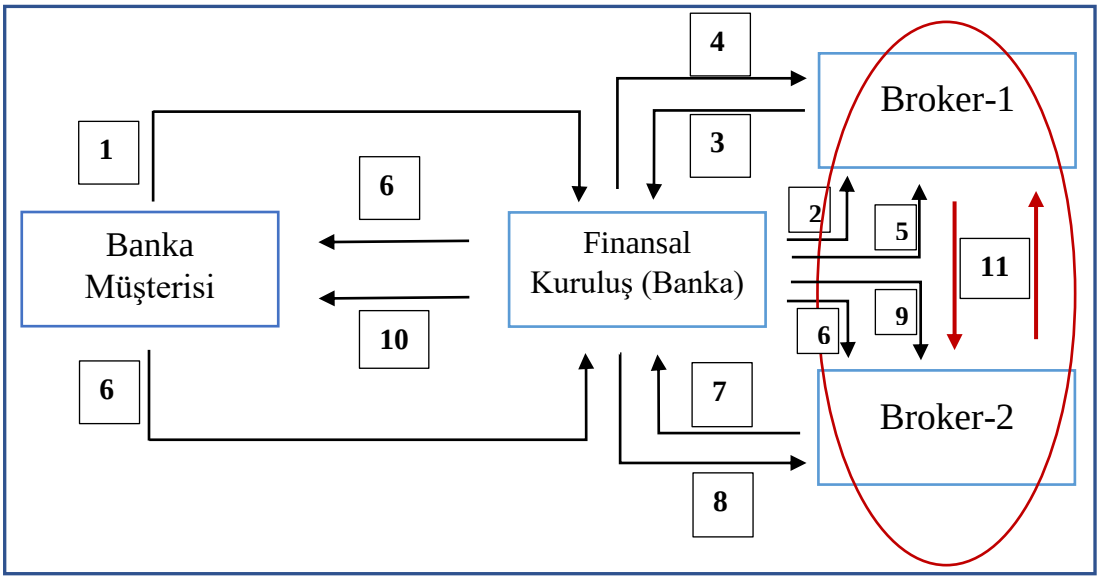
[71] Gözlemlerimiz sırasında Türkiye'de yerleşik bir katılım bankasından edindiğimiz yazılı belgeye dayanmaktadır.

tekrar satacağı için para transferini kendi bünyesindeki her iki broker adına açılan hesaplarda gerçekleştirir. Burada dikkatimizi çeken en önemli husus iki broker arasında gerekçesiz bir para akışının olmasıdır. Aşağıdaki akışta bu durumu detaylı açıklayacağız.

2.3.1.2. Teverruk Hizmeti Sunan LME Üye Firmaların (Broker) Platform Akışları

Banka, müşterisi için teverruk kullandıracağı zaman taraflar arasında gerçekleşen tüm süreç aşağıda belirtilmiştir. İşlemde kullanılan emtia platinum'dur. Aşağıdaki sürecin organize teverruk başlığı altında bahsettiğimiz nakit finansman yöntemi Şekil-2 süreci ile benzer olduğunu görülmektedir. Londra'da yapılan işlemlerdeki önemli bir fark iki broker arasında herhangi bir gerekçeye dayanmayan para transferleridir. Koyu renkte bu ilişki ifade edilmiştir. Süreç adımları açıklanırken bu konuda detay bilgi verilecektir.

Şekil 2.1: İngiltere'de Broker'lar Aracılığı ile Yapılan Teverruk Akışı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1. **Müşteri Talebinin Oluşumu:**

Müşteri bankasına gelerek belirli bir tutar ve vade için nakit ihtiyacı olduğunu belirtir ve teverruk ve vekalet sözleşmeleri imzalar.

2. **Alış Teklif Formu:**

Banka Broker-1'e teverruk işlemleri için mal satın almak istediğinin niyetini ifade eden bir yazı gönderir. Bu yazı içinde satın almak istediği malın toplam tutarı, vadesi, cinsi, lokasyonu, miktarı ve valör[72] tarihi belirtilir. Bu form ile broker'dan kendisine teklif iletmesini ister.

3. **Satıcı Teklif Formu:**

Broker-1, bankanın talebi üzerine kendisine satacağı malın özelliklerini içeren bir teklif formu gönderir. Bazı broker'lar işlemde kullanılacak emtianın seçimine imkân verirler. İşlem yapılan ekranda depoda hangi metalin ne kadar miktarın olduğu verilmekte ve işlem tutarına göre bankanın bu seçimi yapması beklenmektedir.

4. **Alış Kabul Formu:**

Teklif formu sonrasında Banka alım sürecini kabul ettiği bir alış kabul formu gönderir. Form içinde işlemle ilgili tüm detaylar yer alır. Banka belirtilen özellikteki metali aldığı zaman Broker-1'in banka bünyesinde açılmış hesaplarına gerekli bedeli transfer edilir. Bu bedel müşterinin ihtiyacı olan finansman tutarı ile aynıdır. Bununla birlikte, emtia ise Broker-1'in bünyesinde İngiltere'de açılmış, bankaya ait emtia hesabına transfer edilir.

5. **Online-Stok Sertifikası ve Fatura:**

Bankaya emtia satıldıktan sonra Broker-1 bankaya hitaben bir stok sertifikası ve online fatura gönderir. Sertifikada malın banka'ya satıldığını ve ilgili emtianın bankanın broker nezdindeki emtia hesaplarında yazılır. Eğer ilgili emtia bir günden fazla süre içinde hesapta kalacaksa depolama ve güvenli saklama ücretlerinin Bankaya ait olacağı belirtilir[73].

6. **Vekalet İlişkisi ve Satış Teklif Formu:**

Mal alımı banka tarafından yapıldıktan sonra banka nakit kullanacak müşterisine emtiayı vadeli olarak satar. Malı müşterinin tasarrufuna geçirir ve

[72] Valör, sözlükte önem, değer veya hesaba geçen miktar anlamına gelir. Teverruk sürecinde işlemin ne zaman yapılacağını belirtmek amacıyla kullanılır.

[73] Sürecin bu aşamasında, Bankanın emtiayı bir günden fazla elinde tutması Teverruk işleminin yapılmadığı ya da vazgeçildiğini ifade etmektedir.

akabinde kendisine aldığı vekalet ile Broker-2'ye elindeki malı satmak için kendisine teklifte bulunmasını ister.

7. **Alıcı Teklif Formu:**

Broker-2 emtia ve satımla ilgili tüm detayların yer aldığı satıcının banka, alıcının ise kendisinin olacağı bir teklif formu iletir. Her iki broker ile görüşme sürecinde, şirketler farklı olmasına rağmen, işlemin referans numarası aynıdır.

8. **Satış Kabul Formu:**

Banka, broker-2'ye hitaben bir satış kabul formu iletir. Bu form içinde alım satımın yapılacağı emtianın tüm detayları yer alır. Satış gerçekleştiğinde: Banka, broker-1'de bulunan emtiayı broker-2'ye transfer eder. Emtia bedeli ise broker-2'nin banka nezdinde açılmış hesabından alınır.

9. **Satış Bildirim Formu:**

Emtianın banka tarafından broker-2'a satılması sürecinde malın hesapta bulunduğu ilk broker'a bir satış bildirim formu gönderilir ve kendisinden alınan platinyumun broker-2'ye aktarılması talep edilir.

10. **Online-Satın Alma Emri:**

Son olarak ikinci broker banka'dan platinyum'u gün içinde aynı tutarda satın alır ve banka'ya ilgili tutarı gönderir. Banka'da işlem kesinleştiği için müşterisinin hesabına parayı aktarır. Tüm bu süreçler birkaç saniye içinde gerçekleşmiş olur.

11. **Broker'lar Arası Para Transferi:**

Emtia broker-1'den alındıktan sonra banka bedeli broker-1'in hesabına aktarılmıştır. İkinci satış sırasında banka elindeki emtiayı broker-2'ye satmış ve broker-2'nin hesabından almıştır. Bu işlemler banka'nın bünyesinde bulunan iki hesap arasında gerçekleşmektedir. Ancak, yaptığımız incelemelerde broker-1 herhangi bir sebebe dayanak olmaksızın ilk emtia alınırken banka tarafından kendisine yatırılan parayı broker-2'nin hesabına göndermiş; broker-2'de aynı tutarda miktarı banka'dan emtiayı aldığı zaman ödemiştir. Bu hesapların gün sonu hesap bakiyesi her zaman sıfır olup, detaylara baktığımızda aynı tutarda giriş ve çıkışlar mevcuttur.

Bu durum iki broker'ın aralarında bir organik bağ bulunmasa bile tek bir şirket gibi hareket ettiğini ve satılan malın ilk broker'a döndüğünü açıkça göstermektedir. Bu hususta detaylı bir araştırma yaparak broker'ların halka açık olarak yayınlanmış mali verilerini inceledik. Bu hususta bir brokerın (ana kurum) yapılan işlemleri

doğrudan bilançosuna yansıttığını ve detaylı bir hacim oluştuğunu gördük, hatta karlılık rakamlarının da işlemlerle uyumlu bir şekilde olduğunu gözlemledik. Ancak, diğer broker'ın mali verileri yıl boyunca hiçbir işlem yapmadığını gösterecek nitelikte hazırlanmış ve sermaye miktarı ise normal ticari hareketliliği gösterecek miktar ve nitelikte olmadığı gözlemlenmiştir. Bu inceleme sonrasında iki şirketten birinin paravan olarak kullanıldığı yönünde kanaatimiz güçlenmiştir.

2.3.2. Malezya Borsası (Bursa Suq Al-Sila')

Malezya'da teverruk işlemleri ülkenin resmi borsa'sı içinde bir iştirak olarak kurulan İslami hizmetler (BMIS) bünyesindeki Bursa Suq Al-Sila'[74] (BSAS) platformunda organize edilmektedir. Süreç, Londra'nın aksine, tezgâh üstü piyasalarda değil bizzat borsa'nın bünyesinde gerçekleşir. Ülkede birçok finansal işlem teverruk ile yapılmaktadır[75]. Platform ülkedeki gerekli fıkhi otoriteler tarafından

[74] Bursa Suk al-Sila (BSAS) platformun adı olup "Bursa*"* borsa kelimesinden, "Suk*"* piyasa anlamını ifade etmekte olup "Al Sila*"* ise emtia ya da mallar anlamına gelmektedir. Sistem ulusal bir proje olarak Malezya Merkez Bankası, Menkul Kıymetler Komisyonu ve Malezya Borsası tarafından 17 Ağustos 2009 tarihinde kurulmuştur. Bursa Malezya İslami Hizmetler'in yüzde yüz iştiraki olan BSAS İslami finansal piyasalar için oluşturulmuş ve denetlemeye tabi bir İslami Emtia İşlem Platformudur. Sistem ilk olarak "Emtia Murabahası Kurumu (ing. *Commodity Murabaha House*)" adlandırılsa da daha sonra günümüzdeki ismiyle kullanılmaya başlanmıştır. İslami bankaların likidite yönetimi, mevduat toplama, finansman ve sukuk işlemlerinde kullanılmaları amacıyla Murabaha ve Teverruk anlaşmalarına dayalı bir sistemdir. Genel olarak, BSAS emtia alım satım işlemlerine aracılık eden, bünyesinde birden faza emtianın ve dövizin işlem görmesine imkân sağlayan elektronik platform hizmeti vermektedir (Noordin, Mahaini, & Djafri, 2020, s. 37). Platform, İngiltere, S. Arabistan, BAE, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Endonezya, Singapur, Bruney, Kenya, Tanzanya, Çin, Kazakistan, Irak, Ürdün, Filistin, Moritanya, Surinam gibi dünyada birçok ülke tarafından kullanılmaktadır (Bursa Malaysia, BSAS, 2020).

[75] Likidite yönetimi işlemleri, mevduat, finansman, yatırım, hedge işlemleri bunların başında gelmektedir. BSAS'ta bir yıl içinde yapılan toplam teverruk hacmi: 2020 yılındaki rakam 8,2 trilyon Ringit (2 Trilyon USD); 2019 yılında ise 7,5 Trilyon Ringit (1,8 Trilyon USD) olarak gerçekleşmiştir. Malezya Borsası 2020 yılında yapılan Teverruk işlemlerinden 3.1 Milyon USD gelir elde etmiştir. (Bursa Malaysia, Annual Report, 2020).

onaylanmıştır[76]. Malezya'daki tüm teverruk işlemleri borsa üzerinden yapılmaz. Ülke'de faaliyet gösteren küçük ölçekli finansal teknoloji şirketleri de teverruk hizmeti vermektedir.

2.3.2.1. Malezya Borsası İslami Hizmetler Platformunun İş Modeli ve Sistemin İşleyişi

BSAS, kendisi için oluşturulmuş özel kurallara tabi olarak işletilmektedir. İşlemlerde emtia olarak ülkede yaygın olarak bulunan palm yağı (ing. *crude palm oil, CPO*) kullanılmaktadır ve emtialar belirli kurallara tabidir[77]. Sitemde üç tür katılımcı bulunur: Emtia Sağlayıcı Kuruluş (CSP), Emtia İşlemci Kuruluş (CEP) ve Emtia Alım Satım yapan Kuruluş (CTP)[78]. Platformda işlem yapabilmek için, organize piyasaların

---

[76] Malezya Merkez Bankası Şer'i Danışma Kurulu'nun 2008 yılında gerçekleştirdiği 78. Toplantısında BSAS'ın faaliyetlerine gerekli koşulları sağlaması şartıyla izin verilmiştir. Bu koşullardan en önemlisi kullanılacak emtianın mekânı, miktarı, kalitesi ve gerçek bir işlemde kullanılacak şekilde muayyen olması, ayrıca işlemlerin rastsal olarak gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Bank Negara Malaysia, Shariah Resolutions in Islamic Finance, 2010).

[77] Ham Palm Yağının işlemlerde ağırlıklı olarak tercih edilmesinin sebebi Malezya Palm Yağı Kurulu tarafından denetlenen bir emtia olmasıdır; böylelikle süreçte kullanılan tüm emtianın homojen olması sağlanmış olur. Malezya dünyanın en büyük Palm yağı üreticisi olduğu için piyasa ihtiyacını karşılayabilir hacimde işlem yapmaya olanak sağlamıştır. (Noordin, Mahaini, & Djafri, 2020, s. 60)

Kullanılan emtianın kurallara göre şer-i denetimden geçmiş, herhangi bir kusur barındırmayan, yani satılmasına engel herhangi bir şeyin olmadığı hatta kötü, yıpranmış koşullarda olmayan ve e-sertifika sahipliği döneminde teslim edilebilecek koşulda ve imkânda olması gerekmektedir (Bursa Suq Al-Sila, 2016).

[78] Commodity Executing Participant (CEP): Bir broker gibi hareket eder, CSP ya da CTP adına Borsa'da işlem yapmaya yetkili kuruluştur. Sermaye Piyasalarında işlem yapmaya yetkili lisansının olması gerekir. Eğer banka ya da emtia tedarikçisi borsa üyesi değilse yani aralarında herhangi bir anlaşma yoksa CEP pozisyonunda birini aracı kılarak, LME'deki broker gibi, BSAS'ta teverruk işlemi yapabilir. Commodity Trading Participant (CTP): Teverruk işlemini yapmak isteyen kuruluştur. Banka ya da Finansal Kurum olabilir. BMIS sistemine üyelikle dahil olur. Bunların arasında 18 ülkeden Merkez Bankaları, Ticari Bankalar ve Finansal Kuruluşlar yer alır. Commodity Supplying Paritcipant (CSP): Sisteme emtia tedarik eden kuruluştur; şahıs ya da şirket olarak faaliyet gösterebilir. Emtia ticareti yetkisini belirli koşulları sağlamak kaydıyla Borsa'dan alır. Alım satım yapılacak emtiaların şer-i

tabiatı gereği, Malezya Borsa'sına başvurmak ve kabul almak gereklidir[79]. Süreçte emtia ilk etapta piyasadan doğrudan alınırken satım aşamasında Malezya Borsa'sına satılmakta ve akabinde borsa bünyesinde rastgele olarak piyasadaki herhangi bir alıcıya son aşamada spot olarak satılmaktadır. Yaptığımız incelemelerde 2018 yılına kadar yapılan işlemlerde piyasada ilk akışta emtiayı satan tedarikçiler son akıştaki alım sürecinde yer alabiliyordu. BSAS'ın rastgele satışı sırasında malın tekrar ilk satıcıya dönmesi teknik olarak mümkündü. Getirilen eliştiriler sebebiyle kurum gerekli düzenlemeleri yapmış ve son satışta malın tekrar ilk satıcıya dönmemesi ve tamamen rastgele diğer tedarikçilere malın satılması yönünde sistem geliştirilmiştir[80].

Bursa Malezya İslami Hizmetler teverruk sürecinde satılan malın garantili alıcısı olarak hareket etmektedir[81], ancak bunun için birtakım gerekli şartlar gereklidir. Bu koşulların başında: e-sertifikanın geçerli olması ve emtianın BSAS sisteminden satın alınması ve borsa tarafından onaylanmış bir emtia tedarikçisinden satın alınması gibi koşullar bulunmaktadır; ayrıca emtianın piyasadan aynı gün içinde satın alınması ve satılacak emtianın miktarının e-sertifikada belirtilen miktar ile aynı olması zorunlu tutulmuştur. İlk spot işlemde emtia tedarikçilerden alındıktan sonra satım sürecinde iki seçenek bulunur; bunlar arasında malın doğrudan BSAS'a satılması ya da teslim alınması, akabinde Borsa dışında başka bir alıcıya satılması olarak sıralanabilir. Teslim durumunda ilave ücretler çıkabileceği gibi fiyat değişikliği riski de ortaya çıkabilmektedir. Bu süreçte en düşük işlem hacmi herhangi bir döviz cinsinde min.

---

kurallara uygun olması, fiziki teslim imkanının bulunması gibi temel şartları sağlaması gerekir. 2019 yılı itibariyle 27 Emtia Tedarikçisi sistemde bulunmaktadır (Noordin, Mahaini, & Djafri, 2020, s. 51). 2019 Şubat ayında Malezya Borsası ziyaretimizde edindiğimiz bilgiye göre; sistemde 179 katılımcı bulunuyor; bunların 141'i yerel; 38'i yabancı olmakla birlikte; 27'si Emtia Tedarikçisi (CSP), 147'si Emtia İşlemcisi (CTP); 5 tanesi ise Emtia Yöneticisi (CEP) konumundadır.

[79] Admission Guidelines on Application for Registration as Participant of Bursa Suq Al-Sila' – Bursa Malaysia Islamic Services, Document no: 853675-M, 2016

[80] Pronouncement of the Shariah Committee of BMIS, subject: Bursa Suq Al-Sila': Improvement of Randomisation Process, ruling no: 09, 1 March 2018

[81] Kural 601.1 (Bursa Suq Al-Sila, 2016).

1,000 birim olarak belirlenmiştir. Palm yağı gibi emtialar belirli ölçeklerde bütün halinde saklandıkları için bölünemez maldırlar. Bu sebeple malın sahipliği konusunda müşterek mülkiyet prensipi işler[82].

Emtia teradikçileri BSAS' envanterlerine ellerindeki emtiaları sistem üzerinden her gün yüklerler ve malı direkt olarak banka'ya peşin satarlar ve emtia'yı elektronik olarak transfer ederler. Malezya Borsası emtia'ın talep edildiği durumda ürünün teslim edilmesini temin eder ve aynı zamanda takas işlemlerini borsa yürütür. Elektronik sertifika sistem tarafından otomatik olarak oluşturulmaktadır. Banka'nın müşterisi emtiayı doğrudan borsa'ya satar, Borsa bu durumda "garanti alıcı rolü" üstlenir. Borsa sonrasında rastgele şekilde elindeki emtiayı tedarikçilere satar ve sahipliği transfer eder.

Sistem üzerinden emtia alımı yaparken CTP'nin üç tür işlem girme imkânı bulunur, bunlar[83]:

- **Piyasa Emri** (ing. *Market Order*):

  Bu tür teklif bütün ya da parçalı olarak işlem yapılmasına imkân sağlamakta olup sistemin standart teklif türünü oluşturmaktadır. Teverruk yapılacak işlem tutarı neyse o tutarda tek ya da parçalı alım imkânı sunar. Parçalı olduğu durumda kalan miktar sistemde teklif olarak açık bir durumda bekler.

- **Al-Ya Da Sat Emri** (ing. *Fill or Kill, FOK*):

  Bu tür bir teklif yalnızca yapılacak işlem kadar emtianın tek bir seferde alınması amacıyla yapılır, parçalı alım mümkün değildir. Eğer tüm tutarın tek bir seferde gerçekleşmediği eşleşmeler olursa işlem iptal edilir.

- **Biri Diğerini İptal Eden Emir** (ing. *One Cancels the Other Order, OCO*):

---

[82] Örneğin malın bulunduğu bir tank içinde 1,000 ton Palm yağı olduğunu varsayalım. Bir işlemde 30 ton kullanıldıysa, bu tankın %3'e tekabül eder. Diğer işlemlerde malın kalan kısımları kullanılır, böylelikle aynı anda bir tank mala birçok kişi sahip olabilir.

[83] Rules of Bursa Suq Al-Sila, Rule: 403.4 Types of Bid, page 34

Tek seferde işlem yapılacak tutarda birden fazla emtianın alınmasına imkân sağlayan teklif türüdür. Eşleşme yapılmadığı durumda işlem iptal edilir. (Bursa Suq Al-Sila, 2016).

BSAS, teslimatın gerçek ve gerektiği durumda mecburi olduğu bir piyasa olarak dizayn edilmiştir. Bu yönüyle en önemli fıkhi prensiplerden birini karşıladığını söyleyebiliriz. Pozisyon, gün içinde kapatılmaz ise teslimat zorunluluğu ortaya çıkar. Teslimat isteyen alıcı niyetini BMIS'e bildirmeli ya da gün sonunda açık pozisyon bırakmalıdır. Teslimat tarihi emtia teradikçisi ile görüşülerek belirlenir. Teslimat talep edildiği günden itibaren en geç 7 gün içinde gerçekleşir. Satıcı malı satmadan önce mutlaka mala elektronik sertifika (ing. *e-certificate*) ile sahip olmalıdır. BMIS koordinasyonunda periyodik olarak katılımcıların süreçlerin fıkhi uygunluğu denetleme imkânı verilmiş ancak bu bir yıl içerisinde en fazla iki defa ile kısıtlanmıştır. CTP malın fiziki teslimatını isterse emtia sahibi kişi aynı zamanda ekspertiz talep edebilir. Ekspertizi kimin yapacağını emtianın sahibi belirler. Fiziki teslimat bir şekilde gerçekleşmez ise BMIS malın bedelini nakit öder[84] (Bursa Suq Al-Sila, 2016). Ancak, yaptığımız görüşmelerde şimdiye kadar fiziki bir teslimatın talep edilmediğini öğrendik.

Takas (ing. *settlement*) işlemleri ise, birkaç türde olabilir. Genellikle CTP, BMIS'te teverruk işlemleri için belirlenmiş bir özel bir hesap (ing. *designated account*) hesap açar ve tüm borç alacak süreçleri bu hesap üzerinden yürür. CTP böyle bir hesap açmak zorunda değildir ve dilerse yerel ve uluslararası bankalarda bulunan hesaplar üzerinden takas işlemlerini yapabilir. Ayrıca, bu işlemler BMIS üzerinden yapılır ve tüm tarafların takas riski BMIS tarafından üstlenilir, yani borsa bu süreçte garantör konumundadır[85] (Bursa Suq Al-Sila, 2016).

BSAS'da gün içinde birçok işlemin gerçekleşmesi mümkündür. Bu işlemler sırasında BMIS ve banka işlemin akış sürecinde, Tablo 6'da detaylandırıldığı gibi, belirli aşamalarda acenta veya vekil sorumluluğu üstlenirler, genellikle BMIS tedarikçiler adına, banka ise müşterisi adına işlem yapmaktadır. BSAS'da işlem

[84] Rules of Bursa Suq Al-Sila, Rule: 701.2-3, page 41

[85] Rules of Bursa Suq Al-Sila, Rule: 801.1 Financial Settlement of Trade, page 44

sürecinde iki spot işlem gerçekleşir ancak LME'de olduğu gibi emtianın alım-satımı arasında fiyat farkı bulunmaz, emtia fiyatları sürekli değişken bir yapıya sahip olduğu için alım satım sırasında marj oluşması gerekir ancak sistemde, BSAS piyasayı desteklemek ve ilave maliyet oluşmaması için, gün içinde fiyatları sabitlemektedir. BSAS, fiyatın sabit olması sebebiyle tedarikçilere belirli oranlarda komisyon paylaşımı yapar, çünkü alım satımın aynı olduğu durumlarda firmalar kâr elde edemezler. İncelemelerimizde BSAS'ın kurulduğu ilk yıllarda piyasadaki etkinliğini arttırmak için bu süreçten kazandığı gelirinin %60'ını emtia tedarikçilerine verdiğini öğrendik. İşlem yapan finansal kuruluşlar'dan (CTP) alınan komisyon tutarları Tablo 7'de gösterilmiştir. Londra'dan farklı olarak komisyonlar yapılan işlemlerin vadelerine göre belirlenmektedir.

Tablo 2.5: Bursa Malezya'da İşlem Başına Alınan Komisyonlar

Ücret Çeşidi	**Ücret Miktarı**[86]
Kısa Vadeli (1-4 gün arası)	3.00
Orta Vadeli (5-21 gün arası)	10.00
Uzun Vadeli (22 gün ve üzeri)	15.00

Kaynak: BSAS Presentation 13 th Feb. 2019, www.bursamalaysia.com, sy 9

Teverruk sürecinde kullanılacak emtianın fiyatı tedarikçiler (CSP) tarafından belirlenir. Fiyat genellikle bir gün öncesinin kapanış fiyatının t+1 valörle işlem yapılması ile oluşur ve oluşan fiyat işlem yapılan günün sabit fiyatı olarak uygulanır[87].

[86] Ücret miktarı milyonda bir oranında işlem yapılan döviz cinsine göre hesaplanır. Örneğin 1,000,000 TL tutarında 1 yıllık finansman ya da mevduat işleminin komisyonu şöyle hesaplanır: 1,000,000 TL x 0.0015 % = 15 TL; bu işlem için 15 TL komisyon ödemesi yapılır.

[87] Fiyat arbitrajının oluşmaması için piyasaya en yakın fiyat belirlenir. Belirli dönemlerde kullanılan emtianın durumuna göre yüksek volatilite oluşmaktadır. 2009 yılında Ham Palm yağı (CPO) %30 maliyetle fiyat değişikliklerine karşı hedge edilmekteydi ve bu maliyet fiziki teslim aşamasında yansıtılmaktaydı. İlerleyen yıllarda bu oran piyasa beklentilerinin değişmesiyle %5'e kadar düşürülmüştür. Fiyatların piyasa fiyatından uzaklaşmaması ve böyle fiktif işlemlerin engellenmesi amaçlanmıştır (Noordin, Mahaini, & Djafri, 2020, s. 65).

Yapılan işlemlerde fon transferi her zaman mümkün olmamakta ya da gerekmemektedir. Fon transferlerinin belirli bir zaman diliminde kısıtlı olması ve büyük montanlı işlemlerde operasyonel zorlukları sebebiyle BSAS 2013 yılında yayınladığı bir fetva ile "alacakların mahsuplaştırılması" (ar. *Muqassah*) yönteminin uygulanmasına karar vermiştir. Bunun sebebi şöyledir: işlemlerin belirli sayıda tedarikçiler üzerinden yapıldığı için işlem süresince tüm taraflar arasında birçok kez nakit akışı gerçekleşecektir; taraflar arasında bu işlem trafiğini önlemek için BSAS tarafından alınan son karar itibariyle nakit akışı yerine "mahsuplaşma" yapılmasının daha efektif olacağına karar verilmiştir. Özellikle belirli sayıda emtia tedarikçisinin gün içinde yaptıkları birçok işlemde her seferinde fon transferi yapmak yerine gün sonunda mahsuplaşma yapmaları daha efektif bulunmuştur[88]

Tablo 2.6: BSAS Sürecindeki Taraflar ve İlişkili Sözleşmeler

Taraflar	İlişki Detayı	Sözleşme
Tedarikçi (satıcı) ve BMIS	Tedarikçiler, satıcı pozisyonunda BMIS'ı kendileri adına finansal mutabakat vekili olarak yetkilendirirler.	Vekalet
BMIS ve Banka	BMIS tedarikçiler adına ödemeyi alma sorumluluğu üstlenir	Vekalet ve Satış
Banka ve Müşterisi	Satın alınan emtianın üzerine belirli bir kâr ilave edilerek müşteri ile teklif ve kabul süreçlerinin icrası	Murabaha / Teverruk
Müşteri, Banka ve BMIS	Müşterinin elindeki emtiayı satması için Bankayı yetkilendirmesi. Banka ise satış sonrası BMIS'tan bedeli alması	Teverruk / Vekalet ve Ticaret
BMIS ve Tedarikçi (alıcı)	BMIS rastgele olarak emtiayı satması. Tedarikçi bu durumda "alıcı" konumundadır	Ticaret (satış)
Tedarikçi (satıcı) ve Tedarikçi (alıcı)	Emtia "alıcısı" konumundaki Tedarikçi aynı malı gün içinde başka bir işlemde satmak suretiyle "satıcı" konumunda bulunur.	Vekalet

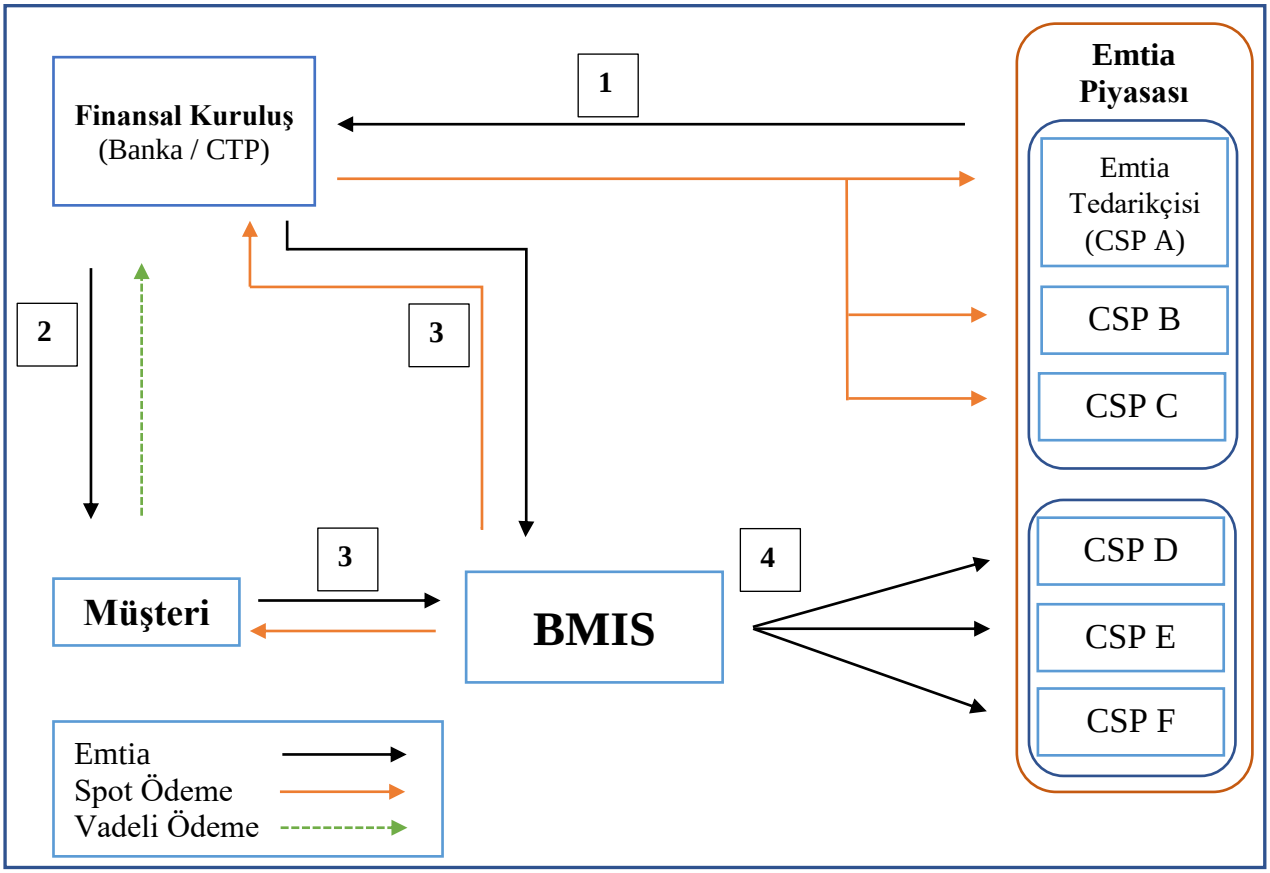
[88] Pronouncement of the Shariah Committee of BMIS, subject: Application of Debt Settlement Through Agents in Bursa Suq Al-Sila', ruling no: 03, 23 May 2013

Kaynak: Pronouncement of the Shariah Committee of BMIS, subject: Application of Debt Settlement Through Agents in Bursa Suq Al-Sila', ruling no: 03, 23 May 2013

2.3.2.2. Bursa Malezya Platformunun Akışı ve Kullanılan Emtialar

Malezya Borsası'nda teverruk işlemlerinin akışı aşağıdaki şekilde işlemektedir:

Şekil 2.2: Bursa Suq Al-Sila' Teverruk Akışı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1. Piyasalar açılmadan önce emtia tedarikçileri (CSP) gün içinde yapılacak işlemler için tekliflerini sisteme girerler. Piyasa açıldığında emtia almak isteyen finansal kuruluşlar (CTP) ile tedarikçileri eşleşir. Tedarikçiler ham palm yağını (CPO) banka'ya peşin olarak satar ve malın sahipliğini transfer eder. Banka ilgili bedeli BMIS hesaplarına iletir. Bu işlem için ayrıca bir elektronik sertifika (ing. e-certificate) düzenlenir.

2. Banka elindeki malı (ham palm yağı) müşterisine üzerine kar ekleyerek vadeli olarak satar. Mal müşterinin mülkiyetine geçer ve bunu belgeleyen bir elektronik sertifika üretilir.
3. Müşteri (BSAS sistemine üye bir Finansal Kurum veya CTP olarak) ya da müşterinin vekili olarak banka malı BMIS'e spot olarak satar. Malın sahipliği BMIS'a geçer ve bedel müşteri veya vekil olarak banka hesabına ödenir. Finansal hizmeti alan banka müşterisi borsa üyeliği bulunmadığından akışta doğrudan sisteme dahil olamaz.
4. BMIS malı sistemin yaptığı rastgele bir seçimle ilk satıcıdan farklı olarak herhangi başka bir emtia tedarikçisine (CSP) satar ve malın mülkiyetini transfer eder.

Tablo 2.7: BSAS Teverruk Sürecine Kullanılan Emtia'lar[89]

aleminyum	ham palm yağı	plastik reçinesi
çimento	dizel	palm olein yağı
kömür	fuel oil	kauçuk
kakao	gaz	çelik
kahve	demir cevheri	tapyoka nişastası
bakır	metilik alkol	kereste – sert
pamuk	nikel	kereste – yumuşak
ham petrol	paladyum	kalay
ham çekirdek yağı	sterain yağı	çinko

Kaynak: Bursa Suq Al-Sila' Presentation 13 th Feb. 2019, www.bursamalaysia.com, sy 13

[89] 2009 yılında Ham Palm yağı ile başlayan süreç 2012 yılında ilave olarak Palm Olein yağı kullanılmaya başlanmış sonrasındaki yıllarda sert ve yumuşak kereste daha sonra bunlara ilave olarak plastik reçine sisteme girmiştir. Günümüzde ağırlıklı olarak bu emtialar kullanılmaktadır (Noordin, Mahaini, & Djafri, 2020, s. 45).

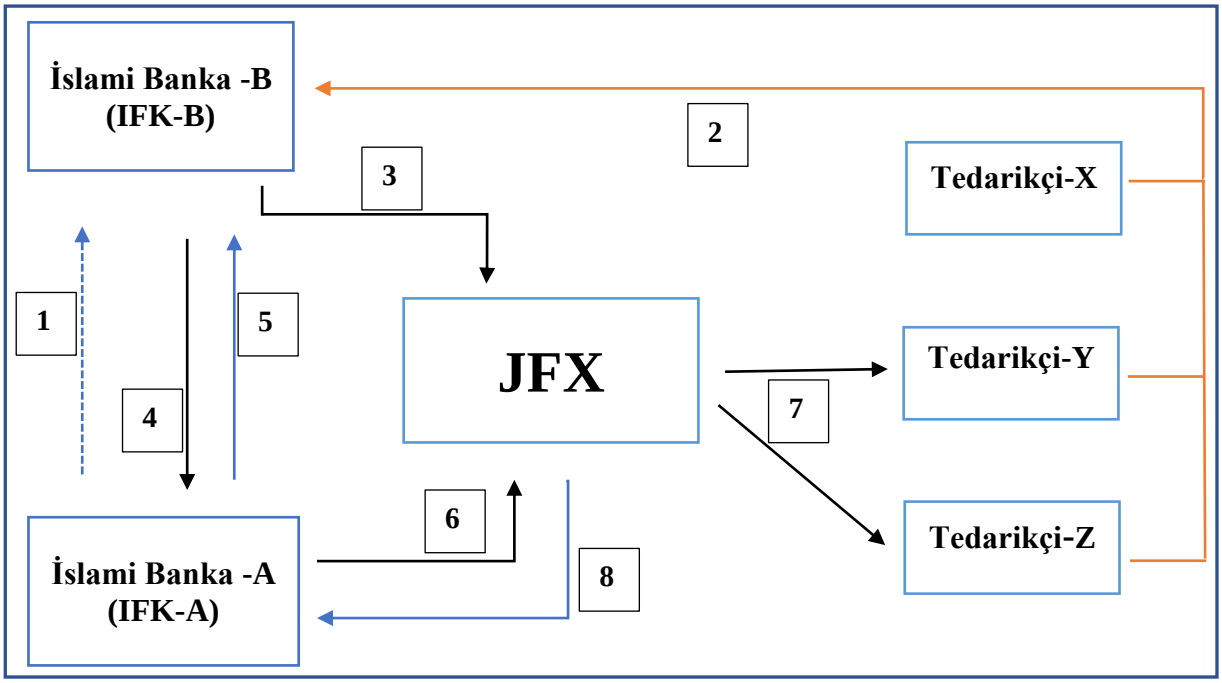
2.3.3. Endonezya Borsası (Komoditi Syariah)

Endonezya'da teverruk işlemleri "Komoditi Syariah" adında online bir platformda gerçekleştirilmektedir[90]. Yaptığımız araştırmalarda ülkedeki muhafazakar yaklaşım sebebiyle platformun yaygın bir kullanıma ulaşmadığını söyleyebiliriz[91]. Sistem, ilk etapta İslami bankalar'ın likidite yönetimine katkı sağlamak amacıyla kurulmuş ve emtia olarak palm yağı, çay, kauçuk, kakao, kömür ve kahve süreçte kullanılmıştır (Dusuki, Ali, & Sandrego, 2013). Cakarta Vadeli İşlemler Borsası (ing. Jakarta Future Exchange, JFK) süreç içinde aracılık rolü üstlenmekte ve işlemleri organize etmektedir. İslami bankalar platform üzerinden işlem yapabilmek için borsa'ya üye olmak durumundadır. Fıkhi olarak, ürün Endonezya Ulema Konseyi Ulusal Şer'i Yönetimi tarafından 82 no'lu Fetwa altında onaylanmıştır (Mihajat & Hasan, 2014). Umman'da yerleşik İslami bir Bankanın Danışma Kurulu Başkanı Muhammed Mihj ile yaptığımız görüşmede Endonezyanın teverruk'tan ziyade bankalar arası mudaraba, vekalet veya kira sertifikalarına dayalı İslami ters repo ürünlerini tercih ettiklerini öğrendik. Endonezya'nın, Umman gibi teverruk ürününe sıcak bakmadığını söyleyebiliriz. Anladığımız kadarıyla, likidite yönetimi gibi, yalnızca zorunlu hallerde zaruret nispetinde bankalar arası işlemlerde kullanılmaktadır (Mihj, 2020).

[90] Malezya'daki uygulamalara benzer olarak Endonezya Borsası tarafından 2012 yılında kurulmuştur. Kuruluş sürecinde Cakarta Vadeli İşlemler Borsası (Jakarta Future Exchange, JFX) yer almıştır. Murabaha ama aslında Teverruk konsepti olan bu ürün için kakao, kahve, kömür v.b. emtia'lar temel alınmıştır. Ancak, Endonezya Ulema Konseyi (Dewan Syariah Nasional Majelis Ulama Indonesia, DSN MUI) ülkedeki İslami bankaların likidite yönetimi dışında bu ürünü kullanmalarını yasaklamalarına rağmen, model'in bankalar arası para piyasalarında likidite yönetimi için faydalı bir ürün olduğu düşünülmektedir (Mihajat & Hasan, 2014).

[91] Endonezya seyahatimizde (2019) ülkedeki İslami Bankalar ile yaptığımız görüşmelerde, Teverruk işlemlerine Bankaların Şer-i Danışma Kurulunun müspet bakmadıklarını ve alternatif ürünlere yöneldiklerini belirttiler.

Şekil 2.3: Cakarta Borsası İslami Emtia Piyasası Teverruk Akışı

Kaynak: (Mihajat & Hasan, 2014)

- İslami Finans Kuruluşu A: Nakit ihtiyacı olan Banka
- İslami Finans Kuruluşu B: Nakit fazlası olan Banka

1- Finansman ihtiyacı olan ve nakit elde etmek isteyen IFK A talebini IFK B'ya iletir. IFK A, IFK B'nin tedarikçi 'den satın alacağı emtiayı daha sonra kendisinin ilk fiyattan satın alacağına dair beyanda bulunur ve bu hususta aralarında taahhüt (ing. *promise* / ar. *al-wa'du*) sözleşmesi imzalanır. Bu sözleşmenin amacı IFK A'nın satıştan vazgeçmesi durumunda IFK B'nin elindeki emtia sebebiyle zarara uğramasını engellemektir. Bu durumda IFK A en azından içinde kâr olmaksızın IFK B'nin aldığı ilk fiyattan malı satın almayı taahhüt eder.

2- IFK B ilgili emtiayı X tedarikçisinden peşin satın alır. JFK alım satım sürecinde bir aracı olup işlemleri yetki aldığı vekalet sözleşmesi ile yönetir.

3- IFK B ödemeyi nakit olarak JFX üzerinden X tedarikçisine yapar. Malın sahipliğinin transferi online olarak "Emtia Sahiplik Sertifikası" ile IFK B'ye geçer.

4- IFK B ilgili emtiayı IFK A'ya murabaha anlaşması çerçevesinde satar. Bu sözleşme içerisinde IFK B emtianın fiyatını ve beklediği getiriyi açıklamaz. Londra ve Malezya süreçlerinden farklı olarak bu kısımda bir müsaveme satışı olduğunu görüyoruz.

5- IFK A anlaşma koşulları çerçevesinde satın aldığı emtianın ücretini vadeli olarak tek seferde ya da taksitler halinde öder.

6- Emtianın sahipliği IFK B'den IFK A'ya transfer edildikten sonra IFK A ilgili malı istediği kuruma peşin olarak satabilir. Bu işlemi en az maliyetle yapabilmek için IFK A JFX'yi malı kendisi adına, ilk satın alınan X tedarikçisinden farklı olarak, Y ya da Z tedarikçisine satması için yetkilendirir. Bu süreçte DSN-MUI, JFX'in IFK B için yaptığı acentelik durumunu iptal ederek IFK A'nın vekili olarak hareket etmesi gerektiğini özellikle belirtmiştir.

7- JFX ilgili emtiayı ilk tedarikçiden farklı olarak Y ya da Z tedarikçisine IFK A adına satar.

8- Son olarak Y ya da Z tedarikçisi parayı JFX aracılığı ile IFK A'ya transfer eder. Bütün alım satım süreçleri aynı gün içinde gerçekleştirilir.

Bu yapıda emtianın teslimi hususuna özellikle dikkat edilmekle birlikte malı satan alan kişiler elektronik sertifika ile malın sahipliğini ellerinde bulundururlar. İstenildiği takdirde yedi gün içerisinde teslim yapılabilir. JFX sistemi özellikle fiziksel teslime yönelik kurmuş ve işlemlerin gerçek birer satış olmasını sağlamak amacıyla satış süreçleri buna yönelik tasarlanmıştır (Dusuki, Ali, & Sandrego, 2013).

2.4. GENEL DEĞERLENDİRME

Bölümün bu kısmında teverruk'un kullanımıyla ilgili ihtiyaç, zaruret konuları ve mevzuat hususları başta olmak üzere piyasa gereklilikleri çerçevesinde genel bir değerlendirme yapılacak olup İngiltere, Malezya ve Endonezya teverruk süreçlerindeki benzer ve farklı yönler değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Konuyla ilgili genel olarak bu uygulamalara karşı İslam iktisadı açısından yaklaşımları da ayrıca ele alacağız.

Yaptığımız araştırma ve incelemelerde İslami bankalar teverruk dışında likidite yönetimi için alternatif farklı bir ürünlerinin kullanımının birtakım dezavantaja sahip

olduğunu ve bazı yetersizlikleri bünyesinde barındırdığını düşünmektedir. Bu durumun açıklaması olarak teverrukun uluslararası bir ürün olması hem yurt içi hem de yurt dışı konvanisyonel bankalar ile yapılabilirliği, alt yapı sisteminin her bankada kurulmuş olması gibi gerekçeler sunulmuştur. Uzun vadeli borçlanma araçlarından sendikasyon, sukuk işlemlerinde tüm ülkelerden katılımcı ancak bu yöntemle bulunabildiği iddia edilmektedir. Ayrıca işlemlerin geleneksel bankalarla yapılabiliyor olması bankalar nezdinde bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeplerle piyasa uygulayıcılarına göre teverruk'un tamamen piyasa dışında bırakılmasının kısa ve orta vadede kolay olmadığı düşünülmektedir. Kanaatimizce, yıllar itibariyle birçok eleştiriye rağmen işlem hacminin artan bir ivmede devam etmesi alternatif ürünlerin yeteri kadar geliştirilememesinden kaynaklanmaktadır. İslami Finans Sektörünün bu anlamda beraber hareket ederek ve tüm bölgelerde uygulanabilecek fıkhi olarak eleştirilere maruz kalmayan kabul edilebilir tek bir ürün oluşturmaları herkesçe beklenmektedir.

Aktif ve pasif yönetiminin yalnızca İslami bankalar ile ve teverruk dışında başka ürünler ile yapılabileceğini savunan görüşler vardır. Ancak, bu hususta, yaptığımız incelemelerde bu görüşe karşı argümanların daha fazla olduğu ve özellikle piyasa uygulayıcılarının likidite yönetimi ürünlerinin belirli kısıtlamalar barındırdığı düşünülmektedir. Bu görüşü savunanlar İslami finansın uygulandığı tüm ülkelerde sektörün pazar payı uzun yıllardır düşük seyrettiğini[92] belirtmişlerdir. Bu ülkelerde İslami bankaların sayısının az olması sebebiyle ihtiyaç durumunda nakit fazlası ya da ihtiyacı olan kuruluş bulmanın kısıtlı olduğu belirtilmekte ve Merkez bankalarının destekleyici olarak her zaman her ihtiyacı karşılayacak İslami ürünler çıkarmadığı iddia edilmektedir. Fiyat konusunun ayrıca önemli olduğu vurgulanmaktadır. Piyasadaki işlemlerin sağlıklı bir fiyat zeminine oturması için rekabet ortamının

[92] Ernst & Young (EY) danışmanlık şirketi tarafından İslami Finans Sektörü için 2016 yılında yayınlanan raporunda sektörün %93 büyüklüğünü oluşturan 9 ülkede İslami Bankacılığın ülkedeki bankacılık sektörü içindeki payları ortalama %23 seviyelerindedir. Bu ülkelerden bazıları: Malezya %21, Türkiye %5,5, Pakistan %10 (Nazim & Kasbati, 2016)

bulunması gerekli olduğu düşünülmekte olup bunun da ancak yeteri kadar katılımcı ile mümkün olduğu savunulmaktadır.

Bankalar farklı kanunlara tabi olup bulundukları ülkede önemli bir sorumluluğu üstlenmektedir. Aynı zamanda birçok ülkede İslami bankaların konvansiyonel bankalar ile aynı piyasada çalışması, bir kısmında benzer kanunlara tabi olması[93] ve onlardan hem mevduat sahiplerinin hem de hissedarların beklentileri sebebiyle, günümüzde İslami bankaların birçok açıdan zorlandığını söyleyebiliriz. Bunların başında bankacılığın gerektirdiği zorunluluklar, Basel, IFRS kuralları, likidite zorunlulukları, Merkez Bankası ve düzenleyicilerin zorunlu tuttuğu kurallar v.s hep birlikte değerlendirildiğinde sektör temsilcileri tarafından teverrukun sistemden kolayca çıkarılabilecek bir ürün olamayacağı düşünülmektedir.

Uluslararası Borsalardaki teverruk süreçlerini değerlendirecek olursak, Londra'ya kıyasla Malezya ve Endonezya da uygulanmakta olan teverruk süreçlerinin birçok fıkıhçı tarafından daha olumlu karşılandığını söyleyebiliriz (Mihajat & Hasan, 2014). Bu hususta, Müslüman yoğun nüfusun yaşadığı ülkelerde ve özellikle süreçlerin İslam hukukunu bilen kişiler tarafından icra edilmesinin etkili olduğunu düşünüyoruz. İngiltere'nin uluslararası konumuna rağmen LME'ye karşı bu konuda genel olarak olumsuz haklı bir kanaat oluşmuştur.

Malın temin edilmesi ve satılması sürecini değerlendirdiğimizde; BSAS'da İslami finans kuruluşu eğer malı tedarikçiye satmak isterse bunu doğrudan yapamayıp Bursa Suq Al-Sila'ya satmak durumundadır. Aslında, Malezya Borsası piyasa yapıcı olarak süreçte garanti alıcı olup tedarikçilerin malı almaması durumundaki riski üstlenmektedir. Diğer taraftan Komoditi Syariah'ta banka JFK'yı malı ilk tedarikçiden farklı diğer tedarikçilere satmak üzere vekil tayin eder. Ancak hiçbir tedarikçi malı satın almak istemez ise emtia banka'nın elinde kalabilir ve banka için bir fiyat riski

[93] IFSB tarafından 2018 yılında yapılan bir araştırmada İslami finansın yoğun uygulandığı 12 ülke içeresinde: 5 ülkede İslami bankacılık ile ilgili ayrı kanunların olduğu, diğer 5 ülkede bu kuruluşların mevcut konvansiyonel bankacılık kanunlarına tabi olduğu ancak kanun içinde İslami finansla ilgili bazı maddelerin yer aldığı, kalan 2 ülkede ise sektörün mevcut geleneksel bankacılık kanununa tabi olduğu ancak bunların içinde hiçbir şekilde İslami bankacılığa atıfta bulunulmadığını tespit etmişlerdir (IFSB, Islamic Financial Services Industry Stability Report, 2018).

oluşur. Bu sebeple ertesi gün satın alacak başka bir tedarikçi bulunması gerekir. LME de ise böyle bir risk bulunmaz çünkü iki broker arada bir borsa olmadan son derece uyumlu ve ortak hareket ederler.

Bursa Malezya'da eğer müşteri bir finans kuruluşu değilse malı satmak istediği durumda BSAS'a mevzuat sebebiyle direk satamayacağı için, çünkü bireyler borsa'ya üye olamazlar, bu sebeple broker ya da aracı kuruluş kullanmak zorundadır; müşteri banka'sını ya da herhangi bir broker'ı bu iş için delege etmesi gerekir. AAOIFI teverruk standardına göre ülke mevzuatı buna müsaade etmiyorsa müşteri malın satışı için ilgili kuruluşu vekil tayin edebilir [94]. Endonezya'da ise JFK zaten aracı konumda olduğu için finansal olmayan kuruluş ya da kişiler süreci JFK'ya delege ederek en son adım içindeki emtiayı JFK aracılığı ile satarak nakde dönebilirler.

Fiyat sabitlenmesi ise en çok eleştiri alan konular arasında yer almaktadır. Bölümde değindiğimiz tüm borsalarda benzer şekilde fiyat sabitlemesi uygulanmaktadır; ancak bu durum belirgin ve haklı bir şekilde suni bir piyasa izlenimi oluşturur. Teverruk sürecinde kullanılan emtianın bir günlük fiyat değişikliği Şekil 8'de incelenebilir. Görüleceği üzere gün içinde oldukça dalgalı bir seyir izleyen fiyat dakikalar içinde dahi değişebilmektedir. Bir malı gün boyunca sabit tutmak gerçek olmayan bir piyasa yaratmaktadır ve bu husus teverruk uygulamalarına yapılan en büyük eleştirilerden biridir.

Şekil 2.4: Platinyum Gün İçi Fiyat Değişim Grafiği[95]

[94] AAOIFI 30 Nolu Teverruk Standardı madde 4/7

[95] 9-10 Kasım 2020 tarihli bir günlük platinyum madeni fiyat hareketliliğini gösteren tablo. Kilogram başı USD birim fiyatını ifade edilmektedir.

Kaynak: (BullionVault, 2020)

Tüm platformlarda ikinci spot satış sırasında iki ayrı fiyat oluşmaktadır; bunlar: teslimat yapılmayan fiyat ve teslimat yapılan fiyat. Mal alındığında eğer teslimat isteniyorsa malın fiyatı değişmekte ve alınan mal miktarına göre belirli bir fiyat üzerinden hesaplama yapılmaktadır. Noor ve Mahadi'ye (2010) göre teslim fiyatının özellikle teslimatın engellenmesi için pahalı olduğu yorumlanmıştır. Ayrıca, tüm süreçlerde satın alınan emtianın her ne kadar sertifikası olsa ve miktar, kalite vb. özellikleri belirtilse dahi müteverrik malı görmeden ve kabz etmeden satın almakta bu da belirsizliğe (garar) yol açmaktadır. Ayrıca alım ve satım işlemleri mili saniyeler içinde gerçekleştiğinden satılan malın nasıl bir koşulda olduğu görülmeden, seçilmeden karar verilmektedir (Noor & Mahadi, 2010). Doğal bir ticaret sürecinde mal görülür, gerekirse pazarlık yapılır, incelenir, kabz edilir ve sonrasında satılır.

Tüm bu değerlendirmeler neticesinde uluslararası piyasalardaki mevcut organize teverruk uygulamaların çeşitli problemler içermektedir. Uygulamalar arasında birbirine kıyasla daha iyi olan platformlar bulunabilir, ancak fıkhi tartışmalardan ari bir düzenin olduğunu söyleyemeyiz. Tüm eleştirilere rağmen teverruk kullanımının yıllar içerisinde artış göstermesi bu ürünün tartışmaya açık olmayan daha doğru bir altyapıda yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. İslami finans sisteminin kendi içerisinde böyle bir mekanizma kurması ve Batı ülkelerine gerek olmadan teverruk'a yönelik ihtiyaçlarını kendi kuracakları tümüyle fıkha uygun bir platformda icra etmelerinin önemli bir gereklilik olduğunu düşünüyoruz. Bu çerçevedeki önerimizi bir sonraki bölümde detaylı değineceğiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMİ FİNANS İLKELERİ İLE UYUMLU ALTERNATİF BİR DİJİTAL TEVERRUK MODELİ ÖNERİSİ

Bu bölümdeki amacımız İslam'ın finans prensipleri kapsamında, genel kabul görmüş uluslararası ve yerel fıkhi standartlara kanaatimizce uygun, aynı zamanda operasyonel olarak fonksiyonel ve verimli çalışan; teverruk işlemlerinin yapılabileceği alternatif bir dijital platform tasarlamaktır. Bu hususta teknolojinin en güncel enstrümanları tercih edilmekle birlikte piyasa uygulamalarındaki verimsizlikler detaylı olarak incelenmiş ve tartışmalı fıkhî hususlar ve sorunlar dikkate alınmıştır. Bölümde öncelikli olarak tasarlanan modelin özellikleri, teknolojik yapısı, modeldeki ödeme sistemi ve pazar analizine değindikten sonra, teverruk sürecinde kullanılacak emtia ile ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Son olarak tüm sistemin her iki uygulamada da nasıl işleyeceği en detaylı şekilde betimlenmiş ve görsel olarak sunulmuştur.

Tezimizin bu kısımdaki önemli hedeflerinden biri de uygulanabilir bir model ortaya çıkarmaktır. Bu çerçevede hazırladığımız detayları bir takım emtia tedarikçileri birebir ile görüşülerek geliştirilmiştir. Platform'da, biri bankaların kendi ihtiyaçları olan likidite yönetimi amaçlı kullanabilecekleri, diğeri ise birey ve şirketlerin nakit finansman ihtiyaçları için başvurabilecekleri iki farklı modelde teverruk uygulanması planlanmaktadır. Her iki model için hem verimli hem de fıkhi çerçevede en üst seviye bir tasarım geliştirilmeye çalışılmıştır. Tasarladığımız teverruk modelleri birçok açıdan İngiltere ve Malezya platformlarına kıyasla hem fıkhi hem de operasyonel olarak farklı bir seviyede olacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede ilerleyen kısımlarda karşılaştırmalı bir analiz de sunulmuştur.

Tezimizin ilk iki bölümü kapsamında tüm literatürü de dikkate aldığımızda İslami finans ilkeleri ile uyumlu ve fonksiyonel olarak verimli bir teverruk uygulamasının asgari olarak aşağıdaki unsurları taşıması gerektiği kanaatindeyiz:

- Müşterinin bankası ile ilişkisi sürecinde vekalet sisteminin yer almaması ve müşterinin özellikle ikinci spot satış aşamasında aktif rol oynaması.

- Alım ve satım işleminde kullanılacak emtianın mevcut durumda hazır olması, piyasadaki işlem hacmini kaldıracak seviyede olması ve helal mallardan oluşması.
- Mutlak suretle mal sahipliğinin eşleştirilmesi ve devir edilmesi. Bu kapsamda elektronik ya da fiziki sertifika oluşturulması. Finansal kurum malı aldığı zaman müşterisine satmadan önce sahipliğini alması sonrasında müşteriye sattığında ise malın sahipliğinin müşteriye transfer edilmesi.
- Talep edildiği takdirde emtianın satın alan kişiye teslim edilebilmesi, teslimde herhangi bir engelin bulunmaması.
- Malın gerçek piyasa koşullarında satılabilecek talep gören türde ve koşulda olması. Piyasada tercih edilemeyecek türde eski, demode, düzeltilemeyecek seviyede hasar görmüş malların satılmasının engellenmesi.
- Teverruk sürecinin şeffaf ve denetlenebilir olması.
- Platform üzerinden satılan malların fiyatlarının gerçek piyasa ile uyumlu olması. Emtia fiyatının doğal olarak piyasa düzeyinde kalması ve fiktif olarak sabitlenmemesi.
- Emtia tedarikçilerinden satan ve alan taraflar arasında organik ve organize bir bağ bulunmaması.
- Nakit finansman amaçlı teverruk sürecinde alım satımın açık bir sistemde yapılması ve para akışının gerçek piyasa uygulamalarına paralel olarak gerçekleştirilmesi.

3.1. DİJİTAL TEVERRUK PLATFORMUNUN İŞ MODELİ VE ÇERÇEVESİ

Bu bölümde model platformun teknik özelliklerine değinilecek olup bir iş modeli kapsamında tüm unsurlar dikkate alınarak sistemin uçtan uca çalışma prensipleri ve süreç detayları anlatılacaktır. Model, pratik, uygulanabilir ve piyasa tarafından kabul görülecek şekilde tasarlanmıştır. Önerilen modelin ön plana çıkan en temel özellikleri güncel teknolojik yenilikleri içermesi ve organize piyasalardan, borsalar'dan, bağımsız bir yapıda çalışmasıdır. Teknoloji tarafında İslami bir fintek modelini örnek alınmış ve yapıda dijital emtia kullanılması tercih edilmiştir. Ayrıca, modelin şeffaf ve denetlenebilir olması, süreçlerin açık bir şekilde izlenebilmesini sağlayacak olup; bu durum hem fıkhi standartlara uyum açısından hem de uluslararası

piyasalardaki mevcut uygulamalarına kıyasla daha tercih edilebilir bir yapıya oturması açısından kritik bir önemde olduğu düşünülmektedir.

Teknoloji alanında fintek[96] modeli platformun trend teknolojilere sahip olmasını içermekle birlikte çevik bir yapıda kurgulanması ve verimlilik açısından en üst seviyede olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede programın blok zincir altyapısına tasarlanarak akıllı sözleşmeler ile süreçlerin birbirine bağlanması hem yapılan işlemlerin değiştirilemeyecek şekilde izlenmesine hem de sistemin verimli bir şekilde otomasyona dayalı olarak çalışmasına olarak sağlayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte modeli organize piyasalardan bağımsız olması gerektiğine kanaat getirdik. Kullanılan emtianın borsa'da işlem gören bir mal olması durumunda anlık fiyat değişikliklerine maruz kalması kaçınılmaz olacaktır. Mevcut piyasa uygulamalarında çok tartışılan fiyat sabitlemesine sebebiyet vermemek ve açık bir sistem oluşturabilmek için süreci borsa'dan bağımsız tasarladık. Ayrıca, teverruk sürecinde kullanılacak emtianın doğal olarak fiyatı sabit bir mal olmasını tercih ettik. Bu bağlamda organize piyasalarda daha önce kullanılmayan dijital emtia denenecektir. Yaptığımız incelemelerde dijital malların geleneksel mallara göre birçok avantajı bulunmaktadır. Önerilen likidite amaçlı teverruk modelinde dijital emtia olarak telekom iletişim ürünleri (ing. *Airtime Credit*) kullanılmıştır. Böylelikle emtia tedarikçisi olan taraf Telekomünikasyon şirketleridir.

Platformda mal ve para hareketleri platform içerisinde bulunan dijital hesaplar üzerinden yürütülecek olup verimlilik ve hız açısından likidite yönetimi amaçlı teverruk için token ödemesi sistemi tercih edilmiştir. Taraflar API yoluyla platforma entegre olabilir. Ayrıca platform web tabanlı olarak da sunulacağından finansal kurumlar kendi ana bankacılık sistemlerine bağlı olmadan doğrudan web üzerinden işlem yapabileceklerdir. Yapının tüm unsurları ile dijital çalışması amaçlanmıştır. Örneğin, teverruk kullanmak isteyen müşteriler şubelere uğramadan mobil uygulamalar üzerinden sözleşmelerini imzalayıp, alım satımlarını sistem üzerinden

[96] Fintek (Finansal Teknoloji), sözlükte finansal hizmetleri iyileştirmek adına teknolojiden yararlanan yeni finans endüstrisi olarak tanımlanmıştır. Finansal hizmetlerin sunumunda geleneksel finansal yöntemlerle rekabet etmeyi amaçlayan bir teknoloji ve yeniliktir. Temel amacı finansal işlemlerin çok daha hızlı ve pratik bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamaktır.

doğrudan yapabileceklerdir. Müşteriler, finansal kurum tarafından kendisine verilen geçici bir kullanıcı adı ve şifre ile platforma bağlanabilir ya da web üzerinden de bağlantı yapabilir. İcap ve kabul mobil üzerinden işleyecek şekilde tasarlanmış olup blok zincir bu süreçte önemli bir doğrulama imkânı sunabilecektir.

Tasarladığımız her iki modelde de müşteri sürecin içinde aktif bir şekilde bulunmaktadır ve diğer piyasa uygulamalarında olan vekalet sistemi kullanılmamıştır. Bu sayede fıkhi açıdan önemli bir problemin çözüldüğünü düşünüyoruz. Bu bölümde, teverruk'un yerel ve uluslararası piyasalarda kullanım alanları ve potansiyel kullanım alanlarına değinilmiş, özellikle Afrika, CIS ve Asya'daki potansiyeller incelenmiştir. Türkiye'deki katılım bankacılığının gelecek potansiyeli, ayrıca yatırım ve diğer bankaların kullanım potansiyeli dikkate alınarak tahmini projeksiyonlar yapılmıştır. Model önerimizin hem sektör hem de ülkemiz için yaratacağı katma değer iş modeli kanvası çerçevesinde analiz edilmiştir. Önerilerin yapının LME ve Malezya uygulamalarına kıyasla üstünlüğü incelenmiş ve nakit finansman amaçlı teverruk modelinin katılım bankacılığı sektörüne sağlayacağı avantajlardan ayrıca bahsedilmiştir.

Modelde iki tür yapı tasarlanmıştır: bankaların kendi ihtiyaçlarına yönelik likidite yönetimi amaçlı; diğeri ise reel piyasa sürecinde işleyen nakit finansman amaçlı dijital teverruk modelleridir. Platform her iki modeli de kapsayacak ve her iki modelin de ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tasarlanmıştır. Ortak noktalar olmakla birlikte her iki yapının işleyiş süreci ve tarafları değişmektedir. Model ile ilgili önerilen akışlar detaylı çizilmiş ve akıllı sözleşmeler sürece uygulanmıştır. Bununla birlikte yapının pratikte nasıl uygulanacağı anlatılmış; pratik olarak piyasada böyle bir iş modelinin karşılığı, yasal (vergisel) konular, yurt dışına hizmet verme potansiyeli gibi birçok konuda ayrıntı verilmiştir. Tezimizde, ayrıca platformun belirli ihtiyaçlar için mobil bir uygulaması olması gerekliliği de tartışılmıştır.

Yaptığımız araştırmalarda tasarladığımız bu tür bir platformun başarılı olmasını sağlayacak üç önemli faktör bulunmaktadır. Bunlar:

- Teverruk uygulamasının yapısı ve fıkhi standartlara uyumu.
- Kullanılan emtianın özellikleri ve kapasitesi.
- Platformun teknolojik özellikleri ve verimlilik.

Platformun Temel Özellikleri (Özet):

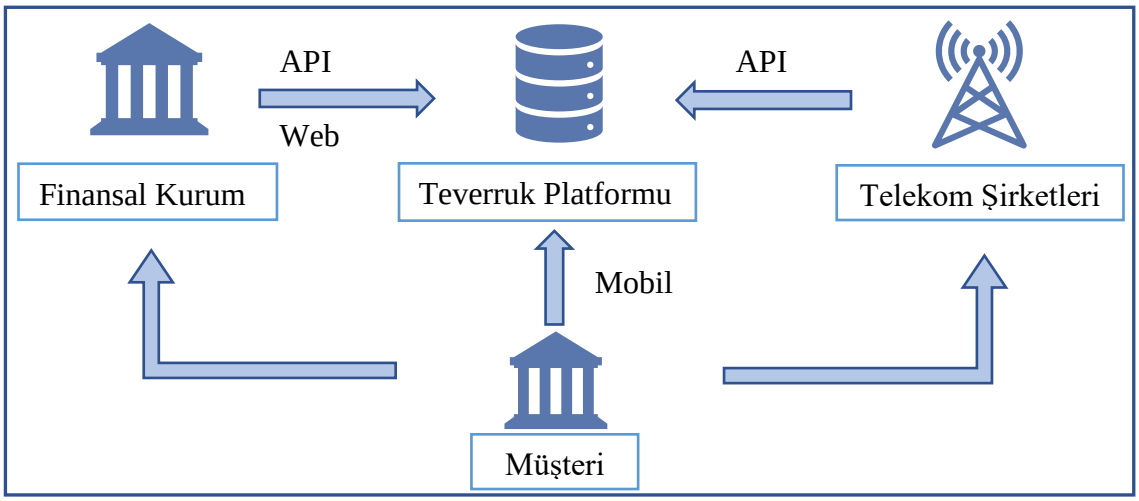
- İslami fintek modeli – borsa'dan bağımsız olarak tasarlanmış.
- Dijital emtia – ikinci el piyasası olan ve gün içinde fiyatı piyasa koşullarında değişmeyecek bir mal.
- Geleneksel emtia – nakit finansman amaçlı teverruk sürecine uygulanabilir, piyasada akışı ve ikinci el piyasası olan bir mal.
- Blokzincir teknolojisi – Akıllı sözleşmeler ile süreçlerin kurgulandığı.
- API ve Web bağlantısı seneçleri ile tarafların platforma entegre olabildiği.
- Fıkhi prensiplere uygun bir tasarım ve uygulama.
- Sürecin ve yapılan işlemlerin şeffaf ve denetlenebilir bir yapı içerisinde bulunması.
- Piyasa'daki işlem hacmini kaldırabilecek (ör. likidite yönetimi işlemleri)
- Fungible token (dijital varlık) ile akışların optimum seviyede operasyonel maliyet ve verimlilik üretebilen bir yapıda olması.
- Bireysel ve ticari nakit ihtiyacını karşılayabileceği bir imkân sunan teverruk platformu.

3.1.1. Modelin Tasarımı ve Temel Özellikleri

Teverruk platformu iki farklı modelde tasarlanmıştır. Her iki uygulamada ortak yönler olmakla birlikte tarafların ve süreçlerin belirli çerçevede değiştiği aşamalar mevcuttur. Bu kısımda tasarladığımız modelin ana çerçevesinden bahsedilecek olup modelin adım adım nasıl çalıştığına sonraki kısımlarda değinilecektir. Ayrıca, sonraki bölümlerde modelin detaylarına inilecektir.

Likidite yönetimi amaçlı teverruk modelinde taraflar olarak finansal kurum (banka), emtia tedarikçisi (bu modelde telekom şirketi) ve müşteri (tüzel) bulunmaktadır. Emtia, dijital olup telekom iletişim ürünleri tercih edilmiştir. Dijital emtianın tercih edilme sebebi ve platformdaki uygulamasına ilerleyen kısımlarda değinilecektir. Şekil 10'da modelin ana çerçevesinin tasarımı çizilmiştir. Modelde platform ana kısım, yani düzenleyici ve süreci yöneten pozisyondadır. Finansal kurum ve telekom şirketi platforma dijital olarak web ya da api kanalıyla bağlanırlar. Müşteri ise bankası ile irtibat halinde olmakla birlikte kendisi de sürecin bir parçası olarak platforma bağlanır ve alım, satım sürecinde aktif rol oynar.

Şekil 3.1: Önerilen Likidite Yönetimi Amaçlı Teverruk Modelinin Ana Çerçevesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Önerilen Modelin Temel Özellikleri:

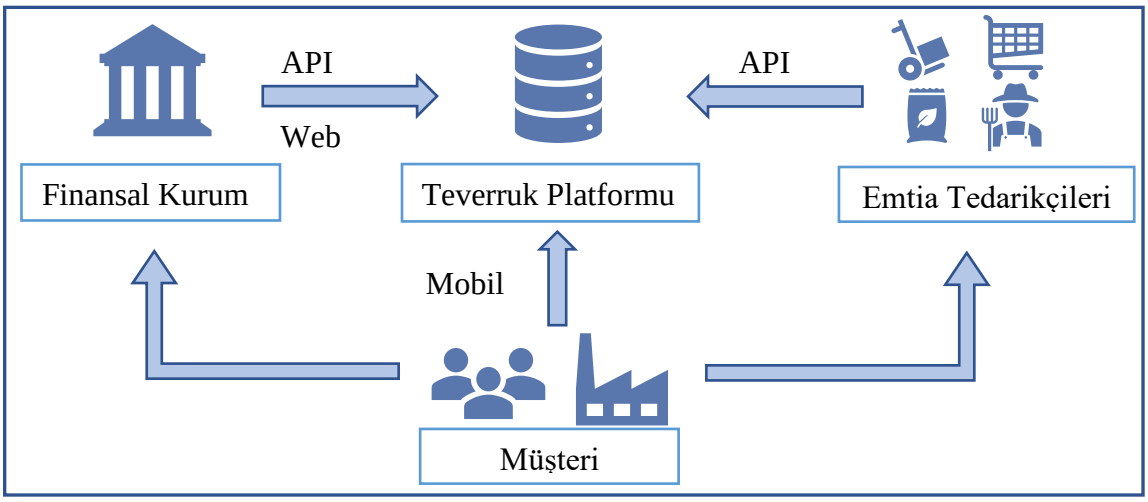
- Tarafların tek bir ana sözleşme ile platforma entegre olması.
- Platformun blok zincir teknolojisi ve akıllı sözleşme sistemine dayalı olması.
- Emtia alım satımlarındaki parasal ödemelerin fungible token dijital varlığı ile yapılması.
- Emtia ve para akışlarının platform içerisindeki dijital hesaplar üzerinden gerçekleştirilmesi ve izlenebilmesi.
- Emtia: telekom ileşitim ürünleri (ing. Airtime Credit): dakika, sms, internet verisi (GB)
- Platforma API üzerinden ya da web aracılığı ile bağlantı.

Tarafların her birinin süreçte ayrı bir sorumluluğu bulunmaktadır. Bu sorumlulukların detaylarına ilerleyen kısımlarda değinilecektir. Ancak telekom şirketlerinin emtia tedarik etmesi sürecinde önemli bir konumu bulunur. Süreçte ilgili telekom şirketi, iletişim ürünlerini, yani son kullanıcıya hitap eden piyasada mevcut olarak bulunan dakika, sms ve internet verisi (gb) içeren paket ürünlerini platform için günlük olarak üretir ve piyasada düzenli olarak satış yaptığı bayi ve diğer telekom şirketleri ile ticari akışını, siparişleri ve talepleri platforma girer. Böylelikle platform içerisinde oluşan teverruk işlemleri piyasada mevcut durumda devam eden bir ticaretin konusu olabilcektir. Platform ayrıca bu emtiaları finansal kurum'un göreceği şekilde

sistemde gösterir. Bu ürünler gerçek bir formatta olup benzersiz bir ID'ye sahiptirler. Ayrıca her an kullanılabilir durumda olup ve raf ömrünü sınırlandırılmamıştır. Emtialar parçalı olarak kullanılabileceği gibi ve transfer edilebilir şekilde tasarlanmıştır.

Nakit finansman amaçlı teverruk modeli ise diğer modelden süreç olarak farklı tasarlanmıştır. Bu modelde yapı tamamen gerçek bir piyasa işleyişi üzerine kurulmuştur. Taraflar olarak finansal kurum (banka), müşteri (gerçek ve tüzel) ve emtia tedarikçisi (üretici, toptancı) bulunmaktadır. Modelin, diğer modelden ayrılan en önemli özelliği hali hazırda devam eden bir ticaretin arasına girmek suretiyle teverruk uygulanmasıdır. Uygulamada gerçek piyasada alım satımı yapılan bir mal kullanılmış olup fiyat doğal değişikliğe açık bırakılmıştır. Her iki modelde fiziki teslimat mümkündür. Şekil 11'de görüleceği üzere müşteri, teverruk kullanan kişi ya da şirket, sürecin önemli bir parçası olup alım satım işlemlerinde aktif rol oynamaktadır. Emtia tedarikçisi olan taraf birbirinden bağımsız iki ayrı şirket olarak tasarlanmıştır. Aralarında yıl boyu ticaret olan üreticiler, emtia toptancıları ve son kullanıcıya mal tedarik eden perakendeciler arasındaki ticarete girilmek suretiyle nakit finansman amaçlı teverruk icra edilecektir. Sürecin akışı ve tüm detayları sonraki kısımlarda ayrıntılı bahsedilmiştir.

Şekil 3.2: Önerilen Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelinin Ana Çerçevesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu modelimizde emtia tedarikçisi, yani satıcı konumunda bir gıda üreticisi, alıcı konumunda ise gıda toptancısı olabilir. Emtia ticaretinde olan şirketler aralarında sürekli devam eden bir ticareti platform aracılığı ile teverruk'a konu ederler. Klasik teverruk herhangi bir sistem olmadan bireysel icra edildiğinde bünyesinde birçok dezavantajı barındırabilmektedir. Örneğin kişi, vadeli alım yapabileceği bir tedarikçi bulamayabilir veya kendi kredibilitesini iyi değerlendirilmediği durumlarda yüksek vade farkı ile vadeli mal satın almak zorunda kalabilir. Ayrıca emtia satış sürecinde kaza, kayıp, hırsızlık v.b risklere maruz kalması kaçınılmaz olacaktır. İkinci el piyasada elindeki malı satmak istediğinde istediği fiyatta ve istediği zamanda alıcı bulamayabilir. Bu gibi birçok sebepten ötürü bireylerin tasarladığımız gibi bir platforma ihtiyaçlarının olduğu düşünülmüştür. Platformun amacı, nakit temin etmek isteyen kişilerin hızlı, güvenilir, verimli bir şekilde tarafların hazır bulunduğu, piyasa maliyetlerinde alım ve satım işlemlerini tamamlamalarını sağlamaktır. Bu kapsamda platforma entegre olan tüccarlar devam etmekte olan ticaretlerini sisteme dahil ederek sürecin verimli işlemesine önemli katkı sunarlar. Nakit finansman amaçlı teverruk sürecinde platform bir pazaryeri (ing. *marketplace*) olacak şekilde kurgulanmıştır. Sisteme çeşitli emtiaların ve birçok ticari şirketin taraf olarak dahil olması beklenmektedir.

Platformun gelir modeli ise şöyle işleyecektir: Finansal kurum (banka) her iki teverruk modelinde, aldığı hizmet karşılığında, işlem tutarının belirli bir yüzdesi kadar platforma komisyon öder. Platform her iki uygulamada da emtia tedarikçilerine duruma göre yalnızca bir tanesine ya da her ikisine birden işlem tutarı üzerinden belirli bir yüzde de komisyon ödeyebilir. Nakit finansman amaçlı teverruk modelinde, alternatif olarak, ilgili komisyon mal fiyatının içerisinde olabileceği alternatif modeller de sunulmuştur.

3.1.2. Dijital Teverruk Platformu Modeli'in Ödeme Sistemleri

Teverruk süreçlerindeki ödeme akışları kanaatimizce sistemin en önemli unsurlarından birini oluşturur. Tasarladığımız her iki teverruk modelinde de bir vadeli, iki spot alım ve satım bulunmaktadır. Verimli bir sistemde bu alım satım işlemlerin maliyetsiz, hızlı ve fıkhi açıdan kurallara uygun bir şekilde yapılması önemlidir.

Yaptığımız araştırmalarda, özellikle yüksek hacimli teverruk süreçlerinde, ticari gerekçelerle bankalar standart para transferi işlemlerine girmeyi tercih etmemektedirler. Piyasa uygulayıcılarına göre yerel ödemelerde EFT gibi yerel transfer işlemleri her ne kadar hızlı olsa da belirli bir zaman almaktadır. Döviz işlemlerinde ise SWIFT kullanımı ilave maliyetler oluşturmakla birlikte transferin ulaşması belirli durumlarda günler sürebilmektedir. Bundan dolayı piyasadaki mevcut uygulamalarda ödeme akışının kapalı bir sistemde olacak şekilde dizayn edilmiştir. Örneğin LME ve Malezya Borsası teverruk süreçlerinde bu kurumlar teverruk işlemi yapmak isteyen bankalarda hesap açmakta ve ödemeler bu hesaplar üzerinden dışarıyı dolaşmadan gerçekleşmektedir. Ancak, kanaatimizce teverruk işlemi yapmak isteyen her kurumda hesap açmak, özellikle yurt dışı yerleşik kurumlarda, yasal ve mevzuat konuları sebebiyle uzun sürmekte, yerel mevzuata göre birkaç ayı bulabilmektedir[97].

Bu kısımda önereceğimiz ödeme sistemini her iki modelde ayrı olarak tasarladık. Nakit finansman amaçlı modelde ödeme işlemlerinin yönetimi için birkaç seçeneğimiz bulunmaktadır. Ancak likidite yönetimi amaçlı diğer modelde yüksek montanlı işlemler yapılacağından ve özellikle döviz işlemlerinde sistemin verimli işlemesi adına mevcut uygulamalara kıyasla daha iyi bir akış kurmak için güncel teknolojiler kullanılmış ve inovatif bir yaklaşım geliştirilmiştir. Her iki uygulama için önerilerimizi ayrı ayrı detaylandıracağız.

3.1.2.1. Likidite Yönetimi Amaçlı Teverruk Modelinin Ödeme Sistemi- Fungible Token Uygulaması

Önerilen teverruk platformunun en temel özelliği tarafların tek bir ana sözleşme ile platforma bağlanmaları ve ödemeler dahil, tüm sorumlulukların, bu sözleşme üzerinden kurgulanmasını sağlamaktır. Bu kapsamda parasal süreçlerin hesap açılmasına gerek olmadan tarafların ödemelerini yapabilecekleri bir yapı tasarlanmıştır. Bu yapıda blok zincir teknolojisinin bir alt kolu olan Token sistemi kullanılacaktır. Bu tasarımın bizlere tarafların ödemelerini hızlı ve güvenli bir şekilde

[97] Yerel mevzuat Türkiye'de yerleşik bir Banka'da hesap açmak isteyen yurt dışı yerleşik bir tüzel kişinin geçici vergi kimlik numarası (GKN) almasını zorunlu kılmaktadır. Bu da hukuki süreçleri de değerlendirmeye aldığımızda sürecin belirgin olarak uzadığını söyleyebiliriz.

yapmalarını sağlarken ayrıca sistemin oldukça verimli çalışmasına imkân vereceği düşünülmektedir.

Token, genel olarak, fiziksel ya da sanal başka bir şeyi temsil eden bir nesne ya da birim değer olarak tanımlanır (Tech Target Contributor, 2005). Böylelikle başka bir değerin yerine ikame edilirler (Frankenfield, 2021). Token'ların, kripto paralardan[98] farklı olarak, kendi blok zincirleri olmadığından mevcutta var olan bir blok zincirde bulunurlar. Token'lar, proje ekosistemi içinde ödeme yöntemi olarak belirli bir alanda kullanılırken kripto paralar bağımsız olarak çalışır. Token'lar birim değere sahip olduğundan ticarete konu olabilir, örneğin bir puan, sertifika ya da oyun içi öğeler şeklinde kullanılabilir. Token, yapısı itibariyle içsel değerinden daha büyük bir değeri temsil edebilir (Kuzuoğlu, Paribu, 2020). Ayrıca token'lar dijital olarak transfer edilebilen varlıklardır. Özetle token, bir değeri, hizmeti veya bir ürünü de temsil edebilir.

Bahsettiğimiz bu özellikleri ile token'lar bir platform veya uygulama içinde transfer edilebilen dijital mülkler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasarladığımız platformda bu kapsamda en uygun ödeme yöntemi olduğunu söyleyebiliriz. Blok zincir ekosisteminde her bir değer, ürün ya da hizmet token'a dönüştürülebilir. Buna ayrıca tokenizasyon (ing. *Tokenization*) da denmektedir. Token ile kripto parayı karşılaştırdığımızda ilki bir varlığı ikincisi ise dijital bir parayı temsil eder. Token'lar bu özellikleri sayesinde bir sözleşmenin konusu olarak da düşünülebilir, bu kapsamda bu varlıklar belirli bir yapı içinde sınırlanmış amaçlar için uygulanırlar. Örneğin, bir müze biletini temsil eden token yalnızca o amaç için kullanılabilir (Pehlivan, tarih

[98] "*Kripto para (veya kripto varlık), işlemleri güvenceye almak için kriptografi yani şifreleme kullanan, çalışma şekli nakite alternatif bir değişim aracı olarak tasarlanmış bir dijital varlık, bir sanal unsurdur. Kripto paralar bir nevi dijital döviz, alternatif döviz ve sanal döviz'dir. Kripto varlıklar, merkezi elektronik para ve merkezi bankacılık sistemlerin aksine tümüyle merkeziyetsizlerdir. Her bir kripto para biriminin merkeziyetsizliği, umumi işlem veri tabanı olan dağıtık muhasebe defteri (ledger) olarak işlev gören bir blok zincirinden (Blockchain) gelmektedir. 2009'da Satoshi Nakamoto tarafından oluşturulan Bitcoin, ilk merkeziyetsiz kripto paradır. O zamandan beri birçok farklı kripto para ortaya çıkmıştır. Bitcoin dışındaki kripto para birimlerine genel olarak altcoin denilir ki bu kısaltma alternatif ve coin yani madeni para'nın birleşimidir"* (Wikipedia, tarih yok)

yok). Modelimizde kullanacağımız token'lar değiştirilebilir (ing. *fungible*) olup Non-Fungible Token (NFT)[99] kapsamında değildir.

Modelimizde kullanacağımız token ise bir teverruk işleminin başından sonuna kadar ilgili taraflar arasında para transferi yerine bu varlığı elinde bulunduranın alacaklı olduğu bir ödeme aracını ifade eder. Sistemde bu işleyişi bir *çek* takasına benzetebiliriz. Bir teverruk işleminin sonunda elinde dijital varlığı bulunduran kişi bunu fiat[100] paraya çevirerek nakde döner ve token bir sonraki güne taşınmaz. Token'lar yalnızca platform içerisinde tarafların alacaklarını temsil ederler. Token sistemde para hareketlerinin kayıtlı olarak takip edilmesini sağlayan ve sadece sistem için ihdas edilen teverruk işlemleri için geçerli, karşılığında TL, USD, EUR ve diğer döviz cinslerinde alınabildiği bir sanal ödeme aracı olarak tasarlanmıştır. Sistem içinde önemli bir kullanım kolaylığı oluşturacağı düşünülen token'ı ayrıca *Jeton* olarak da adlandırabiliriz.

[99] Non-Fungible Tokens (NFTs): kavram olarak değiştirilemez, eşsiz manasına gelir. NFT'ler, standart token'lardan farklı olarak, benzersiz bir varlığı temsil ederler. Bu varlık dijital olabileceği gibi gerçek bir varlık da olabilir. Özellikle dijital varlıkların taklit edilememesi ve sadece belirli kişilere ait olmasını sağlamak amacıyla tasarlanmışlardır. Böylelikle, bu NFT'yi elinde bulunduran kimse o varlığın sahibi olur. Günümüzde sanat, video oyunları ve benzeri birçok alanda kullanılmaktadır (What is a Token, tarih yok).

[100] Fiat para ya da itibari para, altın veya gümüş gibi fiziksel bir emtia tarafından değil, merkezi otorite, devlet ya da hükümet, tarafından arka çıkılan para birimidir. Günlük işlemlerde kullandığımız kâğıt ve madeni paralar bu kapsama girer; fiat para deyince cebimizdeki ve banka hesabımızdaki parayı düşünebiliriz (Kuzuoğlu, ParibuLog, 2020).

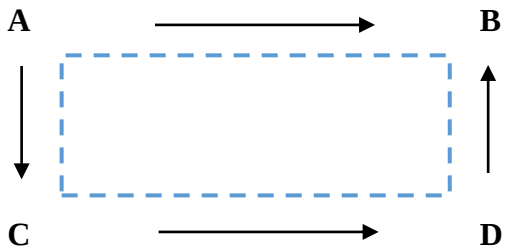
Modelimizde kullanacağımız token yapısı, Ripple[101] tarafından oluşturulan IOU[102] ödeme sisteminden esinlenilmiştir. IOU günlük hayatımızda nakit kullanımının dışında kalan birçok ödeme alanlarında karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, bankacılık sisteminde mevduat olarak tutulan bakiyeler aslında temsili olarak birer IOU formatındadır. Mudilerin vadeli ya da vadesiz olarak yatırdıkları birikimler bankalar tarafından çeşitli alanlarda kredi olarak verildiğinden dolayı bir anda tüm mudilerin ödemelerinin aynı anda yapılması imkansızdır. Bu sebeple şahısların banka hesaplarında gördükleri miktarları birer IOU hükmündedir (Ripple, 2018). Daha önce bahsettiğimiz çek örneği de benzer şekilde IOU'yu kolay anlaşılması için tekrar ifade edilebilir. Şahısların birbirlerine nakit ödeme yerine çek vermesi demek, ilgili çekin nakit olarak alınacağı güne kadar "*borç taahhüdü"* anlamı taşımaktadır. Çek'lerin kişi ya da şirketler arasında el değiştirmesi de sistemin aslında nakit kullanmadan kişilerin birbirlerine olan güvenleri üzerine kurulmuş önemli bir üründür. Uzun yıllardır çek'ler bu ve benzeri birçok özellikleri sebebiyle sıkça tercih edilmiştir. Benzer şekilde kredi kartı kullanımı bire bir olarak IOU sisteminde işlemektedir. Sahip olduğumuz bu kartlar ile, bankanın bize verdiği imkanlar sayesinde sahip olunmayan bir miktarı belirli bir süre dahilinde kullanırız. Yaptığımız her bir harcama bankaya karşı bir ödeme taahhüdü yani bir IOU oluşturur. Taraflar arasında sürekli bir para alışverişinin olduğu bir sistemde her işlem akabinde ödeme yapılması hem maliyetli hem de zaman kaybı oluşturmaktadır. Bu tür sistemlerde çek, token, IOU kullanılmasının amacı tarafların birbirleri ile olan ilişkisini verimli hale getirmektir (Schwartz, 2013).

[101] Ripple, web aracılığıyla para göndermek için kullanılan bir iletişim protokolüdür. ABD merkezli Ripple Labs tarafından 2012 yılında geliştirilmiştir. Sistemde fiat para birimlerinin yanı sıra, Bitcoin ve Litecoin gibi kripto ödemelerini ve diğer değer birimleri desteklenir. Ripple, bankaların, ödeme kuruluşlarının ve şirketlerin güvenli, düşük maliyetli global alanda para göndermeyi mümkün kılan bir sistem geliştirmeyi hedeflemektedir (Wikipedia, 2021).

[102] IOU: I Owe You; Türkçe'de doğrudan bir karşılığı olmamakla birlikte "Borç Senedi" olarak ifade edebiliriz. Ripple tarafından geliştirilen bu ödeme sistemi blokzincir teknolojisi altında tasarlanmıştır. Tarafların birbirlerine arada bir güven hattı kurarak ödeme yapmalarını sağlayan bir sistemi ifade eder. IOU'da fiziksel bir transfer olmayabilir ve sürekli olarak karşılıklı ticaret ilişkisinde bulunan iki taraf arasında fiziki transferi minimum seviyeye indirecek bir imkan sağlar.

IOU, blok zincir altyapısında tarafların aralarında ancak bir güven hattı (ing. *trust line*) kurulması ile çalışabilir hale gelir. Konunun daha net anlaşılabilmesi ve modelimizde nasıl bir yapı kuracağımızın belirginleşmesi için güven hattını detaylandırmamız gerekmektedir. Daha önce değindiğimiz kredi kartı örneğini tekrar kullanalım. Kredi kartının günlük kullanımında kişiler bankanın oluşturduğu bir kredi limiti üzerine çeşitli imkanlardan istifade ederler. Oluşturulan bu kredi hattını bir güven hattına benzetebiliriz. Bu örnekte banka hesabı blok zincir üzerine kurulu bir hesabı, kredi kartı limiti güven hattını, kredi kartı bakiyemiz ya da yaptığımız harcamalar IOU'yu temsil etmektedir. Kullanıcılar kredi kartı limitlerini günlük hayatta bakiye olarak tanımlamaktadırlar; aslında bu bakiye fiat para olmayıp bir IOU'dur. Bu kapsamda IOU token'lar birer değer ifadesinden ziyade bir borç bildirimi olarak tanımlanabilir. Tarafların birbirlerine verdikleri IOU token'lar aslında aralarındaki ticari ilişkiden kaynaklanan borçları ifade etmektedir (Trust Line 101, 2018).

Şekil 3.3: Örnek Bir Güven Hattının (ing. *Trust Line*) Temsili Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 12'de A, B, C ve D aralarında kurdukları "*trust line*" ile IOU kullanarak ticaret yapabilirler. Şekil bir teverruk işleminin özeti şeklinde olup taraflar harflerle ifade edilmiştir. Açıklayacak olursak A, B'den mal alarak ödemesini IOU ile yapar. Daha sonra A, C'ye vadeli bir satış yaparak malı transfer eder. C malı D'ye satar ve D tarafından kendisine IOU verilir. D, daha sonra B'ye aynı malı satmak suretiyle B'den IOU alır. Tüm taraflar kendi aralarında en son netleştiğinde sistemde yalnızca C'nin A'ya vadeli borcu kalır. Bu örnek, basitleştirilmiş ve günümüzde uygulanan teverruk modellerinde benzer şekilde anlatılmıştır. Tasarladığımız modelde güven hattı daha

karmaşık işleyecektir. Güven hattının detayı, bağlayıcılığı ve bu kapsamdaki hüküm ve koşullar tarafların aralarında yapacakları ana sözleşmelerle belirlenir.

Tasarladığımız ödeme sisteminde barındırdığı birçok avantajdan dolayı IOU Token tercih edilmiştir. Modelimizde token sistemi özetle şöyle işlemektedir: Blok zincir teknolojisine dayalı ve kapalı sistemlerde tercih edilen token her teverruk işleminin başında, alım satım süreci gerçekleştiği ilk anda, yani birinci spot işlemde, alım işlemini yapan tarafa platform tarafından tanımlanarak oluşturulur ve sisteme kaydedilir. Taraflar bu sistemde ödemelerini kendilerine platform tarafından tanımlanan token ile yaparlar. Token taraflar arasında işlem süreci boyunca el değiştirir. Platformda taraflar işlem hareketlerini dijital hesapları üzerinden takip edeceklerdir. Mal hareketleri sırasındaki kayıtlar muhasebe defteri mantığında işleyecek olup karşılığı olan ödemeler ise deftere token tutarı ile işlenir. Süreçte ilgili banka yalnızca kendisinin yer aldığı teverruk süreçlerinden doğan tokenları TL veya dövize dönüştürebilir. Böylelikle finansman talep eden müşteri fiat paraya ulaşmış olur. Token kullanımının süreçlerdeki fonksiyonu ilerleyen kısımlarda akışlar detaylı anlatılırken somutlaştırılacaktır.

3.1.2.2. Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelinin Ödeme Sistemi

Nakit finansman amaçlı teverruk modelinde diğer yapıya kıyasla daha geleneksel bir ödeme sistemi dizayn edilmiştir. Yapının özü itibariyle gerçek bir işleme dayanması, sürecin tamamının reel piyasa alışkanlıkları ve işleyişi üzerine kurgulanmasının gerekliliği düşünülmüştür. Geleneksel bir klasik teverruk işleminde finansman talep etmek isteyen kişi piyasadan vadeli malı alarak ilk alıcıdan başka bir kişiye peşin satmaktadır. Bu süreçte para ve mal transferleri tümüyle normal bir piyasa koşullarında ve riske açık bir şekilde işlemektedir. Tasarladığımız modelde benzer bir yapı kurgulanmıştır. Modelimizde para transferleri taraflarca Havale ve EFT sistemini kullanarak ya da nakdi olarak gerçekleştirilmektedir. Ödeme akışının detayları örnek bir işlem üzerinden ilerleyen kısımlarda anlatılacaktır. Genel olarak sistem şu seçenekler üzerinden ilerler:

i. Finansal Kurum, müşteri talebi üzerine, teverruk kapsamında malı, daha sonra müşterisine vadeli satmak amacıyla, emtia satıcısından peşin alarak bedelini satıcının hesabına transfer eder (İslami bankacılıkta uygulanan standart bir murabaha işlemi).

ii. Alternatif olarak işlem emtia alıcısının talebi üzerine de başlayabilir, sistemden mal talebi emtia satıcısına iletilir. Emtia alıcısının:
   a. Parası varsa, mal bedelini işlemin yapılacağı bankaya yatırır
   b. Parası yoksa, ilgili bankadan kefalet talep edebilir. Kefalet sistemi parasal akışın daha verimli işlemesi adına uygulanabilir bir yöntemdir.

iii. Müşterinin Teverruk talebi "ii" aşamasından sonra işleme konulur. Müşterinin talebi üzerine murabaha işlemi gerçekleşir (Katılım bankası satıcıdan malı peşin ya da vadeli satın alır). Bu aşamada "i" maddesine belirttiğimiz gibi ödeme fiilen yapılabilir, ya da bedelin emtia alıcısı tarafından yapılması şeklinde yönlendirilebilir.

iv. Müşteri satın aldığı malı emtia alıcısına (daha önce sistemden talepte bulunan tarafa) satarak nakde döner.
   a. Emtia alıcısı parayı yatırmışsa para banka tarafından müşterinin hesabına yatırılır
   b. Banka kefaleti talep edilmişse, kefil olan bankadan müşteri parasını talep eder.
   c. Mal banka tarafından peşin alınmışsa ilave herhangi bir sürece gerek bulunmamaktadır.

v. Katılım bankası emtia satıcısından malı vadeli satın almışsa, yani borçlanmışsa, Banka borçlu olduğu emtia satıcısını alacaklı olduğu emtia alıcısına, yani kefil olduğu tarafa havale eder.

3.1.3. Blok Zicir Teknolojisinin ve Akıllı Sözleşmelerin Dijital Teverruk Platformundaki Uygulaması

Blok zinciri[103], isminden de anlaşılacağı üzere sıralı blokların bir araya gelmesi ile oluşan bir veri tabanını ifade eder. Bloklar birbirine zincir şeklinde bağlı olup sıra

[103] Kriptografik olarak güvenli blok zincirlerle ilgili ilk çalışma 1990'lı yılların başlarına dayanmaktadır. Ancak bu teknolojinin kavramsallaştırılması ilk olarak 2008 yılında Satoshi Nakomato tarafından yayınlanan bir makale ile Bitcoin kapsamında gündeme gelmiş ve günümüze kadar gelişme göstermiştir.

ile üretilmekte ve veri ile dolan bir blok sonrasında yeni blok oluşturulmaktadır (Güven & Şahinöz, 2020). Blok zincir ayrıca dijital defter-i kebir olarak da ifade edilebilir. Zincir şeklinde oluşan bloklarda işlemler nod'lar tarafından doğrulanmak suretiyle veri tabanına kayıt edilirler. Ayrıca işlemler hash[104] fonksiyonu ismi verilen bir kriptografi [105] tarafından güvence altına alınırlar. Zincir'deki her bir işlem bir önceki işlemin hash değeri ile bağlantılı olduğundan işlemlerin blok zincir'e bağlandıktan sonra değiştirilmeleri pek mümkün olmaz. Ancak işlemler açık bir şekilde görülebilmekte ve bu vesile ile sistemi şeffaf hale getirmektedir. (Panda, Bhabendu, S, & Debasish, 2018). Tasarladığımız modellerde blok zinciri tercih etmemizi sağlayan önemli sebeplerden biri de yapının şifreleme özelliği olmuştur. Bu sayede model içerisinde yapılacak her bir teverruk işleminin güvenli bir şekilde takip edilmesine imkân sağlanacaktır.

Blok zincirinin en önemli özelliği bünyesinde bir merkezi otorite ya da yönetim bulunmamasıdır. Dünya Ekonomik Forumu'nun blok zincir tanımı şöyledir: "*Blokzincir veya Dağıtık Defter-i Kebir Teknolojisi (ing. Distributed ledger technology) bir aracıya ihtiyaç duymadan bir verinin iki parti arasında doğrudan değiş tokuşunu mümkün kılan teknoloji protokolüdür*." Ağ üzerindeki taraflar şifreli kimliklerle anonim olarak işlemlerini gerçekleştirebilirler. Her işlem farklılaştırılamayan bir işlem zincirine eklenir ve ağdaki tüm kullanıcılara dağıtılır. Gerçekleştirilen her işlem belirli bloklarda saklanmaktadır. Bir blok dolunca mevcut veriler ile hash oluşturulur ve üzerine yeni bir blok eklenir. Bu yeni bloğun girdilerinden biri bir önceki bloğun hash değeridir. Böylelikle bloklar birbirine eklenerek zinciri oluştururlar. Bloklar arasında önceki blok ile bağlantılı bir hash kullanıldığından herhangi bir yerde yapılacak değişiklik o bloğun hash değerini değiştirmektedir. Böylelikle orijinalliği bozan herhangi bir işlem rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu özellik blok zincirinin en önemli unsurlarından birini oluşturur.

[104] Hash bir algoritma olup basitçe herhangi bir metnin şifrelenerek okunmaması ve önceden tahmin edilemez hale getirilmesi işlemine denir.

[105] Kriptografi, şifreleme olarak da ifade edilebilir. Okunabilen bir verinin, istenmeyen kişiler tarafından görülmesini engellemek amacıyla yapılan uygulamaların tümüne verilen isimdir.

Ayrıca her bir blok zincirin kendine has kuralları olup her kaydın bir zaman damgası bulunur (Güven & Şahinöz, 2020). Bir blok zincir basit bir şekilde üç kolondan oluşur. İlk kolon işlemin zaman damgasını tutar, ikincisi ise işlemlerin detaylarını, son olarak üçüncü kolon da hash değerini içinde barındırır. Buradaki hash değeri mevcut işlemi temsil etmekte birlikte bir önceki işlemin hash değerini de içermektedir (Di Pierro, 2017).

Blok zincirinin geleneksel bağlı liste yapılardan farkı listedeki herhangi bir bloğa müdahale edilmek istenildiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu teknolojinin özet işaretçi yapısı böyle bir değişikliği anında ortaya çıkarır ve görülmesi oldukça kolaydır (Ünsal & Kocaoğlu, 2018). Blok zincir'in güvenliği söz konusu olduğunda burada kastedilen kayıtların ya da işlemlerin gizliliği olmayıp verilerin şeffaf bir şekilde görülebilmesi ve değişikliğin rahatlıkla anlaşılabilmesi hususudur. Ayrıca dağıtık sistemde tutulan tüm kayıtlar birbirinin aynısıdır. Bu da yapılan bir değişikliğin diğer taraflarca rahat anlaşılmasını sağlar. Bu tür yapılara izinsiz blok zincirler yani kamuya açık uygulamalar denir. Burada herhangi bir onay ya da yetkilendirme olmaksızın teknik olarak konulara hâkim herkesin kayıt ya da onay sürecine girebildiği ve genellikle maddi ödülleri bulunan blok zincirleridir. Bu uygulamanın en belirgin örneği Bitcoin'dir. Blok zincir yapısı genelde bilinen şekliyle herkesin erişimine açık ve dağıtık bir sistem olup bu özelliği ile ön plandadır. Ancak ilerleyen dönemlerde çeşitli ihtiyaçlar için kısmi-merkezi ve özel blok zinciri yapıları ortaya çıkmıştır. Her iki yeni sistemde uygulama önceden belirlenmiş sınırlı sayıda kişinin erişimine açılmış olup uzlaşı belirli bir grup tarafından sağlanmaktadır. (Ünsal & Kocaoğlu, 2018). Ayrıca özel blok zincirler olarak da isimlendirilen izinli blok zincirler kayıt ya da onay sürecine dahil olacak tarafların daha önceden bir yetkili otorite tarafından belirlenen özel amaçlı uygulamalardır (Özdoğan & Karğın, 2018). Böyle bir blok zincir oluşturulup ve kapalı bir sistem içerisinde kullanılacaksa, yani verilerin ilgisiz kişiler tarafından görülmesi istenmiyorsa ve bu şeffaflık sadece istenilen taraflara açılacak şekilde yetkilendirme seviyeleri uygulanarak sağlanabilmektedir (Güven & Şahinöz, 2020). Dijital platform modelimizde, platformun yapısı gereği özel blok zinciri tercih edilmiştir. Platformun katılım bankalarına yönelik özel bir ürün olması sebebiyle sadece tarafların erişimine açık olacaktır. Özel blok zincirlerinde, zincire yazma, yani

yeni bir işlem ekleme yetkisi sadecel platform içindeki taraflara verilecektir. Veri okuma hakkı herkese açık olabileceği gibi çeşitli şekillerde kısıtlama ya da iletişim kanallarında sınıflandırma yapılabilir.

Blok zincir uygulamasının en önemli özelliğinden biri olan dağıtık kayıt sistemi verilerin belli bir yerde değil birden fazla yerde ve birden çok kontrol mekanizması ile tutularak güvence altına alınmasını sağlar. Bu model, geleneksel sistemlerde olduğu gibi tüm verinin sadece bir yerde tutulması durumunda meydana gelebilecek bozulma, kayıp, silinme ve siber saldırı sorunlarına bir alternatif çözüm getirmektedir (Güven & Şahinöz, 2020). Tasarladığımız modelde blok zinciri kullanmamızın etkenlerinden biri de dağıtık kayıt sistemidir. Modeldeki tüm taraflarda veriler ayrı ayrı tutulacak olup bu özelliğin sağlanması temin edilecektir. Böylelikle sadece bir tarafta verilerin kayıt edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek riskler bertaraf edilmiş olacaktır. Blok zincirin dağıtık olması özelliği sayesinde dijital platform'da tüm tarafların yerel bilgi işlem sunucularında tuttukları kayıtlar ayrıca bir çapraz kontrol mekanizması da sağlayacaktır.

Blok zincirin en yaygın özellikleri arasında çok yasalılık gelir, yani dünyanın her yanında topluluklar kendi kod ve sözleşmelerini üretebilir; öz finans yani blok zincir ödülleri sayesinde kişiler kendilerini finanse edebilirler; güven, noter ya da aracıya ihtiyaç olmayan bir sistemdir; durdurulamaz özelliktedir, ancak kişilerin blok zincirini kayıtlarında tutmaya devam ettiği sürece geçerlidir; şeffaf ve takip edilebilir yapıdadır; açık kaynak ve yenilikçidir; merkezsiz yani dağıtıktır; geriye dönülemezlik özelliğine sahiptir; işbirlikçi ve mutabakat temellidir (Çetiner, 2021). Blok zincir uygulandığı alana göre değişen çeşitli avantajlara sahiptir. Günümüz finansal piyasaların işleyişine baktığımızda bu yeni uygulamanın gelecekte sisteme önemli bir etkisinin olacağını söyleyebiliriz. Finansal işlemlerde merkezi otoritelere ihtiyaç duyulmakta ve sistemin sorunsuz işlemesi için belirli kurallara uyulması gerekmektedir. Ayrıca bu piyasalarda işlemler belirli aracıların oluşmasını zorunlu kılmaktadır. Sistemin dışında iş yapmak güven, hız, maliyet gibi unsurlar sebebiyle çok mümkün gözükmez. Blok zincir ise dağıtık bir veri tabanı olmasından kaynaklı merkezi düzenleyicilere ihtiyacı kaldırmakta ve tüm tarafları sisteme dahil ederek kontrol mekanizmasını tabana yaymaktadır. Dağıtık sistemlerin özelliği gereği veriler

belirli bir merkezde tutulmamakta ve yapılan tüm değişimler herkesin görebileceği ve izleyebileceği bir mekanizmada çalışmaktadır. Böylelikle yapının güvenliği artmakta ve hatta denetlenebilmesi merkezi sistemlere göre daha kolay hale gelmektedir (Özdoğan & Kargın, 2018). Dijital teverruk modelimizde

Bitcoin vesilesiyle bilinirliği artan blok zincir teknolojisini sadece kripto paralara bağlamak doğru olmayacaktır. Bu teknolojinin vücut bulmuş en somut hali olan bu dijital varlıkların haricinde blok zincirin uygulanabileceği birçok alan mevcuttur ve geleneksel finans endüstrisi bu sektörlerin başında gelmektedir (Di Pierro, 2017). Bunlardan bazıları şöyledir: ödeme işlemleri, para transferleri, alış/satış platformları, takas yönetimi, yetkilendirme, doğrulama, dijital kimlik yönetimi, doküman yönetimi, İslami bankacılık uygulamaları, oylama süreçleri ve benzerleri. Sadece özel sektörle sınırlı olmayan bu uygulamalar aynı zamanda kamu sektöründe de benzer şekilde kendini göstermektedir (Ünsal & Kocaoğlu, 2018). Modelimizde özellikle bu teknolojinin doğrulama, takas yönetimi, ödeme işlemleri gibi özelliklerinden faydalanılacaktır. Takas yönetiminin bu bağlamda önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Piyasadaki mevcut geleneksel teverruk uygulamalarında ödeme akışı ya Borsa gibi merkezi otoriteler ya da Banka'ların yönettiği bir akışta gerçekleştirilmektedir. Bu yapılar mevcut modellerde işlemlerin güvenliğini sağlayan ve riski minimize eden bir takas görevi icra ederler. Tasarladığımız modelde herhangi bir kuruma bağlı kalmamak ve sürecin platform tarafından yönetilmesini sağlamak adına blok zincirin bu özelliği tercih edilmiştir.

Blok zinciri teknolojisinin en önemli kullanım alanlarından biri de Akıllı Sözleşmeler[106]'dir (ing. *Smart contracts*). Birçok sektörde uygulama potansiyeli barındıran bu uygulamada sahteciliğin ve hataların önüne geçilmesi, noter gibi aracılara olan ihtiyacın azalması ve bilgisayar diline dönüştürülen sözleşmelerin blok zincir sayesinde denetlenmesi mümkün olabilmektedir (Aktaş, 2018). Blok zinciri gibi dağıtık sistemlerde birbirini tanımayan kişiler güven unsuruna gerek duymadan karşılıklı işlem yapabilirler. Örneğin, akıllı sözleşmeler üzerinden ödeme yapan taraf

[106] Akıllı sözleşmeler kavramı, "*bir anlaşmanın şartlarını yerine getiren bilgisayarlı bir işlem protokolü*" olarak tanımlanmış ve ilk defa Nick Szabo tarafından 1996 yılında gündeme getirilmiştir (Szabo, 1996).

hizmeti veya ürünü almadan parasının satıcıya teslim edilmeyeceğini bilir. Aynı şekilde satıcı da satış koşullarını yerine getirdiğinde karşılığını alacağını bilmektedir. Bu özelliği sayesinde taraflar arasında herhangi bir teyit, takas, noter gibi bir aracı olmadan güvenli bir şekilde amaçlanan işlemler gerçekleşebilmektedir. Tasarladığımız platformda blok zincir'in bu özelliği sistemin işleyişine uygun olacağını düşünülmüştür.

Akıllı sözleşmeleri bir bilgisayar programı olarak da ifade edilmektedir. Bu sözleşmeler, bir sözleşme şartının yazılım kodlarına dönüştürülerek blok zincirinde saklanması ve paydaşların iptal etmesi ya da sözleşme şartları yerine getirilene kadar devam etmesine dayanır (Özdoğan & Kargın, 2018). Böylelikle kendi kendini doğrulayan, yöneten, işlem yapan ve sonradan müdahale edilemeyen özelliğe sahiptirler. Bir doküman üzerine oluşturulan dijital imzalar ilgili doküman ile onu imzalayan taraf arasında doğrulanabilir bir link oluşturur. Böylece dökümanın değiştirilemeyeceği güvence altına alınır. Akıllı sözleşmelerde güven unsuru için üçüncü bir tarafa ihtiyaç duyulmaz. Bu uygulamaların içeriği standart sözleşmelere benzemekte ve sözleşme şartları istenildiği gibi oluşturulabilmektedir. Blok zincir'e entegre edilecek bu sözleşmelerin hangi şartlarda ne gibi sonuç üreteceği belirlendikten sonra bunun bir yazılım koduna dönüşmesi ve işlemlerin blok zincir teknolojisi alt yapısında otomatik olarak gerçekleşmesi sağlanmaktadır. Akıllı sözleşmeler izlenebilir ve değiştirilemez yapıda olup şartlar olgunlaşınca kendi kendine işlem yaparlar ve bu süreçte herhangi bir insan müdahalesi gerektirmez (Panda, Bhabendu, S, & Debasish, 2018).

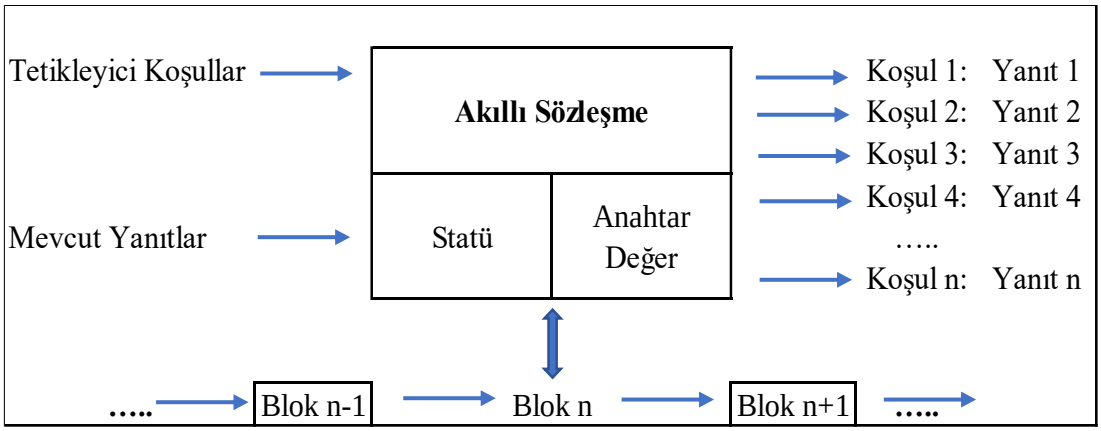
İslami finans sektöründe yapılan tüm işlemlerin, ürün ve uygulamaların doğru bir zeminde gerçekleşmesi ve tüm bu işlemlerin denetlenebilmesi için şeffaf bir zeminde oluşturulması ve izlenebilmesi gereklidir. Blok zincir ve akıllı sözleşmelerin bahsedilen özellikleri sayesinde işlemlerin insan müdahalesi olmaksızın otomasyonla gerçekleşmesi ve önceden kurgulanan modeller içinde işlemesi süreçlerin fıkhi şartlarını sağlamaları açısından önemli bir imkân getirmektedir. Böylelikle yapılan işlemler baştan doğru kurgulanırsa herhangi bir denetlemeye gerek kalmaksızın doğru bir düzlemde işleyebilecektir (Azrak, 2020). Modelimizde bu teknolojiyi kullanmamızın en önemli sebeplerinden biri de bu olmuştur.

Blok zincir ve akıllı sözleşmelerin modelde tercih edilmesinin temel amacı akıştaki kayıtların değiştirilmeden güvenli bir şekilde saklanmasını sağlamakla birlikte alım satım sürecinde bir takas sistemi oluşturmaktır. Modelimizde özel blok zinciri yapısı kullanılacak olup sistem kapalı devre çalışacaktır. Her yeni blok oluştuğunda platforma dahil olan taraflar kendi yerel sunucularında onay ve kayıt süreçlerini yürütebilecektir. Yapılan her bir teverruk işlemi ayrı bir blok'ta kayıt edilerek şifrelenecek ve zincirler yenilenecektir. Mal ve para işlemlerinin normal şartlarda merkezi bir otorite tarafından yönetilmesi tüm tarafların çıkarlarını korumak amacıyla önemlidir. Piyasadaki mevcut teverruk uygulamalarında bu otorite bazı platformlarda Borsa'nın kendisi olup bazen de Banka'nın kendisi bu rolü üstlenmektedir. Modelimizde sürecin borsa dışında uygulanması ayrıca bankanın rolünün sadece fonlama tarafında kısıtlanması sebebiyle blok zincirin bu aşamada önemli boşluğu dolduracağını düşünmekteyiz.

Akıllı sözleşme sürecinde teverruk işleminde tarafların tek bir emir vermesi yeterlidir. Tüm akışlar bu sözleşmeler sayesinde koşullara bağlı olarak gerçekleşecektir. Uygulamada platform içerisinde tarafların çoğunluğun (%51 ve üzeri) onay vermesi ile gerçekleşir. Ayrıca her bir taraf kendi ana sistemlerinde bu sözleşmelerdeki blok zincir'in kayıtlarını tutar. Modelimizde uygulayacağımız akıllı sözleşme süreci şematik olarak Şekil 13'te gösterilmiştir. Blokların sisteme eklenmesi ve akıllı sözleşmeler Solidity[107] programında yazılacaktır.

[107] Solidity, başta Ethereum olmak üzere çeşitli blok zinciri platformlarında akıllı sözleşmeler uygulamak için nesne yönelimli bir programlama dilidir.

Şekil 6.4: Akıllı Sözleşmelerin Platformdaki Uygulamasının Şematik Gösterimi

Kaynak: (Zhong, Wu, Ding, & Luo, 2020)

3.1.4. Önerilen Modellerin İş Modeli Kanvası Çerçevesinde Sunumu

İş Modeli Kanvası'nın[108] (ing. *Business Model Canvas*) amacı yeni geliştirilen bir iş modelinin ilk aşamada daha rahat anlaşılmasını sağlayacak bir şablon sunmaktır. Bu model aynı zamanda sunulan iş modelinin görselleştirilmesine de önemli bir katkı sağlar. Tezimizde önerdiğimiz teverruk platformu modellerinin daha kolay anlaşılabileceğini ve teknik detaylardan uzak bir şekilde genel çerçevenin daha iyi ifade edilebileceğini düşünerek bu yöntemi kullanmayı tercih ettik.

Bu tasarımda müşteri segmenti, kimlerin hedeflendiği, ne tür bir değer oluşturulmaya çalışıldığı, hitap edilen pazara nasıl ulaşılacağı, paydaşlarla ne tür ilişkiler kurulacağı, ürün ve hizmetin çıktıları, oluşturulan değerin nasıl sunulacağı ve gelir modeli gibi önemli detaylar sunulmuştur. Tablo 10'da bu çerçevede hazırlanan kanvas tasarımı bulunmaktadır.

[108] İş modeli kanvası, yeni iş modellerinin oluşturulması sürecinde bir stratejik yönetim şablonunu ifade eder. Dokuz bloktan oluşan model dizaynında görsel bir sunum olarak müşteri, altyapı, sunulan katma değer, finansman vb. alanlarda özet bilgiler verir. İş modeli kanvası 2005 yılında Alexander Osterwalder tarafından geliştirilmiş olup 2008 yılında girişimcilerin kullanımına sunulmuştur (Business Model Canvas, tarih yok).

Tablo 3.1: Önerilen İş Modelinin Kanvas Tasarımı

<table>
<tr><th>Ortaklar ve İş Birlikleri</th><th>Temel Faaliyetler</th></tr>
<tr><td>*TKBB merkezi danışma kurulu
*BDDK
*Katılım bankaları
*Emtia tedarikçileri</td><td>*TKBB standartlarına uygun yapı tasarlanması
*Teverruk’a konu (emtia) varlık konusu
*Teknolojik tasarım ve yazılım</td></tr>
<tr><th>Temel Kaynaklar</th><th>Değer Önerileri</th></tr>
<tr><td>*Teknolojik altyapı
*Dayanak varlık
*Finansal yatırım
*Teverruk için platform tasarımı
Maliyet Yapısı
*Platform tasarım maliyeti: teknoloji tasarımı ve fıkhi danışmanlık
*Bakım ve geliştirme maliyeti
*Dayanak varlıkların alım satımında ortaya çıkan işlem maliyetleri
*Pazarlama ve müşteri ilişkileri faaliyetleri</td><td>*Katılım bankaları likidite yönetimi çözümü
*Nakit finansman çözümü
*Fıkhi standartlara uygun
*Şeffaf ve denetlenebilir
*Yerli teknoloji ve yerli dayanak varlık
*Blok zincir teknolojisi ile güvenilir altyapı
*API ile full entegrasyon
*Müşterinin işlem sürecine dahil olması
*Rekabetçi fiyatlama
*Yurt dışına ihracat potansiyeli
*İstanbul’un İslami finans merkezi olması yolunda önemli bir kaldıraç potansiyeli</td></tr>
<tr><th>Müşteri İlişkileri</th><th>Dağıtım Kanalları</th></tr>
<tr><td>*Katılım bankalarına rekabetçi fiyat ve uygulanabilir teknoloji sunumu</td><td>*Türkiye katılım bankaları birliği
*Katılım bankaları</td></tr>
<tr><th>Müşetri Kesitleri</th><th>Gelir Kaynakları</th></tr>
<tr><td>*Katılım bankaları
*Yatırım ve kalkınma bankaları
*Yurt dışındaki İslami bankalar</td><td>*İşlem bazlı; hacim üzerinden yüzdelik komisyon tahsilatı</td></tr>
</table>

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.1.5. Önerilen Teverruk Platformu İçin Pazar Analizi ve Modelin Türkiye ve Uluslararası Piyasalarda Uygulanabilirliliği

Tasarladığımız teverruk platformunun piyasada karşılık bulmasının modelin uygulanabilirliğinin önemli bir göstergesi olacağı düşünülmektedir. Tezimizdeki amacımız piyasadaki mevcut ihtiyaçları karşılayan, ilaveten verimlilik ve fıkhi hususlarda daha ileri ve tercih edilebilir bir yapı oluşturmaktır. Ülkemiz dışında, özellikle Orta Doğu ve Asya ülkelerinde, bireysel ve ticari nakit finansman işlemlerinde organize teverruk kullanılmaktadır. Bu sebeple geliştirdiğimiz modelin tüm yönleriyle uluslararası piyasalarda daha geçerli olacağı kanaatindeyiz. Bu kısımda öncelikli olarak İslami finans sektörünün mevcut konumu ve gelecek potansiyelini hem Türkiye hem de diğer ülkeler nezdinde incelenmiş ve geleceğe yönelik projeksiyonlar yapılmıştır. Bunlarla birlikte, modelin mevcut piyasa uygulamaları ile kıyaslanarak artı ve eksi yönleri bu bölümde değerlendirilmiştir.

İslami Finans sektörünün uluslararası piyasalardaki potansiyelini incelediğimizde gelecekte bu sektörün birkaç açıdan ilerleyebileceğini düşünüyoruz. Sektör, 2020 yılı itibariyle 2,6 trilyon usd büyüklüğündedir ve aynı yıl yıllık %10.7 büyüme göstermiştir. İslami bankacılık sektörü büyüklüğü ise 1,8 trilyon usd olup bir önceki seneye göre %4'ün üzerinde büyüme göstermiştir. İslami bankacılık mevcut durumda 36 ülkede uygulanmaktadır ve bu sektörün 5 yıllık CAGR[109] kredi büyümesi ise %5 seviyesindedir. Özbekistan, Kazakistan, Bosna Hersek, Fas İslami finans için ümit verici potansiyeller barındırmaktadır. Bu ülkelerde Tablo 10'da görüleceği üzere pazar büyüklükleri çok sınırlı kalmıştır. Afrika'da mevcut durumda 80 kuruluş İslami bankacılık hizmeti vermekte ve bu sayı gün geçtikte artmaktadır. Sadece Pakistan'da 22 İslami banka bulunmakta ve pazar payı %16 olup bir önceki yıl pazar payı olan %13,4'den hızlı bir şekilde yükselmiştir. Birçok araştırma ve analizde pazarın mevcut ülkelerde büyümesi öngörülmekle beraber yeni pazarlar oluşacağı ve büyüyeceği

[109] CAGR (Compound Annual Growth Rate): türkçeye yıllık bileşik büyüme oranı olarak çevrilebilir. Zaman içerisindeki geometrik büyümeyi belirli bir zaman dilimi için ortalama olarak göstermek amacıyla kullanılır.

tahmin edilmektedir (IFSB, Islamic Financial Services Industry Stability Report, 2021).

Tablo 3.2: Bölgesel Pazar Dağılımına Göre Küresel İslami Finans Sektörü

Coğrafi Dağılım	Pazar Payı
Körfez İş birliği Ülkeleri	%48,9
Güneydoğu Asya	%24,9
Orta Doğu ve Güney Asya	%20,3
Afrika	%1,7
Diğer Ülkeler	%4,3

Kaynak: (IFSB, Islamic Financial Services Industry Stability Report, 2021)

Türkiye'de ise 2021 yılında katılım bankacılığı için yapılan strateji çalışmasında sektörün pazar payının 5 yıllık bir periyot içerisinde %15'e çıkması öngörülmüştür (TKBB & EY, 2021). 2020 itibariyle sektörün pazar payı %7,2'dir. Katılım bankacılığının 5 yıllık ortalama birleşik büyüme oranı %24 olup konvansiyonel bankacılığa kıyasla yüksek seyretmiştir. Türkiye'de mevcut durumda 6 katılım bankası faaliyet göstermektedir. 2020 yılında bu 6 bankanın toplam teverruk hacmi yıllık yaklaşık 100 milyar usd'dir[110]. Bu hacmin sektörün aktif büyüklüğüne paralel büyüyeceğini tahmin ediyoruz. Bu veriler çerçevesinde hem yerel hem de uluslararası pazar analizimizi Tablo 11'de 5 yıllık bir projeksiyonla belirledik ve tahminlerimizin dayanaklarını detaylandırdık. Ayrıca, BDDK'nın geçtiğimiz yıllarda kalkınma ve yatırım bankalarına teverruk ürününü kullanabilme izni vermesinin işlem hacimlerinde bir miktar artış oluşturacağını düşünüyoruz (Resmi Gazete, 24 Ocak 2019).

[110] Araştırma sürecinde 3 özel katılım bankası ile yapılan şifahi görüşmeler neticesinde elde edilen gerçek veri diğer katılım bankalarının pazar payına göre genelleştirilmiştir. Tahminimiz reel teverruk hacminin belirttiğimiz rakamdan daha yüksek olduğudur. Katılım bankalarının yapılandırma, likidite ve ihtiyaç finansmanı dışında bazı murabaha işlemlerinde zaruret ya da iş tercih gereği teverruk kullanılması hacmin yüksek seyretmesine sebebiyet vermiştir.

Türkiye katılım bankacılığı sektörünün nakit finansman amaçlı teverruk modeli için önemli bir potansiyel alanı olduğunu düşünmekteyiz. Mevcut durumda klasik teverruk özelliğindeki ürünler son derece kısıtlı olup geleneksel bankacılığa göre nakit finansman hacimleri önemli farklılıklar göstermektedir. Bu analizde bankacılık sektörü için bazı istatistikler paylaşmamız yerinde olacaktır. Türkiye'de yerleşik mevduat bankaların 2020 yılı toplam aktif büyüklüğü 5.1 Trilyon TL olup aynı yıl bireysel kredileri 790 Milyar TL, ihtiyaç kredileri ise 356 Milyar TL'dir. Bu veriler benzer şekilde katılım bankacılığı alanında sırasıyla 417 Milyar TL; 33 Milyar TL ve 2.8 Milyar TL'dir. Dolayısıyla mevduat bankalarının bireysel kredilerinin toplam aktiflere oranı %15 olup bu rakam katılım bankalarında %8'dir. Mevduat bankalarının ihtiyaç kredilerinin bireysel kredileri oranı %45 iken katılım bankalarında bu oran %9; kredi kartı hacimleri ise mevduat bankalarında 143 Milyar TL iken katılım bankalarında 1.1 Milyar TL'dir. Nakit finansmanın yoğun olarak yapıldığı bireysel ve ihtiyaç finansmanı kategorilerinde her iki sektör arasında oransal olarak önemli farklar olduğunu görüyoruz. Ayrıca, kredi kartı kullanımındaki yaptığımız analizlerde mevduat bankalarının ölçek olarak daha yüksek seyretmesi normal olmakla birlikte katılım bankalarının kredi kartı pazar payı %0,77 ile bu bankaların aktif büyüklük pazar payı ile kayıslandığında onda birine denk gelmektedir (BDDK, Bankacılık Sektörü Verileri, 2020). Sonuç olarak katılım bankalarında bireysel pazarda mevduat bankalarına kıyasla önemli bir potansiyel bulunduğunu söyleyebiliriz. Farklılığın yüksek olmasının temel sebeplerinden biri katılım bankalarında emtia alım satımına dayanmayan doğrudan nakit finansman ürünlerinin son derece sınırlı olmasıdır.

Tablo 3.3: Potansiyel Teverruk Hacmi 5 Yıllık Projeksiyon[111]

Dönem	**Tahmini Hacim- USD**
2020 – Mevcut	100 Milyar
2023 – Tahmini	120 Milyar
2024 – Tahmini	204 Milyar

[111] 5 yıllık tahminimiz hem nakit finansman amaçlı hem de likidite yönetimi amaçlı teverruk için vasat senaryo kapsamında olup hacimlerde olumlu senaryo da artı %35, kötü senaryoda ise eksi 40% sapma görülmesi tahmin edilmektedir.

2025 – Tahmini	384 Milyar
2026 – Tahmini	560 Milyar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

5 Yıllık Projeksiyonun Detayları:

2020: Türkiye'deki 6 katılım bankasının mevcut hacmini göstermektedir. Teverruk, organize olarak uygulanmakta; para piyasaları, kredi yapılandırması ve belirli durumlarda ihtiyaç finansmanı kapsamında kullanılmaktadır.
2023: Bu yıldaki tahmini beklenti katılım bankalarının doğal büyüme hızına göre hesaplanmıştır. 5 yıllık CAGR aktif büyümesi %24 olup teverruk büyümesi %20 olarak tahminlenmiştir.
2024: Nakit finansman amaçlı teverruk uygulaması ile birlikte katılım bankacılığında murabahanın kullanılmadığı durumlarda gerçek ve tüzel kişilere yapılacak nakit finansmanla hacmin artacağı tahmin edilmektedir. Yeni kurulan dijital katılım bankaları işlem hacmini arttıracaktır.
2025: Platformun likidite yönetimi amaçlı teverruk uygulamasının yurt dışına açılımı sebebiyle özellikle Orta Doğu ülkelerinde yaygınlaşması ve hacmin bu çerçevede artması beklenmektedir.
2026: Platformun yerel ve uluslararası pazarlarda olgunlaştığı ve yaygınlaştığı dönem olarak tahminleme yapılmıştır.

Modelimizi piyasadaki mevcut ürünlerle kıyasladığımızda önemli avantajlara sahip olduğunu görmekteyiz. Ürün ve hizmet satışlarında kalite ve maliyet önemli unsurlardan biridir. Teverruk sürecinde ise ilave olarak fıkhi gereklilikler kritik bir öneme sahiptir. Bu kapsamda birçok açıdan platformun tercih edilebilir bir ürün olacağını düşünüyoruz. Tablo 12'de bu hususta yapılmış bir karşılaştırmalı analiz bulunmaktadır. Bu tabloda tasarlanan modelin mevcut piyasa uygulamalarına göre belirgin olarak üstünlük gösterdiği görülmektedir.

Tablo 3.4: Önerilen Modelin Mevcut Uygulamalarla Kıyaslanması

Özellikler	LME Broker'lar	Malezya Borsası	Önerilen Teverruk Platformu
Fıkhi standartlara uyum[112]	-	-	+
Değişken emtia fiyatı[113]	-	-	+
Dijital emtia	-	-	+
Blok zincir teknolojisi	-	-	+
API bağlantısı ya da web tabanlı	+	+	+
Klasik teverruk opsiyonu[114]	-	-	+
Yerel teknik destek ve ulaşılabilirlik	-	-	+
Yüksek hacim kapasitesi[115]	+	+	+
Şeffaf ve denetlenebilir[116]	-	+	+
Platforma bağlantı kolaylığı[117]	-	-	+

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2. DİJİTAL TEVERRUK PLATFORMU İÇİN ÖNERİLEN EMTİALAR

Teverruk uygulamasında en önemli unsurlardan biri de kullanılan emtiadır. Yaptığımız araştırmalarda sürecin verimliliği, maliyetler ve talebin yeteri kadar karşılanabilmesi için emtianın buna göre dizayn edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu kısımda öncelikle alışagelmiş geleneksel mallardan söz edilecek ve akabinde daha

[112] LME ve Malezya'nın organize teverruk uygulaması birçok açıdan tartışmalı olup uluslararası fıkhi standartlara tam olarak uymamaktadır. Örneğin fiyat sabitlemesi bunlardan biridir. Buradaki görüşümüz AAOIFI ve TKBB gibi fıkıh kurullarının yayınladıkları standartlar nezdinde tasarladığımız platformun diğer mevut uygulamalara göre standardın gerekliliklerini tam olarak karşıladığı yönünde oluşmuştur.

[113] LME ve Malezya'da emtia fiyatı suni bir şekilde sabitlenmektedir

[114] LME ve Malezya da gerçek klasik teverruk süreci bulunmamaktadır.

[115] Uluslararası piyasalardaki tüm teverruk platformları yüksek hacimli (örn. 1 Milyar USD) işlemlere imkân vermezler. LME ve Malezya bu hususta pozitif ayrışmaktadır.

[116] LME'de denetim imkânı bulunmamaktadır, Malezya'da yılda iki kez izin verilmektedir. Tasarladığımız platformda süreçler şeffaf ve talep edildiği zaman denetlenebilir olacaktır.

[117] Buradaki kolaylık hesap açılmasına gerek olmadan tek bir ana sözleşme ile platforma bağlanılması çerçevesinde sunulmuştur.

verimli çalıştığını düşündüğümüz dijital emtialara değinilecektir. Daha sonra her iki model için de emtia konusu detaylıca ayrı ayrı incelenecektir. Tasarladığımız modelde likidite amaçlı teverruk uygulaması için dijital emtia kullanılmasının verimli olacağını düşünülmüş, diğer modelde ise ise geleneksel emtia en uygun çözüm olarak görülmüştür.

3.2.1. Teverruk Uygulamaları Kapsamında Geleneksel Emtiaların Analizi

Mal kavramı, çoğulu emvâl olup İslam hukukçuları tarafından malik olunan, kendisinden faydalanılan ve mubah olan her türlü şey olarak tanımlanmıştır. Mal, genel bir kavram olup birçok çeşitli nesneyi içerebilir. Belirli dönemlerde toplumların kullanımına göre özel anlamlar taşımıştır. Hanefilere göre bir şeyin mal olarak tanımlanabilmesi için iki temel özelliğe sahip olması gerekir. Bunlar insanlar için fayda temin etmesi yani iktisadi bir değer taşıması ve fiziki varlığının olması gerekliliğidir. Bununla birlikte mal niteliği taşıyan nesneler ayni hakların ve hukuki işlemlerin konusu olmalıdır. Mallar özelliklerine ve kullanım alanlarına göre çeşitlere ayrılmıştır (Hacak, 2003).

Tezimizin konusu olan teverruk işlemlerinde kullanılacak malın öncelikli olarak mütevakkim mallardan oluşması gerekir. Mütevakkim mal faydalanılması mubah olan şey'e denir. Bu çerçevede, İslam hukuku açısından o maldan istifade edilmesi Müslümanlar tarafından mubah olmalı, yani yasaklanmamalıdır. Böylelikle, teverruk konusu bir malın haram mallardan oluşmaması gereklidir. Teverruk konusu malın tüketilen ya da kullanılan mallardan oluşması herhangi bir farklılık göstermemekle birlikte malın mutlak suretle bölünebilen bir mal olması icap eder. Bölünebilen mallar iktisadi değerinden bir azalma meydana gelmeden aynı özellikle birden çok parçaya ayrılabilen mallara denir. Süreçte bölünebilen malların kullanılmasının sistemin verimli işlemesi açısından katma değerinin büyük olacağı düşünülmüştür. Günümüzde yaygın olarak kullanılan teverruk platformlarında paladyum, palm yağı, tarım ürünleri ve değerli metaller ve benzeri mallar bölünebilen özellikte oldukları için tercih edilmişlerdir. Teverruk işlemlerinde hacim her işlemde değişmektedir. Bu sebeple bölünemeyen mallarda teverruk yapılması nesnenin değerinin teverruk işlemine göre ayarlanmasını zorlaştırmakta hatta belirli durumlarda

imkânsız hale getirmektedir. Bölünebilen bir malın teverruk konusu yapılması durumunda ilgili parçanın fiziki olarak bölünmese dahi ilgili miktarın kalan kısım ile aynı özellikleri taşıması ve ilgili kısmın alım satım sürecinde sertifikalanması gerekmektedir. Tanklarda bulunan yağ, ya da bütün bir parça halinde bulunan metaller, çuvallarda bulunan tarım ürünleri bu çerçevede örnek verilebilir. Bölünemeyen mallar, örneğin canlı hayvanlar, beyaz eşya gibi dayanıklı tüketim malları teverruk'a uygulaması pek mümkün olmayan mallardır. Tarihsel süreçte geçmişte ipek yaygın olarak özellikle klasik teverruk'a konu edilen bir mal olup günümüzde daha çok metal ve tarım ürünleri kullanılmaktadır. Kanaatimizce günümüzde teverruk sürecinde kullanılan bu emtialar geleneksel mallar kategorisinde olup; doğası gereği saklama, depo ve sigorta maliyeti, nakliye, bozulma riski, yanma riski vs. konuları açısından dijital mallara göre dezavantajlar barındırır.

3.2.2. Teverruk Uygulamaları Kapsamında Dijital Emtiaların Analizi

Dijital [118] mal kavramı son yirmi yılda yaygınlık kazanmış olup literatürde derinlemesine çalışılmış bir konu olarak karşımıza çıkmamaktadır. Geçmişte en ilkel haliyle video ve ses kayıtlarını ticari bir meta olarak dijital malların ilk örnekleri sayılabilir. Günümüzde bilgisayar teknolojilerinin ve internetin gelişmesi ile beraber dijital olarak değerlendirilebilecek ticari değer taşıyan malların sayısı çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Basit bir tanımla kavram elektronik ortamda aktarılan, saklanan ve transfer edilebilen belirli bir değere sahip olmakla birlikte maddi olmayan soyut bir varlığı ifade eder. Çeşitliliği sürekli artmakla beraber söz konusu emtialar günümüzde vergi ve miras hukukuna tabi olmaya başlamıştır. Bu çerçeveden hareketle kavram yazılım, dijital olarak hazırlanmış görsel unsurlar (müzik, kitap, resim, harita vb.) televizyon kanallarının ulaşım şekilleri (uydu ve internet platformları), internet üzerinden erişilebilen tüm bilgilerin sayısal hali, depolanabilir ve saklanabilir verileri gibi örnekleri çoğaltılabilen ve alt unsurlara ayrılabilen tüm bilgiler olarak açıklanabilir (Özpençe, 2014). Günümüzde gittikçe yaygınlaşan NFT özelliğinde

[118] Dijital kavramı sayısal, nicel, soyut ve sanal olarak tanımlanmakla beraber zıddı analog 'dur. Somut bir varlığı olmayan sadece sanal ortamda bulunan tüm belge ve kayıtlar dijital olarak nitelendirilir.

resim, internet oyunları ve elektronik, kripto para gibi tartışmalı olan emtialar da aynı zamanda dijital mal olarak örnek verilebilir.

Mal kavramından bahsederken malın özelliğini oluşturan unsurların aynısı dijital mallar için de geçerlidir. Dijital mallar da geleneksel mallar gibi insanların faydalanabileceği unsurlara sahip, ticari bir değer içeren, alım satıma konu olan, transfer edilebilen ve içsel özelliği bakımından haram sayılmayan özelliklere sahip olması gerekir. Genellikle soyut olarak tanımlanan dijital mallar aslında hem görsel hem de saklanma alanları açısından gerçek dünyada fiziki karşılıkları vardır. Örneğin, elektronik bir kitap aynı basılı bir kitap gibi görülebilen bir nesnedir. Sinema filmleri ve oyunlar kişi ile görsel olarak temas kurarlar ve saklama alanları belirli bir boyut içerdiğinden depolanabilir hafıza belleklerinde tutulurlar. Bu da aynı zamanda dijital malların fiziki olarak vücut bulmuş hallerini ifade eder. Dijital mallar da geleneksel mallar gibi benzer şekilde tüketilebilen ve bölünebilen sınıflarına ayrılabilirler.

Teverruk söz konusu olduğunda dijital mallar, geleneksel mallara göre önemli ölçüde avantajlar barındırır. Örneğin, sürdürülebilirlik açısından dijital bir malın çevreye ve topluma verdiği zarar günümüzde teverruk işlemlerinde kullanılan geleneksel malların ürettiği etkiye göre son derece düşüktür. Malezya'da kullanılan palm yağı ya da İngiltere'de çeşitli metallerin kullanılması bu malların düzenli olarak depolarda tutulmasını gerekli kılar. Bu süreçte malın güvenliği ve kalitenin temin edilmesine yönelik unsurlar çevresel etkiler açısından ilave karbon salınımına sebebiyet vermektedir. Özellikle Palm yağının üretim süreci ve kullanım alanları söz konusu olduğunda çevresel etkiler ciddi boyutlara ulaşmıştır. Greenpeace'in 2019 yılında yayınladığı rapora göre Endonezya'da 2015 ve 2018 yılları arasında palm ağacı dikilmesi sebebiyle 3 milyon hektar alan yakılmıştır (Greenpeace, 2019). Belirli dönemlerde sadece bu sebeple birçok orman yakılmakta ve yerine palm ağacı dikilmektedir. Küresel kullanımda önemli bir gıda maddesi oluşturan palm yağının aynı zamanda milyarlarca dolarlık teverruk işlemleri için depolarda yüksek tonajlı tutulması sürdürülebilirlik konusunu negatif etkilediği düşünülmüştür. Bununla beraber organize teverruk işlemleri için geleneksel mallara bağımlılığın olması bu süreçte hizmet veren bölgelere, örn. Londra'ya bağımlılığı arttırmakta İslami finans

enstrümanı olarak kullanılan bir ürünün gayrimüslim bölgelerde yapılmasını mecburi kılmaktadır.

Teverruk işlemine konu olabilmesi için dijital bir emtianın mütevakkim bir mal ve bölünebilen özellikte olması ve ikinci elde alım satıma konu bir mal olması gerekmektedir. Her dijital mal bu unsurlara sahip olmayabilir. Örneğin elektronik kitap, ses ve video kayıtları, oyunlar, resim vb. varlıklar öncelikli olarak bölünebilen özellikte değildir. Ayrıca günümüzde tartışmalı kripto paralar ve NFT bu çerçevede ilk olarak düşünülebilecek mallar olmayacaktır. Tablo 13'te dijital ve geleneksel mallar arasında temel bir karşılaştırma yapılmıştır. Likidite yönetimi amaçlı teverruk sürecinde kullanılacak dijital emtianın detaylarına bir sonraki kısımda değineceğiz.

Tablo 3.5: Geleneksel Mallar ile Dijital Malların Karşılaştırması

	Geleneksel Emtia	**Dijital Emtia**
Form (Şekil)	Somut	Soyut
Fiyat Faktörü	Değişken[119]	Sabit[120]
Kullanılabilirlik Durumu	Piyasaya Bağımlı	24 saat 365 gün mevcut
Dayanıklılık	Deforme Olabilir	Deforme Olabilir[121]
Depolama Maliyeti	Sigorta ve Güvenlik	Siber Güvenlik
Fiziki Teslimat	Mümkün- İlave Maliyet	Mümkün- Maliyetsiz

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

[119] Değişken ifadesi borsaya kote olan mallar için geçerlidir. Günümüzde teverruk işlemleri için kullanılan paladyum, platinyum, ELÜS, palm yağı gibi ürünler borsa'da işlem görmeleri sebebiyle anlık fiyat değişikliklerine maruz kalırlar.

[120] Sabit ifadesi fiyatın belirli bir dönemde sabit olması açısından kullanılmıştır. Bahsi konu dönem örneğin bir hafta ya da bir ay olabilir. Sabit fiyat ifadesi bir kıyaslama olup borsaya kote olan mallar için yapılmıştır. Tanımlama aslında bir karşılaştırmayı ifade etmektedir.

[121] Dijital malların da depolanma koşullarının belirli kriterlerde olması bu malların uzun ömürlü olmasını sağlayacaktır. Burada yaptığımız kıyaslamada dijital malların bozulma ve deforme olma ihtimalinin geleneksel mallara göre daha düşük olmasıdır.

3.2.3. Likidite Yönetimi Amaçlı Teverruk Modelinde Önerilen Dijital Emtia ve Model'deki Uygulaması

Teverruk işlemleri fiziki ya da dijital emtia kullanılarak gerçekleştirilebilir. Bu emtialar dijital olarak hak ve sahiplikler olabileceği gibi fiziki mallar da olabilir. Teverruk işlemleri için tasarladığımız platformumuzda dijital emtia olarak telekom şirketlerinin dakika, sms ve internet data hizmeti (gb) olarak gruplandırabileceğimiz "telefon iletişim ürünleri (ing. *Telco Airtime Credit)"* kullanılacaktır. Bu gibi dijital emtialar alım satım kolaylığı, depolama ve transfer maliyetlerinin düşük olması, fiyatlarının belirli bir süre doğal olarak sabit kalması gibi fiziksel mallara göre birçok avantajları bulunmaktadır. Dijital olarak teverruk'a konu bu tarz bir dayanak varlık seçiminde piyasada zaten alım satıma konu olan ve fiziki teslimatında herhangi bir engel bulunmayan yapıda bir mal tercih edilmiştir. Telekom ürünleri mütekavvim bir mal olarak karşımıza çıkmaktadır ve aynı zamanda bölünebilen bir yapıya sahiptir. Böylelikle herhangi bir tutar için alt bileşenler tutarı tam karşılayacak şekilde oluşturulabilir. Örn. 10 Milyon USD tutarında bir işlem için gerekli mal x miktar dk, y miktar sms miktarı, z miktar gb gibi tutarlarda kombine edilebilir. Kullanacağımız bu dijital emtianın aynı zamanda ikinci el satışı da mümkündür.

Telekom iletişim ürünlerinin geçmişte finansal işlemlerde kullanımı olmuştur ve bu emtianın dayanak varlık olarak kullanılması yeni bir husus değildir. İslami finansın 21. yüzyılın başlarında gelişmesiyle birlikte sendikasyon ve sukuk işlemlerindeki artış bu ürünlerde de yasımasını bulmuş ve süreçlerdeki dayanak varlıkların çeşitlenmesi gerekmiştir. 2007 yılında Suudi Arabistan menşeili Mobily telekom şirketi İslami sendikasyon finansmanı için şirket bünyesinde bulunan telekom ürünlerini teverruk'a konu ederek 10.78 Milyar SAR (2.875 Milyar USD) finansman sağlamıştır. Bu işlem tamamen teverruk üzerine gerçekleştirilmiştir (Mobily, 2007). Asya kıtasında faaliyet gösteren Axiata telekom benzer şekilde 2012 yılında telekom iletişim ürünlerinin dayanak varlık olarak kullanıldığı 1.5 Milyar USD tutarında bir sukuk işlemi gerçekleştirmiştir (Sauidi Gazette, 2012). Malezya yerleşik bir fintek şirketi bankalar'a, tüketici finansman şirketlerine ve kooperatiflere yönelik olarak düşük hacimli teverruk işlemlerini ülkenin telekom şirketleri ile bağlantılı olarak telekom iletişim ürünleri üzerinden yapmaktadır. 2010 yılında bu işlemlere başlayan

şirket şimdiye kadar 40 Milyar USD tutarında işlem gerçekleştirmiştir (Sedania, 2010).

Teverruk'a konu olacak dayanak varlık olan telekom iletişim ürünleri piyasada bir dönem sıkça kullanılan plastik kartlara yüklenen kontörler gibi kurgulanmıştır. Ancak, tasarladığımız modelde emtia paket plastik kartlara yüklenmeyip dijital olarak saklanacaktır. Günümüzde benzer şekilde kontörler dijital kanallar üzerinden plastik bir koruyucuya gerek kalmadan kişilerin mobil hesaplarına yüklenebilmektedir. Tasarladığımız bu dijital kartlar içerisinde pin kodu ile çalışacak şekilde tasarlanmıştır. Pin kodu ile kartın sahibi cep telefonuna ya da birden fazla cep telefonuna yükleme yapabilir. Tek kart içinde birden fazla pin kodu da olabilir. Paket kartların özelliği, anonim olması yani herhangi bir cep telefonuna ya da isme kayıtlı olmaması sebebiyle ikinci elde rahatlıkla satılabilir, el değiştirebilir. Böylelikle ürünü en son elinde bulunduran kişi kendi adına kullanabilir ve herhangi bir sorun yaşadığında doğrudan telekom şirketine gidebilir, böylelikle paketi satın aldığı kişiye rücu etmez.

Telekom ürünlerinin dijital bir emtia olarak teverruk süreçlerine konu edilmesi ilk etapta dikkat çekici olduğu düşünülmekle birlikte teverruk ürününe inovatif bir yaklaşım getirdiğini düşünmekteyiz. Dijital kartlar ve telekom iletişim ürünleri teverruk'a konu olabilecek bir malın tüm özelliklerini taşıyacaktır. Bu kapsamda teverruk sürecine özel olarak üretilen malların kullanım sürelerinde herhangi bir kısıt bulunmayacak şekilde tasarlanmıştır. Yüksek hacimli teverruk işlemlerinde emtianın üretilme üst sınırı hususunda yaptığımız araştırmalar ve telekom şirketleri ile görüşmelerimizde paket içerisindeki belirli ürünlerin doğal sınırı olmakla birlikte piyasadaki mevcut teverruk işlemlerini kaldırabilecek seviyede üretim mümkün olabileceği anlaşılmıştır.

Platformda malın özellikleri ve fonksiyonu şöyle kurgulanmıştır: telekom iletişim ürünlerinin kullanım hakkı ürün satın alındıktan sonra müşterinin inisiyatifi ile başlar. Malın sahibi mal üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilir, kendisi kullanabilir, başkasına devredebilir, bütün ya da parçalı olarak satabilir. Teverruk yapan müşteri fiziki teslimat isterse bunun için ilave bir maliyet ödemez. Türkiye'de fiziki teslimat isterse cep telefonuna doğrudan transfer yapılabilir, başka bir operatöre kayıtlı ise kişinin (gerçek ya da tüzel) o operatörden teverruk işleminde taraf olan

telekom şirketine geçmesi gerekir. Finansal kurumlar arasında yapılan teverruk işlemlerinde olası bir fiziki teslimatta parçalı olarak transfer edilebilme hakkı üzerinden ilgili tarafın kendisi veya personeli için onlarca ya da yüzlerce telekom hattına transfer edebilir. Ürün özellikle bu çerçevede esnek kurgulanmıştır. Emtianın model içindeki tasarımı Türkiye'de yerleşik telekom şirketleri ile yapılan görüşmeler neticesinde kurgulanmış ve tasarlanmıştır.

3.2.4. Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelinde Önerilen Geleneksel Emtia ve Model'deki Uygulaması

Nakit finansman amaçlı teverruk modelinde kullanılabilecek emtianın çeşitleri geniş kapsamda olup dijital ya da geleneksel mallardan herhangi biri kullanılabilir. Bu aşamada süreç muvazaalı yapıdan ayrıldığı için kullanılan emtianın hangi çeşit olduğu önemli bir fark getirmeyecektir. Ancak her durumda önceki kısımda tekrarladığımız gibi malın mütevakkim mallardan oluşması ve bölünebilir olması önemlidir. Tasarladığımız bu modelde süregelen ve gerçek bir ticaretin arasına girileceğinden dolayı mevcutta piyasada sürekli ticareti yapılan bir malın tercih edilmesi önemli olduğu düşünülmüştür. Özellikle günlük alım satımı yapılan emtialar teverruk ihtiyacının haftanın herhangi bir günü olabileceği için önem kazanmaktadır. Bu kapsamda platforma alıcı ve satıcılar birer taraf olarak dahil olacaklardır. Bunlar üretici, toptancı, perakendeci veya nihai tüketici olmak üzere farklı şekillerde olabilir. Tarafların çokluğu platformun verimliliği ve sürecin fıkhi açıdan sağlıklı işlemesine katkı sunacaktır.

Tasarladığımız bu modelde birçok mal platforma dahil edilebilir. Burada özellikle günlük süregelen bir ticarette yüksek hacim kapasitesine sahip, bölünebilir ve aynı zamanda taraflar arasında düşük kâr marjının olduğu emtialar tercih edilecektir. Platformun gelir modeli içerisinde taraflara belirli bir komisyon paylaşımı konusuna değinilmişti. Bu çerçevede alıcı ve satıcıların çeşitlenmesini sağlayacak bu ek gelir düşük kâr marjının olduğu ticarette daha kıymetli olmaktadır. Bu çerçevede yaptığımız görüşmelerde öncelikli olarak gıda ürünlerinin kullanılabileceğine kanaat getirdik. Bölünebilin ham ya da yarı mamul ürünler, inşaat işlerinde kullanılan çimento ya da demir vb. birçok ürün ayrı ayrı olmak üzere sürece dahil edilebilirler. Aynı

zamanda tek bir emtia için aynı malı alan ve satan birden fazla taraf da bu süreçte yer alabilir. Modelimizde emtia olarak "şeker" üzerine çalışılmış olup Türkiye'de üretim yapan fabrikalar ve şeker toptancıları ile süreç yüz yüze görüşmeler çerçevesinde kurgulanmış ve tasarlanmıştır.

3.3. ÖNERİLEN TEVERRUK MODELLERİNİN UÇTAN UCA İŞLEYİŞİ VE UYGULAMADAKİ DÖKÜMANTASYON

Bu kısımda modelimizdeki teverruk süreçleri uçtan uca en ince detayına kadar görsel akışlarla desteklenecek şekilde anlatılmıştır. Platformda iki ayrı model tasarımı olacağını belirtmiştik. Tasarlanan modellerden biri bankaların kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla likidite yönetimi için; diğer model ise bireysel ve ticari finansmanlar karşılanması için dizayn edilmiştir. Platformda her iki süreç farklı akışlarda ancak aynı teknolojik altyapıda uygulanabilecektir.

Tasarlanan modellerin iyi anlaşılabilmesi için görsel akış şeması ve muhasebe detaylarını gösteren şemalar tercih edilmiştir. Akış içerisinde mal ve para hareketleri, tarafların sorumlulukları, işlemin en baştan en sona kadar adım adım nasıl işlediği ve vergisel konulara yer verilmiştir.

3.3.1. Likiditie Yönetimi Amaçlı Teverruk Modelindeki Akış Süreci ve Modelin Platformdaki Uygulaması

Teverruk, günümüzde genellikle finansal kurumlar arasında fon ihtiyacı ve fon fazlası durumlarında kullanıldığı için tek seferde yapılan işlem hacimleri yüksek olmakta ve belirli durumlarda birkaç milyar dolar tutarında gerçekleşmektedir. Bankalar tarafından yüksek hacimli işlemlerin hızlı, ilave maliyet çıkmadan ve güvenilir yapılması tercih edilmektedir. Bu da ancak süreçlerin verimli bir şekilde tasarlanması ile mümkün olmaktadır. Tasarladığımız yapıda bu engelleri aşabilmek için parametrik bir yapı kurgulanmış olup çeşitli algoritmalarla sürecin yönetimi sağlanacaktır. Belirli bir işlem hacmine kadar süreç alıcı ve satıcı taraflar arasında devam eden bir ticaret üzerine kurgulanmış olup, bu tarafların belirlediği işlem hacminin aşıldığı durumlarda emtia farklı taraflara bu algoritma çerçevesinde yönlendirilecektir. Modelimizin teverruk uygulamasındaki tarafları şöyledir:

Tablo 3.6: Likidite Yönetimi Amaçlı Teverruk Modelindeki Taraflar ve Kullanılan Emtia

Taraflar ve Emtia	Açıklama
Müşteri	Finansman talep eden tüzel kişi: Finansal kurum
Finansal Kurum	Banka – finansman sağlayan kuruluş
Emtia Tedarikçisi	Telekomünikasyon şirketi
Emtia Alıcısı	▪ Telekom Bayi- telekom iletişim ürünlerini perakende olarak satan ancak telekom operatörü ile ortaklık bağlantısı bulunmayan tüzel kişi ▪ Telekom şirketi ▪ Başka bir banka (işlem anında teverruk talep eden banka)
Platform	Dijital teverruk platformu
Token (Jeton)	Dijital ödeme aracı
Emtia	Telekom iletişim ürünü: dakika, sms, gb

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Modelimizde sürecin başlangıcında her gün telekom şirketi teverruk işlemlerine konu edilebilecek emtiayı platforma yükler. Bu süreçte, tekelom şirketleri platforma yükleme yerine kendi sistemlerinde platform için kullanacakları ayrı bir havuz oluşturabilirler. Bu havuz ile platform entegre bir şekilde çalışır. Emtia tedarikçisi doğrudan telekom operatörünün kendisi olup perakende dağıtım ve satış hizmetlerini yapan bayi satıcı değildir. Her işlemde emtianın miktarı, detayları, alt bileşenleri, türk lirası karşılıkları gibi detaylar yer alır. Tüm süreçte fiyat doğal piyasa fiyatındadır, yapay olarak sistemde fiyat sabitlemesi bulunmamaktadır. Finansal kurumların ve emtia tedarikçilerinin platformda dijital hesapları bulunur. Tüm ödeme ve mal akışları bu dijital hesaplar üzerinden gerçekleştirilir. Bankalar ve telekom şirketleri token ve mal transferlerini kendi sistemlerinden platforma API üzerinden bağlanarak izleyebilirler, tarafların kendi sistemleri ve platform senkron çalışır.

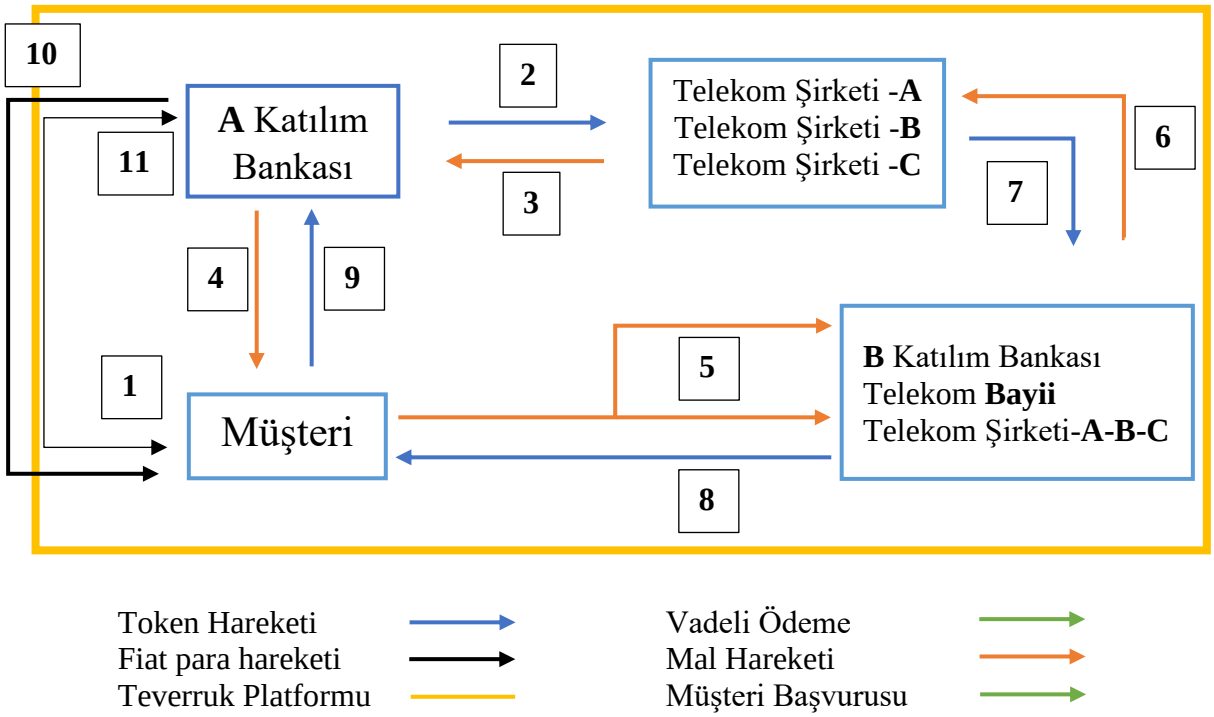
Malın, banka tarafından veya müşteri tarafından alınması akabinde işlemi her iki taraftan biri iptal etmek isterse bunu yapabilir. Telekom şirketi malın karşılığında aldığı dijital varlığı (token) iade etmek durumundadır, sözleşmelerde satılan malın aynı koşullarda geri alınması için bir taahhüt bulunur. Banka, müşterisine malı

sattıktan sonra oluşacak bir hizmet aksamasında müşteri doğrudan telekom şirketine rücu edebilir. Sözleşmeler bu çerçevede kurgulanmıştır. Emtia taraflar arasında sertifika ile birlikte fiziki olarak platform içerisinde gerçek manada transfer edilir.

Herhangi bir akışta malın fiziki teslimatı istendiğinde, yani kullanımı talep edildiğinde, ilgili telekom şirketi elindeki dijital varlığı fiat paraya dönüştürerek malı elinde bulunduran (platform dijital hesabında) kişinin telefon numarasına yükler. Emtianın katılım bankası tarafından müşterisine satılmaması ya da müşterinin ikinci spot işlemde malı satmaması akabinde fiziki teslimat kuralları işler. Fiziki teslimat süreçlerinin detayları akış sürecinde belirtilmiştir. Müşteri ya da katılım bankası teslimat sürecinde malı telefon hattına yükleyerek doğrudan tüketmek şeklinde ya da kullanmadan başkasına devretme, satma şeklinde de kullanabilir. Ayrıca malın taraflarca fiziki teslimatı istendiğinde gerçek anlamda kullanabilecekleri bir formatta olması önemlidir. Bu kapsamda finansman talep eden taraf (müşteri) sadece internet kullanımı (gb) isteyebilir ve müşterinin şirket büyüklüğüne göre bu ürünü uzun süre internet olarak kullanabilmesi gerekir. Şirket hem kendisi hem de çalışanları için kullanmakta serbesttir. Bu kapsamda emtia dijital paket içerisinde bölünebilecek formatta tasarlanmıştır. Yurt dışı içi fiziki teslimat istenirse serbest dolaşım (ing. *Roaming*)[122] maliyetleri devreye girecektir. Model önerimizdeki teverruk akışı şöyledir:

[122] Roaming, kelime anlamı olarak dolaşım, gezinme anlamına gelir. Kelime yaygın olarak İngilizce terminoloji ile kullanılmaktadır. Roaming 'deki amaç herhangi bir istemcinin farklı operatörler ya da aynı operatöre ait olan erişim noktaları arasında serbest dolaşımının sağlanmasıdır. Bu kapsamda abone olunan GSM şirketinin kapsama alanı dışında kalındığında aynı firmanın anlaşmalı olduğu başka bir GSM şirketinin şebekesinden yararlanarak tekrar kapsama alanına girilmesini sağlayan bir hizmettir. Sistem genellikle yurt dışında çıkıldığında kendi ülkesindeki mevcut Telekom Operatörünü değiştirmeden serbestçe hizmet alınmasını sağlamak amacıyla kullanılır.

Şekil 3.5: Likidite Yönetimi Amaçlı Tasarlanan Teverruk Modelinin Platform İçindeki Akış Şeması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tasarlanan Modelin Akış Sürecindeki Birtakım Önemli Hususlar:

- Üç akış hariç (1, 10 ve 11 numaralı) tüm akışlar platform içerisinde gerçekleşmektedir.
- İkinci spot satışta müşteri malı taraflardan herhangi birine satabilir.
- Birinci ve son spot satışlardaki taraflar aynı olamaz, örn. A tedarikçisinden alınan mal ancak B ya da C tedarikçisine satılabilir.
- İlk spot işlemde mal kdv dahil alınacaktır, telekom şirketinin bu hususta bir vergi ödemesi gerekir. Banka malı ilk aldığı fiyattan daha yüksek bir fiyata müşterisine standart bir murabaha işlemi gibidir ve yalnızca BSMW ödenir. Son spot satışta müşteri malı bankasından aldığından daha düşük bir fiyata satacağı için vergi çıkmayacaktır.

Likidite Yönetimi Amaçlı Tasarlanan Teverruk Modelinin Süreç Aşamaları[123]:

1. Birinci aşamada müşteri katılım bankasına başvuruda bulunur. Bu aşamada müşteri bir finansal kurumdur. Müşterinin teverruk kullanma talebi, bankalar arası para piyasaları işlemleri kapsamında finansman sağlamadır. Müşterinin başvuru yapacağı kanal doğrudan bankanın kendisi olabileceği gibi ayrıca Bloomberg veya Reuters gibi kanallardan talepler iletilebilir. Örneğin, müşterinin likidite amaçlı kısa vadeli 100 bin TL tutarında bir fon ihtiyacı olduğunu varsayalım. Bu süreçte müşteri başvuruyu bankasına doğrudan yapar ve teverruk platformunun bu süreçte herhangi bir fonksiyonu bulunmaz. Müşteri talebi olumlu karşılanırsa gerekli sözleşmeler taraflarca imzalanır.
2. Müşterinin talebi alınıp sözleşmeler imzalandıktan sonra A katılım bankası, platform üzerinden teverruk yapmak istediği tutarı, döviz cinsini (100 bin TL) ve diğer gerekli bilgileri girer. A bankası web üzerinden platforma erişebileceği gibi API bağlantısı bulunuyorsa kendi ana bankacılık sisteminden bu talebini iletebilir. Banka, mal alım talebini iletir ve bu çerçevede gerekli bilgileri doldurur. Bu bilgiler içinde müşteri bilgileri de yer alır. Talebin iletilmesi anında platformda müşteri için sistem tarafından dijital bir hesap açılır ve işleme referans numarası atanır. Müşteri için oluşturulan hesaba kendisi geçici bir kullanıcı adı ve şifre ile erişebilir. Bu erişim doğrudan web üzerinden gerçekleşecektir. Bu aşamada, platform tarafından banka'ya, yapacağı ilk işlemin emtia alım sürecini gerçekleştirmek amacıyla, 100 IOU Token tanımlanır[124]. Bu tanımlama süreci ve detayları banka ile platform arasında düzenlenen sözleşmede yer alır. Bu aşamada bankanın platformdaki dijital kayıtları şöyle olur:

	A Katılım Bankası Dijital Hesabı	
	Aktif	Pasif
1	+ 100 Token	Platform 100 token alacaklı

[123] Aşamalardaki numaralandırma şekildeki akış ile eşleştirilmiş olup her bir adım bu sıra ile açıklanmıştır. Bazı aşamaların farklı paragraf olsa dahi aynı numara ile nitelendirilmesinin sebebi akışın detaylı olup birden fazla paragrafta anlatılmasından kaynaklanmaktadır.

[124] Akışın daha net anlaşılması için 1 Token 1000 TL olarak gösterilmiştir. Platform tarafından tanımlanan bu dijital varlık akış sürecindeki para transferlerinin yerine geçecek olup hukuki olarak doğacak sorumluluk imzalanacak sözleşmeler çerçevesinde belirlenecektir.

2. A bankası emtia satın alma teklifini telekom şirketine iletir. Telekom şirketi satın alma talebine olumlu karşılık verir ve satacağı malın özelliklerini (malın cinsi, miktarı, seri numarası, son kullanım tarihi, pin (aktivasyon) numarası ve diğer bilgileri) iletir. Banka bu detaylarla çerçevesinde kabul beyanında bulunur ve malı satın alır. Bu süreçte bir akıllı sözleşme çalışır ve dijital hesaplar arasında mal ve token takası gerçekleşir.
2. Satın alma detayları şöyledir: telekom şirketi 100 bin TL değerinde 100 token'a denk gelen malı satar ve fatura ve malın sahipliğini gösteren e-sertifika düzenler. Fatura ve e-sertifika bankanın sistemlerinde ya da web üzerinden tarafların kendi dijital hesapları üzerinden görülebilir. E-sertifika içerisinde malın bankaya ait olduğunu, malın bileşenlerini, tarih ve seri numaraları gibi detaylar yer alır. Bu aşamada bankanın ve telekom şirketinin dijital kayıtları şöyle olur:

	A Katılım Bankası Dijital Hesabı[125]	
	Aktif	**Pasif**
1	+100 Token	Platform 100 token alacaklı
2	-100 Token	
3	+Emtia	

	A Telekom Şirketi Dijital Hesabı	
	Aktif	**Pasif**
1	+100 Token	A bankasına verilen emtia

3. Bu aşamada blok zincir altyapısı ile çalışan akıllı sözleşmeler süreçte mal ve para takasının güvenliğini sağlar. Her akışta verilen emirler eşleştiğinde sözleşmeler sürecin her iki tarafını da kontrol ederek eşleşme durumunda para ve mal takasını gerçekleştirir. Yukarıda bahsettiğimiz ilk akışta bankanın para transferini (IOU token) gerçekleştirmesi akabinde önceden anlaşılan özellikte ve miktarda mal bankanın platformdaki hesabına, karşılığındaki tutar (token) ise telekom şirketinin platformdaki hesabına otomatik transfer edilir.

[125] Bu aşamadan sonraki tüm dijital hesaplar kümülatif olarak gösterilecektir. Bu gösterimde dip toplamda tarafların hesaplarında para ve mal hareketliliği izlenebilir.

4. İkinci işlem vadeli satış işlemidir. Bu süreçte katılım bankası platformda hesabında bulunan 100 bin TL değerindeki malı müşterisine kârlı bir satış ile örn. 6 ay sonra ödenmek üzere 110 bin TL'ye vadeli olarak aralarındaki sözleşmeye istinaden satar. Satış bilgisi (belgesi) banka sisteminden platforma yüklenir. Vadeli satış, banka ile müşteri arasında gerçekleşeceği için platformun dışında oluşan bir akıştır.
4. Platformda katılım bankasının dijital hesabındaki mal müşterinin aynı platformdaki dijital hesabına geçer ve müşteri malın sahibi olur. Bu süreçte müşterideki malın sahipliğini gösteren yeni bir e-sertifika sistem tarafından üretilir. Müşteri kendisine sunulan kullanıcı bilgileri ile platforma girerek bu sertifikayı görebilir. Katılım bankası-A aynı zamanda müşterinin banka nezdinde bulunan cari hesabında bir alt hesap açarak malın varlığını gösterebilir (bu bir tercih olup katılım bankasına bırakılmıştır). Bu aşamada banka ve müşterinin platformdaki dijital hesapları şöyledir:

	A Katılım Bankası Dijital Hesabı	
	Aktif	**Pasif**
1	+100 Token	Platform 100 token alacaklı
2	-100 Token	
3	+Emtia	
4	-Emtia	

	Müşteri Dijital Hesabı	
	Aktif	**Pasif**
1	+Emtia	Banka'ya 110 bin TL borç[126]

5. Müşteri, kendisine verilen geçici bir kullanıcı adı ve şifre ile platforma bağlanarak ya da bankasının mobil uygulaması üzerinden emir vererek, elindeki malı satma sürecine girebilir ya da malı kullanmak için fiziki teslimat isteyebilir. Bu iki seçenek sürecinde:

Mal Satım Talebi Seçeneği: Bu aşamada alıcı birden fazla olabilir. İlk etapta t işlem anında aynı ya da daha yüksek tutarda başka bir teverruk işlemi talebinde

[126] Bu bilgi sadece banka kayıtlarında yer alacak olup dijital hesap pasifinde sembolik olarak gösterilmiştir.

bulunan B katılım bankası varsa, müşteri malı bu bankaya peşin olarak satabilir[127]. Hazırda bekleyen böyle bir talep yoksa sistem satım işlemini başka bir telekom operatörüne ya da bir bayi'ye yönlendirir. Buradaki alternatifler yapının esnek çalışması için geliştirilmiştir. Aynı anda daha düşük ya da aynı tutarda başka bir teverruk işlemi sürecinde satışın A'dan bağımsız B bankasına yapılması oldukça ideal bir yöntemdir ve tasarladığımız teverruk modelini muvazaalı yapıdan çıkarır, pratikte bu bir eşleştirme çeşitli yazılım algoritmalar ile yapılacaktır. Diğer alternatiflerde, belirli bir tutara kadar nihai tüketiciye satılmak üzere telekom bayisi malı alabilir. Tasarladığımız sistemde mal öncelikli olarak B katılım bankasının teverruk tutarı kadar bu bankaya, kalan kısmı o an ihtiyaç varsa telekom bayisine en son bakiye kalırsa başka bir telekom operatörüne satılabilir. Bu süreç 6 numaralı aşamada detaylı açıklanmıştır.

Bu satış sonrasında malı alan taraf[128], müşteri'ye 100 Token verecektir yani müşteri malı A katılım bankasının kendisine aldığı fiyata yani 100 bin TL'ye satmış olur. Bu süreçte mal hemen ilgili tarafın hesabına geçmekle birlikte ödeme hemen gerçekleşmez. Malı alan ilgili Taraf 9. akışta elindeki malı nakde döndükten sonra Müşteri'ye ödemeyi platform üzerinden yapar. Malın sahipliği malı alan tarafa geçer ve dijital olarak hesaplarda ilgili değişiklikler gerçekleştirilir ve benzer şekilde yeni bir e-sertifika üretilir. Süreçlerde her zaman akıllı sözleşmeler alım satım sürecinin kayıtlarını ve güvenliğini temin eder. Bu aşamada tarafların dijital hesapları şöyledir:

	Müşteri Dijital Hesabı	
	Aktif	**Pasif**
1	+ Emtia	Banka'ya 110 bin TL borç
2	- Emtia	
3	+100 Token	

	Malı alan Taraf

[127] B katılım bankası'nın teverruk işlem süreci A katılım bankasında anlatıldığı gibi başlar. Platforma borçlanır ve elindeki token ile malı satın alır. B bankasının teverruk talebi A bankası müşterisinin satım talebinden daha fazla ise öncelikle malı müşterinin satacağı miktarda alarak kalan kısmını telekom şirketinden doğrudan A bankasının yaptığı gibi satın alır.

[128] Burada bahsi geçen taraf: Telekom operatörü veya telekom bayi veya B katılım bankası

	Aktif	Pasif
1	+ Emtia	Müşteri 100 token alacaklı

Fiziki Teslimat Seçeneği: Müşteri, fiziki teslimat talep ederse platform üzerinden (web) ya da bankanın mobil uygulaması üzerinden bu talebini iletebilir. Talep iletim aşamasında banka ile telekom ürününe dair (telekom şirketi ile beraber hazırlanan) dijital bir anlaşma imzalar, bu sözleşme piyasada kontör paketi almak istenildiğinde imzalanan alım sözleşmesine benzer. Müşteri bu süreçte malın sahibi olur ve dijital hesaplarında bulunan e-sertifikadaki detaylar ile (örn. pin numarası) telekom ürünlerini aktive eder. Eğer müşteri fiziki teslim istediği telekom şirketinden farklı bir operatör kullanıyorsa bu süreçte malı kullanacağı telefon numaralarını malı satan telekom şirketine transfer etmesi gerekir. Müşteri fiziki teslim olarak aldığı elindeki malı bütün olarak ya da parçalı olarak başkasına satabilir ya da bedelsiz olarak transfer edebilir. Böyle bir durumda telekom şirketi elinde bulunan token'ı bir sonraki aşamada belirtilen detaylar çerçevesinde fiat paraya dönüştürür. Banka bu talebi daha önce imzalanan sözleşmeler çerçevesinde karşılamak durumundadır. Banka ilgili tutarı Telekom şirketinin hesabına EFT veya SWIFT ile gönderir. Müşteri malı Bankasından aldığı için fiziki teslimat sürecinde teslime konu malı telekom bayisinden almakta ancak sorumluluk ve süreç yönetimi bankaya ait bulunmalıdır.

6. Malı alan taraf, süreç içerisinde aldığı malları akış içerisinde başka teverruk işlemlerinde doğrudan satabilecektir. Bu aşamada, telekom bayisi, B veya C telekom şirketi ya da B katılım bankası elindeki malı A telekom şirketine satabilir. Tüm akışta bir tek bir referans numarası işleyeceği için tutar ve referans numarası eşleştiğinde ilgili taraf malı satın alır. Bu aşamada ayrıca telekom şirketinin malı satın almama hakkı bulunur. Malı alan taraf 100 bin TL karşılığı olan 100 Token'ı satan tarafa öder. Bu süreçte malı B-Katılım bankası müşteriden alırsa bu banka platformun kendisine yeni bir teverruk sürecinde tanımlayacağı token ile ödemesini yapar. Eğer malı Telekom bayisi alacaksa müşteriye ödemeyi token ile yapar, bu token bayi için sistem tarafından oluşturulmayacak olup taraflardan birinden, ör. Telekom A şirketinden, nakit ödeyerek alınabilir. Malı Telekom B şirketi alacaksa, az önceki bayi'nin alım sürecindeki şekilde benzer bir yapı işler.

7. Bu aşamadan itibaren token geriye doğru işlemeye başlar. Son alıcıya malı satan taraf daha önce 5 numaralı adımda aldığı mal bedelini 6 numaralı adımda anlatılan yöntem ile müşteriye transfer eder.
8. Müşteri tekrar platforma bağlanarak hesabındaki token'i nakde dönme sürecine girer. Hesabında bulunan dijital para ile TL, EUR, USD ya da herhangi bir döviz cinsinden paraya dönüştürebilir. Bu süreç, satım emri sonrasında sanal para dijital hesaplara geçtikten sonra otomatik olarak da işleyebilir. Yani, müşteri satım emrini verirken hemen akabinde bu dönüşüm işleminin de gerçekleşmesi için aynı anda iki emir verebilir. Müşterinin hangi döviz cinsinden para talep ettiğini belirtmesi gerekir. Bu aşamada tarafların dijital hesapları şöyle olur:

	Müşteri Dijital Hesabı	
	Aktif	**Pasif**
1	+ Emtia	Banka'ya 110 bin TL borç
2	- Emtia	
3	+100 Token	
4	-100 Token	

Müşterinin Bankasındaki **Cari** hesabı: **+ 100 bin TL**

	A Katılım Bankası Dijital Hesabı	
	Aktif	**Pasif**
1	+100 Token	Platform 100 Token alacaklı
2	-100 Token	
3	+ Emtia	
4	- Emtia	
5	+100 Token	

9. 10. A katılım bankasının platformdaki dijital hesabına ilgili tutar token olarak geldiğinde fiat parayı TL ya da başka bir döviz cinsi karşılığını müşterinin cari hesabına aktarır. Müşteri malı kime satarsa satsın[129] elindeki token'ı her zaman kendi bankasına vererek fiat paraya dönüştürür.
11. Bu aşamada Müşteri vade sonunda ana para artı kâr payını bankasına öder ve teverruk süreci tamamlanmış olur.

[129] Müşteri malı B katılım bankasına satsa dahi elindeki token ile kendi bankasına giderek fiat para temin eder.

Süreç tamamlandıktan sonra A katılım bankası elindeki dijital varlığı platform'a iade eder ve hesabını netleştirmiş olur. Bu aşama otomatik işler, yani sürecin sonunda A bankasının hesabına gelen 100 token anında hesaptan platform tarafından alınır. Bu son aşamada tüm tarafların dijital hesaplar şöyledir:

	A Katılım Bankası Dijital Hesabı	
	Aktif	**Pasif**
1	+100 Token	Platform 100 token alacaklı
2	-100 Token	
3	+ Emtia	
4	- Emtia	
5	+100 Token	
6	-100 Token	
Son	**Nette Sıfır**	

	A Telekom Şirketi Dijital Hesabı	
	Aktif	**Pasif**
1	+100 Token	A Bankası Verilen Emtia
2	-100 Token	Taraflardan alınan Emtia ya da Nakit
Son	**Kendi malı: yeniden başka bir teverruk'a konu**	

	Müşteri Dijital Hesabı	
	Aktif	**Pasif**
1	+ Emtia	Banka'ya 110 bin TL borç
2	- Emtia	
3	+100 Token	
4	-100 Token	
Son	**Banka'ya 110 bin TL borç, vade: 6 ay**	

	Malı alan Taraf	
	Aktif	**Pasif**
1	+ Emtia	Müşteri 100 Token Alacaklı
2	- Emtia	
3	+100 Token	
Son	**Nette Sıfır**	

3.3.2. Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelindeki Akış Süreci ve Modelin Platformdaki Uygulaması

Bu modelimizde teverruk muvazaadan arındırılmış olarak gerçek bir ticarete dayalı olarak tasarlanmıştır. Taraflar arasında emtia alıcıları ve satıcıları gerçekte var olup, teverruk mevcut durumda devam eden bir ticarete konu edilir. Yıl boyu devam eden ticari süreçler platform üzerinden aktarılarak teverruk işleminin ihtiyaç olduğu durumlarda süreç gerçek piyasa koşulları bozulmadan çalıştırılır. Emtia, platform için özel olarak üretilmez ya da depolanmaz. Söz konusu mal akış bozulmadan nihai tüketiciye ulaşma sürecinde teverruk'a konu edilir. Alıcı ve satıcılar arasında organik bir bağ bulunmaz ve bunlar piyasada ticari partner olarak faaliyet gösterirler. Platformun amacı alıcı ve satıcıların bir arada bulunduğu bir pazaryeri oluşturmaktır. Mal tedarik etmek isteyen ya da satış yapmak isteyen firmalar platformu kullanarak bu amaçlarını gerçekleştirip aynı zamanda ilave gelir elde edebilirler. Bu süreçte birçok emtia bu modeldeki teverruk işlemine konu olabilir. Süreçteki taraflar aşağıdaki şekilde olacaktır.

Tablo 3.7: Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Sürecindeki Taraflar ve Emtia

Taraflar ve Emtia	Açıklama
Müşteri	Finansman talep eden gerçek ya da tüzel kişi
Finansal Kurum	Katılım bankası – finansman sağlayan kuruluş
Emtia Satıcısı	Teverruk'a konu malı tedarik eden firmalar (ör. üretici, toptancı)
Emtia Alıcısı	Teverruk'a konu malı satın alan alıcı firmalar (ör. toptancı, perakendeci)
Platform	Dijital teverruk platformu
Ödeme Aracı	PÖS & Havale & SWIFT yoluyla para transferi
Emtia	Gıda, hammadde ve bölünebilen ara mamüller

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelinin Uygulamasındaki Temel Özellikler:

- Açık piyasa: alım ve satım organize edilmemiş, müşterinin platforma erişimi mümkün.
- Gerçek mal: Platform için özel olarak üretilmemiş ve stoklanmamış; reel akışında olan birey veya şirketlerin günlük hayatlarında düzenli olarak kullandıkları bir emtia.
- Doğal piyasa fiyatı: kurgusal olarak sabitlenmemiş fiyat; doğası gereği kısa vadede sabit
- Teverruk'a konu çeşitli malların platforma dahil olması ve tek bir işlemde birden fazla malın bir arada alınıp satılabilmesine imkân sağlaması (ing. *Commodity agnostic*)
- Platform içerisinde taraflardaki malın sahipliğini gösteren dijital hesaplar bulunması; akışların blok zincir ve akıllı sözleşmeler tarafından düzenlenmesi ve gerçekleştirilmesi.

Platform içerisinde bu modelimizin teverruk süreci temel olarak şöyle işler: finansman temin etmek isteyen müşteri, teverruk'a konu malı banka aracılığı ile vadeli olarak emtia satıcısından alır. Bu süreçte müşteri ilk başvuruyu bankası üzerinden yapabilir ve müşterinin platformla bir bağlantısı bulunmaz. Başvuru sonrasında banka kredi değerlemesi yaparak süreci başlatır ve müşteri bilgileri platforma girer; tutar, vade, teverruk'a konu mal veya mallar seçilir. Talep iletildikten sonra müşteri adına platform içerisinde bir dijital hesap açılır. Bu süreçte emtia alıcısı ve satıcısı arasında doğal olarak süregelen bir ticaretin arasına teverruk yapılmak amacıyla girilir. Müşteri malı bankasından vadeli aldıktan sonra kendisine kısa mesaj ile iletilen kullanıcı adı ve şifresiyle platforma bağlanarak malın satımı için süreci başlatır. Emtia alıcısı malı alarak belirlenen tutarı müşteri hesabına öder. Alıcı ve satıcının platforma API yoluyla entegre olurlar; alıcılar her gün teverruk'a konu olabilecek siparişlerinin tamamını sisteme girer ve satıcılarla alakalı belirli bir emtia için tüm sipariş akışları platform vasıtasıyla yürütülür. Taraflar bu hizmetten kaynaklanan bir komisyon geliri elde ederler. Banka bu süreçte sadece murabaha işlemini yapan taraf olup tüm süreç platform tarafından icra edilmektedir. Bankanın süreçte murabaha yoluyla fonlama yapan taraf olmaktan başka bir fonksiyonu bulunmaz. Bu şekli ile süreç organize teverruktan tamamıyla ayrışmaktadır.

Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelinde Alternatif Uygulamalar:

Yaptığımız araştırmalarda platformda bu modelimizde farklı seçeneklerin dizayn edilebileceğine kanaat getirilmiştir. Tezimizde detaylarına girmeyeceğimiz ancak yapılabilecek başka yöntemlere değinilmesinin çeşitliliği arttıracağı düşünülmüştür. Bunlardan biri platformun servis bankacılığı modelinde (ing. *Banking as a Service, BaaS*) bir mobil uygulama vasıtasıyla finansman taleplerinin müşterilerden alındığı bir yapıdır. Bu modelde finansman temin etmek isteyen müşteri malı doğrudan vadeli olarak emtia satıcısından alabilir; ilk akış böyle başlar ve arada banka bulunmaz. Müşterinin ilk temas ettiği alan platformun mobil uygulamasıdır. Bu süreçte finansman emtia satıcısı tarafından yapılmış olur ve karşı taraf riski alınır. Böylelikle müşteri ilk akışı yani başvuruyu platform üzerinden yapmış olur. Platform içerisinde vadeli satışı temin edecek şekilde bir yapı kurgulanır. Süreç, ayrıca bankanın müşterisine kefil olması şeklinde ilerleyebilir. Emtia satıcısı, doğrudan müşteri riski almak istemezse, bankanın kefaleti ile müşterinin talep ettiği malı vadeli olarak satabilir. Bankanın arada olmaması durumunda emtia satıcısı müşterinin kredi değerliliğini kontrol ederek ve riski kendisi almakta ve öz kaynaklarını kullanarak doğrudan finansman sağlamaktadır. Müşteri, vadeli olarak aldığı malı daha sonra arada banka ya da başka bir taraf olmadan kendisi platformda bulunan emtia alıcılarına peşin olarak satar ve nakde dönmüş olur. Satış sonrası müşterinin hesabına ilgili tutar aktarılır. Mal hiçbir şekilde ilk satıcıya dönmez. Bu opsiyonda sistem müşterinin başvuruyu doğrudan platform üzerinden yapabilmesini mümkün kıldığı için platform faizsiz yöntemle bireysel finansman temin etmek isteyen herkese açıktır. Müşteri platforma girip başvurusunu yaptığında, gerekli bilgileri doldurur ve ekranda teverruk sürecinde kendisine kefil olunacak bankaları görür. Kendisi bankaları seçebileceği gibi bankalardan teklif de alabilir. Emtia satıcısı banka kefaletine istinaden, bankalara belirli bir komisyon ödeyerek, elindeki malı vadeli olarak müşteriye satar. Emtia satıcıları kendi öz kaynaklarından vadeli satış yapabileceği gibi bankalardan sağlayacağı genel fonlama ile bu finansman sürecini yürütebilir.

Önerilen Teverruk Modelindeki Vergisel Konular:

- Mal alım ve satım sürecinde ortaya çıkacak KDV:
    - İlk spot işlemde emtia satıcısı malı KDV dahil satar
    - Banka malı vadeli olarak, ilk aldığından daha yüksek bir tutarla müşterisine satar bu aşamada KDV çıkmaz çünkü ilk işlem standart bir murabaha işlemi olduğundan vergi olmayacaktır. Banka bu süreçte banka yalnızca BSMV[130] öder.
    - Müşteri bankasından aldığı malı daha düşük bir fiyatla emtia alıcısına satar, bu aşamada değer düştüğü için KDV çıkmaz.
- Platform işlem bazlı elde ettiği gelirleri taraflarla fatura karşılığı paylaşır bu aşamada taraflarca gelir vergisi ödenir.

Önerilen Teverruk Modelinin Gelir Modeli:

- Platforma entegre olan finansal kuruluşlar teverruk işlemleri için işlem bazlı platformun kendisine oransal bir komisyon öder. Bu komisyon platformun ürettiği katma değerin karşılığı olup banka bu vesile ile müşterisinin önemli bir ihtiyacını gidermekte ve yeni müşteriler edinmesine imkân sağlamaktadır.
- Emtia alıcısı ve satıcısına işlem bazlı tutar üzerinden belirli bir oranda komisyon paylaşımı yapılır.
- Emtia alıcısı ve satıcısına ödenecek komisyon mal bedeli içinde olacak şekilde de tasarlanabilir. Böylelikle ödenecek gelir vergisi azalmış olur. Böyle bir akışta satıcı malını piyasa fiyatından bir miktar yüksek tutarda satmakta alıcı ise normal koşullarda alacağı malı daha düşük fiyattan satın almaktadır. Alım satım işlemlerinde oluşan bu farklar platform tarafından yüklenilecektir.

Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelinde Uygulanması Gereken Fıkhi Kurallar:

- Sistemin muvazaalı (organize) bir yapıya dayalı şekilde olmaması.

[130] BSMV'nin açılımı "Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi" olup bankaların elde etmiş durumda bulundukları komisyon ve ücret kazanımları, sigorta şirketlerinin sigorta poliçeleri üzerinde göstermiş oldukları prim tutarlarının belirli bir yüzdesi üzerinden alınan vergiyi ifade eder.

- Malı müşterinin kendisi satması ve banka'nın hiçbir formda araya girmemesi (vekaletin kullanılmaması).
- Malın hiçbir şekilde ilk satıcıya dönmemesi.
- Sürecin gerçek bir piyasada doğal bir alım satım şeklinde olması ve kapalı devre işlememesi. Malın teverruk işlemleri için özel olarak üretilen ve depolanan bir formda olmaması.
- Fiziki teslimatın yapılabilmesi (teslim için ilave maliyet çıkabilir).
- Alım satıma konu malın İslam hukuku'na uygun olması.
- Emtia alıcısı ve satıcı şirketlerinin birbirleri ile hâkim ortakları bulunmaması ve reel bir ticaret için bir araya gelmesi.

Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modeli Uygulamasında Temel Operasyonel Gereklilikler:

- Teverruk'a konu emtia ikinci el piyasası aktif bir mal olacak şekilde seçilmelidir. Müşteri ikinci spot satım sürecinde alıcı riskini alacaksa malın alınmadığı durumda dışarda başka bir piyasada malın kolaylıkla satılabilmesi gerekir.
- Mal fiyatı, piyasa fiyatı ile aynı olacak ve alım satım sürecinde doğal olarak sabit kalmalıdır.
- Emtia, işlem tutarlarında tam eşleştirme yapılabilmesi için, bölünebilen mallardan oluşmalıdır.
- Platform içerisinde müşterinin aldığı malı aynı ya da daha yüksek bir fiyattan mutlak suretle satabileceği bir alıcının bulunması gerekmektedir. Model hazır bir alıcının bulunması şeklinde tasarlanmıştır.
- Teverruk işlemi satıcı ile alıcı arasında gerçekleşen doğal bir ticaretin arasına girilmek suretiyle gerçekleşmelidir.
- Satış işlemi en fazla 1 gün (aynı gün içinde) beklemelidir.

Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelinin Tasarım Opsiyonları:

Modelimizde teverruk farklı ticari süreçlerin içerisine girilmek suretiyle birden farklı seçenekte uygulanabilir. Bu süreçleri işletmeler arası (ing. *business to business – B2B*) ya da işletmeden müşteriye (ing. *business to customer B2C*) olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Tablo 16'da görüleceği üzere bu seçenekler iki opsiyona dönüşmüştür. Birinci opsiyonda satıcı toptancı olup alıcı perakende firmasıdır ve fiyat tektir,

platformun alım satımdan finansman ortaya çıkarmak şeklinde bir katma değer üretimi dışında bir kârı bulunmaz. İkinci opsiyonda ise mal toptancıdan alınarak doğrudan, arada perakende olmadan, nihai tüketiciye satılır. Bu tür bir yapının uygulaması mümkün olmakla birlikte farklı alanlarda deneyim ve yatırım gerektirecektir. Böyle bir seçenek içerisinde teverruk uygulaması aynı zamanda son tüketici için de katma değer üreten yani ticaret üzerine kurulu bir yapıya dönüşmüş olur. Tezimizde tasarladığımız model birinci seçenek üzerinden uygulanacaktır.

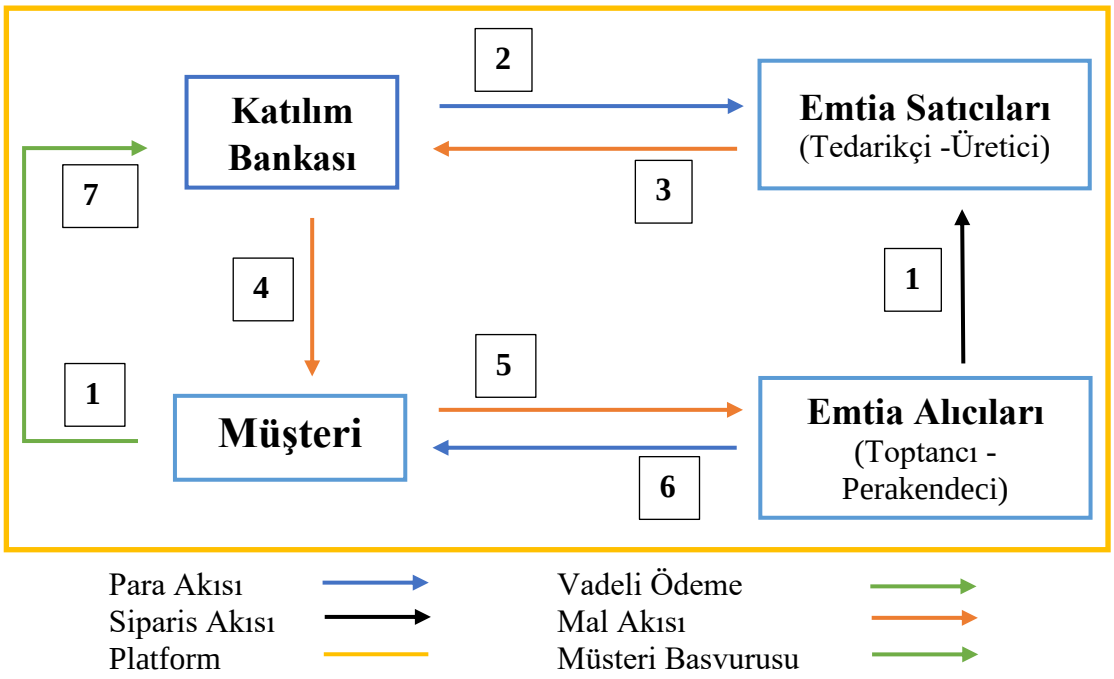
Tablo 3.8: Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelinde Opsiyonel Tasarımlar

Opsiyon 1	Toptancı (satıcı)	Perakende (alıcı)	
Temsili Fiyat	1 Lira	1 Lira	
Opsiyon 2	Toptancı (satıcı)	Perakende (alıcı)	Nihai Tüketici
Temsili Fiyat	1 Lira	1 Lira	1.2 Lira

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tasarlama sürecinde yaptığımız araştırmalarda teverruk uygulamasına en uygun alanların parasal olarak yüksek hacimli ancak düşük kâr marjının olduğu ticaret döngülerinde olabileceğine kanaat getirdik. Bu tespitin önemli olduğunu düşünüyoruz. Platforma alıcı ve satıcıların farklı ticari formlarda dahil olabilirler. Örneğin perakende market zincirlerinde üretim yapan tedarikçiler ile bu marketler arasındaki ticaret platforma entegre edilebilir. Bu süreçteki en önemli ihtiyaçlardan biri düzenli bir mal ticaretinin aralıksız yıl boyu ve mümkünse her gün devam ediyor olmasıdır. Platformun akan bu ticaretin denetimi ve sürecin yönetimi konusunda yetkilendirilmesi gerekecektir. Yaptığımız görüşmelerde alım satım yapacak taraflara standart süreçlerinin çok üzerinde ilave operasyonel yük oluşturmamak gerektiği izlenimini edindik. Tarafların rutin akışlarına teknolojiyi ve inovasyonu da kullanarak minumum düzeyde müdahale ile modelin entegre edilebileceğini düşünmekteyiz. Önerdiğimiz modelin akış gösterimi şöyle tasarlanmıştır:

Şekil 3.6: Nakit Finansman Amaçlı Tasarlanan Teverruk Modelinin Platform İçindeki Akış Şeması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Önerilen nakit finansman amaçlı teverruk uygulama akışına dair ön bilgilendirme:

- Emtia alımları müşterek yapılabilir; yani müşterek mal tek bir alıcıya satılabilir (tersi de olabilir; tek kişinin aldığı mal birden fazla alıcıya satılabilir). Yüksek hacimli işlemlerde tek bir emtianın yeterli olmadığı durumda yapılacak bu uygulama verimliliği arttıracaktır.
- Tüm e-ticaret platformlarındaki alım işlemlerinin arasına teverruk amacıyla girilebilir: müşterinin var olan bir siparişi veya bekleyen siparişler üzerinden teverruk yapılabilir, burada siparişlerin peşin olması gerekir.
- Müşterinin finansman talebi ile siparişler eş zamanlı olarak eşleştirildiğinde arada uyumsuzluklar oluşacaktır, çünkü sipariş tutarlarının ve miktarlarının müşteri talebinden yüksek ya da düşük kalma ihtimali vardır. Ayrıca gün içerisinde sayılı geçilen sipariş adedinin finansman taleplerinin yoğun olduğu günlerde eşleştirilememe ihtimali yüksektir. Örneğin 100 bin TL tutarında geçilen bir siparişi anlık eşleştirme ile 10 bin TL'si teverruk'a konu edildiğinde kalan tutar tekrar kullanılamaz durumda

olacaktır. Bu sorunun çözülmesi amacıyla sistemin işleyişini bir gün gecikmeli olarak tasarlanmıştır. Teverruk işlemleri yapılmadan bir gün öncesinde (t-1) finansman talepleri toplanarak ertesi gün gelen siparişlerle eşleştirme yapılacaktır, böylelikle yüklü bir sipariş birden fazla finansmana konu olabilecektir. Burada oluşan bir günlük gecikme standart fon kullandırım süreçlerinde zaten olağan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Önerilen Nakit Finansman Amaçlı Teverruk Modelinin Aşamaları:

1. Müşteri finansman temin etmek amacıyla katılım bankasına şube ya da mobil kanal üzerinden başvuruda bulunur. Banka müşterinin kredi değerliliğini yaparak limit tahsisini gerçekleştirir. Örn:
   - Finansman talebi 10 bin TL, vade: 6 ay
   - Finansman türü: ihtiyaç finansmanı
1. Müşteri limit talebine onay geldiğini öğrendikten sonra ihtiyaç finansmanı işlemini başlatmak ister.

   Bu aşamada emtia alıcısı (ör. toptancı) her gün o gün yapacağı mal alımları için sipariş talebi girmektedir. Toptancı tüm mal siparişlerini teverruk platformu üzerinden girer. Katılım bankası kendisine gelen tüm finansman işlemlerini bu sipariş akışlarına entegre olarak gerçekleştirir. Toptancının aynı gün içindeki tüm siparişleri teverruk'a konu olmayabilir. Banka, müşteri talebi üzerine siparişlerden bir ya da birkaçını platform üzerinden seçerek finansman süreci başlatır. Her sipariş talebinin numarası işlemin referans numarası olur ve bu eşleşme üzerinden akış ilerler. Finansman sürecinin başlaması için müşteri almak istediği malı bankanın mobil şubesi üzerinden ya da başvuru sırasında seçebilir. Banka müşterisine teverruk'a konu malları bildirir ve seçim yapmasını sağlar. Bu aşamada standart murabaha süreçlerinde olduğu gibi bir proforma fatura beklenmez.
2. Bu aşamada katılım bankası 10 bin TL değerine karşılık gelen mal siparişlerini seçer bu siparişleri birer murabaha işlemi gibi değerlendirip malı doğrudan üreticiden satın alır. 10 bin TL tutarına karşılık gelen mal bedelini EFT kanalıyla üreticiye öder. Bu aşamada ödemenin banka tarafından yapılması malın fiziki olarak teslim alınacağı

anlamına gelmez, süreçte fiziki teslimat koşullarında herhangi bir değişiklik yapılmayacak ve süreç bankanın standart bir murabaha fonlaması olarak işleyecektir.

3. Bu aşamada üretici malın mülkiyetini temsil eden bir sertifika düzenler (sertifika platform tarafından e-sertifika olarak otomatik düzenlenir) ve mal bankanın platformdaki dijital hesaplarına aktarılır.
4. Banka malı vadeli olarak, müşterisine 12 bin TL değerine satar. Mal müşterinin hesabına geçer. Burada mal detayları müşterinin platformda açılan dijital hesaplarında gözükür. Banka müşterisine bu bilgilendirmeyi sms olarak yapar ve platforma bağlanabileceği bir kullanıcı adı ve şifre gönderir. Müşteri platforma bağlanır, ekranda iki seçenek bulunur: "fiziki teslimat" ya da "peşin satış". Müşteri dilerse fiziki teslimat talebinde bulunabilir ve mal üretici tarafından toptancıya gönderilerek müşterinin malı mağazalardan alması temin edilir. Bu aşamada murabaha işlemi tamamlanmış olur ve bankanın rolü sona erer.
5. Müşteri malı ikinci piyasada satmak isterse satış talebini platform üzerinden iletir. Daha önce sipariş talebi ile eşleşen işlemler referans numarası ile tespit edilerek toptancının almak istediği mal müşteri tarafından kendisine peşin olarak satılır.
6. Toptancı mal bedeline karşılık gelen tutarı, yani10 bin TL'yi müşterinin katılım bankasındaki hesabına EFT ya da havale ile öder. Bu aşamada malın asıl sahibinin toptancı olduğu bilgisi üreticiye iletilir ve teslimatın rutinde olduğu gibi toptancıya yapılması gerektiği belirtilir. Bu aşamada satış bedelinin aynı gün ödemesi gerekir.
7. Müşteri ödeme vadesinde yani 6. ayın sonunda bankasına finansman tutarını öder ve süreç tamamlanır.

3.3.3. Önerilen Dijital Teverruk Platforunmda Taraflarca Kullanılacak Sözleşme ve Belgeler

Sözleşmeler konusu ticari ve borçlar hukukunu ilgilendirmekle birlikte bu kısımda odaklanacağımız husus hukuki olmaktan ziyade modelin verimli bir şekilde çalışmasına katkıda bulunabilecek unsurların belirlenmesi ve dökümantasyon konusunun temel çerçevesinin çizilmesine yöneliktir. Teverruk sürecindeki en önemli amaçlarımızdan biri tek bir sözleşme ile tarafların platforma entegre olabileceği bir yapı geliştirmek olduğuna değinmiştik. Tarafların hukuki ve operasyonel sorumlulukların tek bir çatı altında ana sözleşme üzerine kurgulanması süreçleri ve

sonrasındaki takibi kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Aynı zamanda platform üzerinde oluşturulan ve malın sahipliğini gösteren belge ve sertifikaların içeriği bu kısımda netleştirilecektir.

Alım ve satım süreçlerinde işin niteliğine göre taraflar arasında birçok doküman oluşmaktadır. Gerçekleştirilen ticaretin belgelenmesi ve tarafların arasındaki hukuki sorumlulukların yansıtılması bu dökümanlar üzerinden olacaktır. Bunların en önemlileri fatura, sipariş formu, vadeli alım sözleşmesi, poliçe ve benzerleridir. Sözleşme hususunda taraflar arasında bir ayrım yapılmasının gerektiğini düşünüyoruz. Taraflar arasında sadece müşterinin hem bankasına hem de emtia alıcısına karşı hukuki sorumluluğu bulunmaktadır. Ayrıca müşteri her teverruk sürecinde değişmekte ancak diğer taraflar aynı kalmaktadır. Bu sebeple banka, emtia alıcısı ve satıcısı ile tek bir ana sözleşme kapsamında her işlemde kendilerine düşen sorumlulukları yerine getirebilirler. Müşteri ise bankası tarafında genel kredi ve murabaha sözleşmesi imzalar. Müşteri edindiği malı satış sürecinde teslim alması durumunda malın kullanımı ya da satış sürecinde ise emtia satıcısı ile sorumluluklarını ifade eden ayrı bir sözleşme imzalayabilir.

Teverruk sürecinde platform tarafından mekanik oluşturulacak sertifika ve belgeler:

- **Elektronik Sertifika**: malın sahipliğini gösterir, sertifikanın içeriğinde bulunacak temel unsurlar: logo, taraflar, malın hangi taraftan kime satıldığının detayı, malın özellikleri, tarih ve yer bilgisi, dijital imza, referans numarası, malın nerede kimin adına tutulduğu, malın sahibi kimse onu ifade eden açık bir beyan.
- **Alım ve Satım Talep Belgesi**: mal alım satım sürecinde kullanılır, içeriğinde bulunacak temel unsurlar: logo, satıcı ismi, alıcı ismi, referans numarası, emtianın çeşidi, miktarı, bulunduğu lokasyon, fiziki teslimat istenirse malın teslim edileceği yer, fiyat, ödeme tarihi, teslim tarihi, ödemenin nasıl yapılacağı ve elektronik imza.
- **Fatura**: satım sürecini gösterir, içeriğinde: alıcı ve satıcı bilgileri, malın özellikleri ve fiyatı, kdv bilgisi, tarih ve imza.

Platformda kullanılacak ana sözleşme her iki modeldeki süreçte telekom şirketleri, bayiler, katılım bankası, mevduat bankası, yatırım bankası, finansman şirketleri, toptancı ve perakendeci firmalar ile imzalanacaktır. Ana sözleşmelerin temel bileşenleri ve içeriğinin kapsamı şu şekilde olacaktır:

- Platforma bağlantı, erişim, siber güvenlik konuları. Tarafların platforma web ya da API üzerinden bağlanmaları hususu ve bu konudaki teknik ve hukuki detaylar.
- Raporlama hususları ve içeriği. Dijital hesapların işleyişi ve sorumluluklar. Taraflar ve tanımlar, malın tanımı, detayları ve özellikleri her iki modeldeki süreçler için ayrı ayrı detaylandırılacaktır.
- Verilen alım ve satım emirleri, hukuki bağlayıcılığı, vazgeçme ve iptal durumları. Emirlerin mekanik işleyişleri, işlem başlangıç ve bitiş saatleri.
- Fiziki teslimat konusu, süreçleri ve gereklilikler; tarafların sorumlulukları ve hukuki bağlayıcılığı. Teslimat istendiği durumda ortaya çıkacak maliyetler ve riskler. Teslimatın nasıl ve ne şekilde yapılacağı hususları.
- Blok zincir ve akıllı sözleşmelerin akıştaki yeri ve taraflarla olan ilişkisi. Sistemin nasıl çalışacağı ve zincir kayıtların nasıl tutulacağına dair detaylar. Blok zincir kayıtlarına erişim hususu ve hukuki ayrıntılar.
- Müşterinin malı satım sürecinde, yani son aşamada, platforma doğrudan bağlanması ya da bankanın mobil uygulaması üzerinden satım emri vermesi konuları ve buradaki hukuki sorumluluklar. Müşterinin edineceği kullanıcı adı ve şifresinin bankası tarafından sağlanması konuları.
- Platform bünyesinde alım satım işlemleri için kullanılan dijital varlığın (IOU Token) taraflar için bağlayıcılığı. Fiat paraya dönüştürülmesi hususu. Müşterinin yalnızca kendi bankasından dönüşüme girmesi konusu ve bu konudaki diğer tüm hususlar.
- Telekom şirketinin malı geri alma taahhüdü, bu durumun yalnızca ilk satım sırasında banka ve müşteri için geçerli olduğu hususu ve detayları.
- Telekom iletişim ürünlerinin, "sms, internet data ve dk" olduğu durumda "kiralama" akitlerine konu olması durumu ve süreçte oluşabilecek sorunlarda silsile olarak geriye doğru hukuki ve şer'i süreçlerin işlemesi hususu.
- Platformun kendisinin malı müşteriden satın alması ve üstlendiği sorumluluklar. Likidite yönetimi amaçlı teverruk sürecinde malın telekom şirketine son aşamada satılması yani ilk sahibine dönmesi konusu. Telekomun bu malı satın almama hakkı ve benzeri hususların ya da tek taraflı vaat konusunun hukuki bağlayıcılığı konuları.
- Akışlarda ortaya çıkan belgelerin sözleşmede bir ek olarak gösterilmesi, örn. fatura, e-sertifika, müşteri vadeli satım belgesi, alım satım akışlarında ortaya çıkan teklif, kabul belgeleri.

- Masraf ve şerait hususları, nasıl ve ne zaman ödeneceği. Platformdaki gelir modelinin detayları.

3.3.4. Önerilen Dijital Teverruk Modellerinin İslam İktisadı Açısından Değerlendirilmesi

Bu kısımda, önerdiğimiz modellerin tezimizin ilk bölümünde değindiğimiz fıkhi çerçeve kapsamında incelenmesini amaçlamaktayız. Her iki modelin piyasadaki mevcut diğer uygulamalardan farkı incelenecek ve sunduğumuz ürünler İslam iktisadı çerçevesinde analiz edilecektir. Teverruk sürecinin fıkhi olarak sıhhatli olabilmesi için mutlak suretle belirli özellikleri taşıması gerekir. Bu özellikler önceki bölümlerde hem yerel hem de uluslararası standartlar çerçevesinde belirlenmiştir. Analizimiz bu standartlar dikkate alınmak suretiyle yapılacak olup mevcut uygulamaların benzer ya da farklı yönleri maddeler halinde gündeme alınacaktır. Her bir madde içinde öncelikle ilgili temel gereksinim ifade edilecek, daha sonra önerilen modelimizin ve mevcut uygulamaların bu kapsamda nasıl olduğu incelenecektir.

- *Fon talep eden müşterinin bankası ile ilişkisi sürecinde vekalet sistemi yer almamalı ve müşteri özellikle ikinci spot satış aşamasında aktif rol oynamalıdır*. Bu gereklilik teverruk sürecinin gerçek bir satış işlemini göstermesi açısından önemlidir. Normal şartlar altında yasal zorunluluklar bulunmadığı durumlarda vekalet kullanılmamalıdır. Vekalet konusu, işlemi muvazalı bir yapıya büründürmekte ve kişinin süreçten kopuk kalmasına sebebiyet vermektedir. Önerdiğimiz her iki model içerisinde de vekalet kullanılmamıştır. Uluslararası piyasalardaki mevcut uygulamaların tamamında ise vekalet kullanılmaktadır. Bu yönüyle modelimizin önemli bir fark oluşturacağı düşünülmektedir.
- *Alım ve satım işleminde kullanılacak emtianın mevcut durumda hazır olması yani fiilen bulunması ve piyasada işlem hacmini kaldıracak seviyede ve helal mallardan oluşması gereklidir*. Bu madde doğal bir ticaretin en temel unsurunu içermektedir. Mevcut organize teverruk uygulamalarını incelediğimizde bu hususta birtakım şüphelerimiz olmasına rağmen malın fiziki varlığı hususunda net sonuçlara varamadık. Ancak yaptığımız gözlem ve yerinde incelemelerde teverruk aşamalarının şeffaf ve denetlenebilir bir süreçte yürütülmediğini söyleyebiliriz. Bu sebeple malın

mevcudiyeti bu uygulamalarda bizler açısından şüphe uyandırmaktadır. Modelimizde ise bu hususta herhangi bir olumsuz kanaat oluşmaması için süreçler denetlenebilir olarak dizayn edilmiş ve kullanılan emtianın varlığı hususunda şüpheye yer verilmemiştir. Akışlar blok zincir kapsamında izlenebilir durumda olup taraflardan herhangi biri ya da bir dış denetçi platformdaki tüm akışları herhangi bir engel olmadan inceleyebilecektir.

- *Teverruk alım satım sürecinde mal sahipliği eşleştirilmeli ve emtia satış sonrasında devir edilmelidir*. Bu kapsamda elektronik ya da fiziki sertifika oluşturulabilir. İncelediğimiz mevcut uygulamaların tamamında bu eşleştirmenin elektronik sertifikalarla sağlandığını gözlemledik. Modelimizde de benzer şekilde e-sertifika oluşturmak suretiyle malın el değiştirmesi aşamalarında sahiplik transfer edilecektir.
- *Teverruk sürecinde talep edildiği durumda fiziki teslimatın mümkün olması gerekmektedir*. Emtianın onu satın alan kişiye teslim edilebilmesi, teslimde herhangi bir engelin bulunmaması gereklidir. Ancak, doğal olarak teslimle ilgili ilave maliyetler çıkabilir. Bu gereklilik alım satım sürecinin en temel unsurlarından biri olup mutlak suretle uygulanması gerektiğini düşünüyoruz. Mevcut uygulamaların hepsinde bu imkân bulunmakta olup önerdiğimiz modelimiz de bu çerçevede kurgulanmıştır.
- *Teverruk sürecinde satılan malın mevcut olması ve uygun koşullarda satılabilir olması gereklidir*. Emtia, gerçek bir piyasada talep edilmesi zor, eski, demode, düzeltilemeyecek seviyede hasar görmüş mallardan oluşmamalıdır. Önerdiğimiz likidite yönetimi amaçlı modelde dijital emtia kullanılacağından bu anlamda herhangi bir problem yaşanmayacaktır. Nakit finansman amaçlı model için en son nihai tüketiciye ve gerçek piyasaya ulaşacak bir mal kullanılacağından satılabilirdik koşulu doğal olarak sağlanacaktır.
- *Teverruk platformu üzerinden uygulama sürecine konu malların fiyatlarının gerçek piyasa ile uyumlu olması, fiyatının doğal olarak piyasa düzeyinde kalması ve fiktif olarak sabitlenmemesi gereklidir*. Bu konu işlemlerin doğal bir piyasa içerisinde işlemesi açısından son derece önemlidir ve mevcut uygulamalarda görülen en büyük problemlerden birini oluşturmaktadır. Günümüzde uygulanan tüm organize teverruk işlemlerinde kapalı bir sistemde fiyat sabitlemesi vardır. Önerdiğimiz modelde her iki uygulama için modelin doğası gereği fiyata müdahale edilmemekte ve bu problem

aşılmaktadır. Bu yönüyle tasarladığımız modelin önemli bir avantaja sahip olduğunu düşünüyoruz.

- *Emtia tedarikçilerinden satan ve alan taraflar arasında organik bir bağ bulunmaması, şirketlerin iki ayrı tüzel kişilikte faaliyet göstererek alım satımın açık bir sistemde yapılması ve para akışının gerçek piyasa uygulamalarına paralel olarak gerçekleştirilmesi gereklidir*. Mevcut piyasa uygulamalarında karşılaştığımız ancak tespitinin güç olduğu konulardan biri alıcı ve satıcı taraflar arasındaki ilişkidir. LME'deki uygulamada iki broker arasında görünürde ortaklık bulunmazken, süreçteki yansıması aralarındaki bir şirketin paravan olduğu yönünde güçlü sinyaller vermektedir. Özellikle iki şirketin mali verileri incelendiğinde bu varsayımın çok belirgin olduğunu söylememiz gerekir. Modelimizde bu konu hassasiyetle gündeme alınmış ve yalnızca teorik olarak değil pratik uygulamada dahi tarafların bağımsız olduğu bir sistem tasarlanmıştır.
- *Teverruk'a konu emtia ilk satıcısına dönmemeli ve aynı gün içinde başka işlemlerde tekrar tekrar kullanılmamalıdır*. Mevcut piyasa uygulamaları da dahil tüm teverruk süreçlerinde mal ilk satıcısına doğrudan dönmez. Bey'ul-îne satışı uygulamasından ayrılması için mal ilk satıcısından önce başka bir tarafça satın alınmakta ve sonrasında ilk satıcıya dönmektedir. Uluslararası mevcut uygulamalarda görünürde reel bir ticaret algısı olsa bile tüm organize teverruk işlemlerinde mal dolaylı olarak ilk sahibine geri dönmektedir. Bu durum gözlemlediğimiz en net hususlardan biridir. Tasarladığımız nakit finansman amaçlı teverruk modelinde işlemlerinde mal doğal ticaret akışında olup reel bir ticaret sürecindedir. Böylelikle emtia ilk sahibine dönmeyecek ve tekrar başka bir teverruk işleminin konusu olmayacaktır. Ayrıca, son müşteriye ulaştığında tüketilecektir. Likidite yönetimi amaçlı modelimizde ise malın ilk sahibine dönmemesi için çeşitli inovatif yöntemler tasarlanmıştır. Telekom iletişim ürünlerinin son tüketiciye ulaşması sürecindeki doğal akışındaki alıcıların, telekom bayilerinin, bu ürünleri almaları sağlanmış ve başka teverruk işlemlerinin ilk satış ayağını oluşturacak bir algoritma önerilmiştir. Bu modelde kullanılan dijital emtia doğası gereği tek bir teverruk işleminde kullanılacak olup tekrarlı bir şekilde birçok işleme konu olmayacaktır.

Modelimizin tasarım sürecinde fıkhi unsurlar titizlikle ele alınmış ve sektör temsilcileri ile görüşmelerimizde tartışmalı hususların bertaraf edilmesi için süreçler teknoloji ve inovasyon çerçevesinde özenle tasarlanmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz tüm hususlar çerçevesinde tasarladığımız dijital platformun mevcut uygulamalardan önemli bir ölçüde ayrıştığını düşünmekteyiz. Bu ayrışım hem fıkhi olarak hem de sürecin verimliliği açısından operatif anlamda dahi kendini göstermektedir.

SONUÇ

Bu tezi yazmaktaki amacımız, günümüz finans sistemi içinde yüksek kullanım seviyesine ulaşan teverruk uygulamalarını inceleyerek olması gereken ideal formatında, gerçek teverruk unsurlarını taşıyan, İslam iktisadına uygun ve piyasadaki mevcut ihtiyaçları karşılayan yapıda teverruk modelleri önermektir. Bu amaçla teverruk konusu birinci bölümde kavramsal olarak incelenmiş ve günümüze kadar kullanım türleri, ürünün tarihsel gelişimi ve teverruk konusundaki fıkhi yaklaşımlara değinilmiştir. İncelemelerimizde yirmi birinci yüzyıla kadar uygulanan bireysel (klasik) teverruk yönteminin günümüzdeki organize teverruk uygulamasından hem yapı hem de taşıdığı fıkhi unsurlar açısından farklı olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde uygulanan organize teverruk yöntemine İslam hukukçularının ve fıkhi kurumların bakışı olumsuz olup bu uygulamanın aslına rücu ettirilmesi hususundaki kanaatimiz güçlenmiştir.

İkinci bölümde mevcut piyasa uygulamalarındaki teverruk yöntemleri tüm aşamaları ile incelenmiş ve yaygın olarak kullanılan Londra ve Malezya merkezli işlem platformları detaylı olarak analiz edilmiştir. Bu bölümde ayrıca teverruk'a yönelimin sebepleri farklı bakış açıları ile değerlendirilmeye alınmıştır. Yaptığımız incelemelerde mevcut uygulamaların tamamının muvazaalı bir yapıda olduğu ve bünyesinde birçok fıkhi problemi barındıran bir formatta organize olarak uygulandığı tespit edilmiştir. Bu sebeple piyasada kabul görebilecek özellikte yeni bir model önerisinin kaçınılmaz olduğuna kanaat getirilmiştir.

Son bölümde, tezimizin amacına uygun olarak bankaların likidite ihtiyaçlarının yönetimi için, ayrıca birey ve şirketlerin nakit finansman ihtiyaçlarını karşılayabilecek dijital bir teverruk platformu sunulmuştur. Bu yeni model önerisindeki amacımız fıkhi prensiplerden taviz vermeden mevcut piyasa ihtiyaçlarını günümüz teverruk uygulamaları kadar karşılayabilecek, süreçlerin teknoloji ve inovasyon ile geliştirildiği bir yapı sunmaktır. Bu kapsamda tezimizde mevcut sorunların giderilmesinin önünü açacak yenilikçi fikirler sunulmuştur. Bu bölüme önerilen modelin detayları, ödeme altyapısı, blok zincir ve akıllı kontratların modeldeki uygulaması ve avantajları anlatılmış ve her iki model önerisinin de uçtan uca tüm süreçleri detaylandırılmıştır.

Önerdiğimiz modeller fıkhi olarak uygun olduğunu düşündüğümüz bir çerçevede tasarlanmış olup her iki modelimizin de teknolojik ve kullanıcı deneyimi açısından önemli bir katma değer sunacağına inanmaktayız.

Bu çalışmadaki hipotezimizde fıkhi itirazlardan arındırılmış ve aynı zamanda sektörün mevcut ihtiyaçların tamamını çözebilecek teverruk süreçlerinin pratikte uygulanabilme imkânı gündeme alınmış ve tasarladığımız modelin mevzuatla ilgili hususlar, bankaların uygulama pratikleri, kullanım kolaylığı, zaman, maliyet açısından verimli bir süreç oluşturabilmenin mümkün olup olmadığı sorusuna cevap aramak olmuştur. Önerdimiz modellerin bu kapsamda hipotezimizi olumlayacak düzeyde olduğunu düşünmekteyiz. Bu tez bu konuda yapılmış mütevazi çalışmalardan biri olup çalışmamızın bu alanda yapılacak diğer çalışmalara katkı sunacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

AAOIFI. 2018 — **Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe veFaizsiz Finans Standartları Denetleme Kurumu** (Cilt 10). İstanbul: TKBB Yayınları.

AAOIFI. 2020, Aralık 12 — History. **Accounting And Auditing Organizations For Islamic Financial Institutions**: https://aaoifi.com/our-history/?lang=en adresinden alındı

Abdullah, D. V. 2010 — Liquidity Management in Institutions- Offering Islamic Financial Services. **Second Islamic Financial Stability Forum** (s. 1-19). Jeddah: Islamic Financial Services Board (IFSB).

Ahmad, Z., Zahir, F., Usman, A. M., Muneeza, A., & Mustapha, Z. 2019 — An Exploratory Study On The Possibility Of Replacing Tawarruq Based Islamic Banking Products Using Other Alternatives. **International Journal of Management and Applied Research**, 7(2), s. 143-159. doi: https://doi.org/10.18646/2056.72.20-011

Ahmed, H., & Al-Eshaikh, M. 2014) — Debate on Tawarruq: Historical Discourse and, Current Rulings. **Arab Law Quarterly**, s. 278-294.

Aktaş, G. 2018 — Akıllı Sınır Yaklaşımı Çerçevesinde Blok Zinciri Teknolojisinin Gümrük İşlemlerinde Potansiyel Kullanım Alanları. **Gümrük ve Ticaret Dergisi**, 14, s. 18-31.

Aktepe, İ. E. 2017 — **Katılım Finans.** İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.

Al-Eshaikh, N. M. 2011 — **Jurisprudence on Tawarruq: Contextual Evaluation on Basis of Customs, Circumstances, Time and Place.** London: Durham University. http://etheses.dur.ac.uk/3188/ adresinden alındı

Ali, M. M. 2017, April — Toward Islamic Banking without Tawarruq. (P. M. Kamali, Dü.) **Islam and Civilisational Renewal**, 8(2), s. 256–259.

Al-Jarhi, M. 2009, January — Institutional Tawarruq: a Products of ill Repute in Islamic Finance. **Munich Personal RePEc Archive** (67811), 1-37.

Alkhamees, A. 2017 — Tawarruq as a Case Study of Creative Sharīʿah Compliance. (D. K. Fadl, Dü.) **Brill's Arab and Islamic Laws Series**, 11, s. 67-86. doi:10,1163/9789004344433_005

Al-Shalhoob, S. 2007 — A Study of Organized Tawarruq as Practiced in the Financial Institutions in Saudi Arabia. **Organized Tawarruq in Islamic Law**. Kuala Lumpur, 23rd-25th April: IIUM International Conference on Islamic Banking & Finance.

Al-Suwailem, S. 2014, August — A Methodological Approach to Ribā, 'Ina, and Tawarruq.

Apaydın, Y. H. 2000 — **Îne**. Haziran 16, 2022 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/ine adresinden alındı

Apaydın, Y. H. 2020, Ekim 2 — **TDV İslâm Ansiklopedisi.** TDV İslâm Araştırmaları Merkezi: https://islamansiklopedisi.org.tr/ine adresinden alındı

Atar, A. 2017 — Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye'de İslâmi Bankacılığın Genel Durumu/From the Past to the Present the General Situation of Islamic Banking in the World and Turkey. **Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye'de İslâmi Bankacılığın Genel Durumu/From the Past to the Present the General Situation of Islamic Banking in the World and Turkey**., 4(6), s. 1029-1062.

Aybakan, B. 2009 — **İslam Ansiklopedisi.** May 1, 2020 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/selem adresinden alındı

Aybakan, İ. 2021 — TDV **İslâm Ansiklopedisi.** TDV İslâm Araştırmaları Merkezi: https://islamansiklopedisi.org.tr/vekalet adresinden alındı

Azrak, T. 2020, Mayıs — Implementing Islamic Financial Contracts Through Smart Contracts Technology. (M. Şimşek, & M. Samar, Dü) **Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları**, s. 104.

Bank Negara Malaysia. 2006 — **Standards and Guidelines.** Shariah Advisory Council: http://www.sacbnm.org/wp-content/uploads/2018/03/125.E.pdf adresinden alındı

Bank Negara Malaysia. 2010 — Shariah Resolutions in Islamic Finance. S. A. Council içinde, **Tawarruq** (s. 94). Kuala Lumpur: Bank Negara Malaysia.

Bank Negara Malaysia. 2015 — **The Policy of Tawarruq.** Islamic Banking and Takaful Department. Malaysia: Central Bank of Malaysia.

Bardakoğlu, A. 2020, Kasım 4 — **İcâre.** TDV İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/icare adresinden alındı

BASEL. 2020, Aralık 11 — **Basel Commiteee on Banking Supervision.** Bank for International Settlements: https://www.bis.org/publ/bcbs188.pdf adresinden alındı

Bayındır, A. 1992 — **TDV İslâm Ansiklopedisi.** 08 07, 2021 tarihinde TDV İslâm Araştırmaları Merkezi: https://islamansiklopedisi.org.tr/bey-bil-vefa adresinden alındı

Bayındır, S. 2012 — Modern Faizsiz Finansman Araçlarından Teverruk ve Ges'in Fıkhi Tahlili. **Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri-Tebliğ ve Müzakereler-Tartışmalı İlmi Toplantı**, (s. 153-180). Meram, Konya.

Bayındır, S. 2013 — Şafii Fukahasının Bey'ul-Î'ne Hakkındaki Yaklaşımı ve Bunun günümüz İslam Finans Piyasalarına Yansıması. **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 28, s. 119-140.

BDDK. 2005 — **Bankacılık Kanunu.** İstanbul: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.

BDDK. 2020, Aralık 31 — **Bankacılık Sektörü Verileri.** Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu: https://www.bddk.org.tr/Veri/Index/69 adresinden alındı

BDDK. 2021 — **T.C Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi.** Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6361&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 adresinden alındı

BullionVault. 2020, Kasım 10 — **Platinium.** BullionVault: https://www.bullionvault.com/platinum-price-chart.do# adresinden alındı

Bursa Malaysia. 2020 — **Annual Report.** Kuala Lumpur: Bursa Malaysia. https://bursa.listedcompany.com/misc/Integrated_Annual_Report_2020.pdf adresinden alındı

Bursa Malaysia. 2020, Ekim 25 — **BSAS.** Bursa Malaysia: https://www.bursamalaysia.com/ adresinden alındı

Bursa Suq Al-Sila. 2016 — **Rules of Bursa Suq Al-Sila.** Kuala Lumpur, Malaysia: Bursa Malaysia Islamic Services, BSAS.

Wikipedia — **Business Model Canvas.** (Tarih yok). Ekim 27, 2021 tarihinde Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Business_Model_Canvas adresinden alındı

Cebeci, İ. 2019 — **Teverruk.** 05 16, 2022 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/teverruk adresinden alındı

Cebeci, İ. 2020, Kasım 4 **Sukuk.** TDV İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/sukuk adresinden alındı

Cebeci, İ. 2021, 08 07 **TDV İslam Ansiklopedisi.** TDV İslâm Araştırmaları Merkezi: https://islamansiklopedisi.org.tr/sukuk adresinden alındı

Central Bank of Malaysia. 2013 **Circular on Implementation of Shariah Advisory Council of Bank Negara Malaysia's.** Kuala Lumpur: Islamic Banking and Takaful Department.

Chen, Y.-K., Shen, C.-H., Kao, L., & Yeh, C.-Y. (2018, December 29). Bank Liquidity Risk and Performance. R**eview of Pacific Basin Financial Markets and Policies,** 21(1), s. 1-40. doi:10.1142/S0219091518500078

Cole, D., & Soufani, D. 2013 Commodity Murabaha transactions (CMT): A short-term liquidity management tool in Islamic Banks. **ESCP Europe Business School, and Cambridge Judge Business School.**

Çakır, M. 2018, Ağustos **İslam Hukuku açısından Tevarruk işlemleri.** Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Çalış, H. 2020, Aralık 12 **Zaruret.** TDV İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/zaruret--fikih adresinden alındı

Çelik, İ. 2017 Meşru' Bir Yatırım Aracı Olarak Mudarebe ve Günümüzde Kullanımı. **Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(3), s. 381-395.

Çetiner, G. 2021, Haziran 13 Blokzincir Teknolojisi Vadeli Çeklerden Evrensel Paraya. İstanbul, Turkey.

Di Pierro, M. 2017, Eylül-Ekim Şikago What is Blokchain? **Computing in Science & Engineering,** s. 92-95.

Dönmez, İ. K. 2020, Ağustos 30 **İslam Ansiklopedisi.** https://islamansiklopedisi.org.tr/murabaha adresinden alındı

Dusuki, A. W., Ali, M., & Sandrego, Y. D. 2013 The Application of Commodity Murabahah in Bursa Suq Al-Sila' Malaysia Vıs-a-Vıs Jakarta Future Exchange Shariah Indonesia: A Comparative Analysis. **ISRA International Journal of Islamic Finance,** 5(1), s. 191-198.

Eid, W. K., & Asutay, M. 2019 **Mapping the Risks and Risk Management Practices in Islamic Banking**. Singapore: John Wiley & Sons.

Finans, Q. 2021, 08 07 **Sukuk Nedir.** QNB Finans Invest: https://www.qnbfi.com/sukuk-nedir adresinden alındı

Firoozye, N. 2009, July 3 **Opalesque**. Tawarruq: Shariah Risk or Banking Conundrum? http://www.opalesque.com/OIFI12/FeaturedStructureTawarruqShari%E2%80%9FahRiskorBanking398.html adresinden alındı

Frankenfield, J. 2021, Ekim 8 **Cyropto Tokens.** (J. Mansa, Editör) Ekim 26, 2021 tarihinde Invostopedia: https://www.investopedia.com/terms/c/crypto-token.asp adresinden alındı

Gafrej, O., & Abbes, M. B. 2017, April-June Liquidity Determinants of Islamic and Conventional Banks. (A. A. Siddiqi, Dü.) **Journal of Islamic Banking and Finance,** 34(2), s. 44-62.

Gönen, D. 2005 İslam Hukukunda Mudarebe (Emek+Sermaye) Şurketinde Tarafların Hak ve Borçları. **Journal of Istanbul University Law Faculty**, s. 192-212.

Gözübenli, B. 1990 Bey' Bi'l-Vefa (Vefâen Satış) ve Bey' Bi'l-İStiğlâl. **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9.** https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniilah/issue/2739/36479 adresinden alındı

Greenpeace, S. 2019, Eylül 24 **Indonesian Forest Fires Crisis: Palm oil and pulp companies with largest burned land areas are going unpunished.** Greenpeace: https://www.greenpeace.org/southeastasia/publication/3106/3106/ adresinden alındı

Gundogdu, A. S. 2018 The Rise of Islamic Finance: 2-Step Murabaha. **Asia-Pacific Management Accounting Journal,** 13(1), s. 108-130.

Gundogdu, A. Ş., & Doğan, E. 2014 Two-step Murabaha in stock exchange as an alternative to commodity Murabaha for liquidity management. **Int. J. Financial Services Management**, 7(3/4), s. 268–285.

Gül, A. R. 2007, Ocak 21 İslâm'daki Faiz Yasağının Temeli Olarak Câhiliye Ribâsı Kavramı. **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, s. 701-748. doi:10.18505/cuid.307384

Gündoğdu, A. Ş. 2009 2-Step Murabaha as an alternative resource mobilisation tool for Islamic banks in the context of international trade. **Int. J. Monetary Economics and Finance**, 2, s. 286-301.

Gündoğdu, A. Ş. 2016, Haziran 23 Islamic electronic trading platform on organized exchange. B**orsa _Istanbul Review**, s. 249-255. doi: http://dx.doi.org/10.1016/j.bir.2016.06.002

Güven, D. V., & Şahinöz, E. 2020 **Blok zincir, Kripto Paralar, Bitcoin, Satoshi Dünyayı Değiştiriyor.** İstanbul: Kronik Kitap.

Hacak, H. 2003 **Mal**. Mart 9, 2022 tarihinde TDV İslam Ansikpoledisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/mal adresinden alındı

Harvard-LSE Workshop. 2007 Tawarruq: A Methodological Issue in ShariaCompliant Finance: A Short Report. London: Harvard-London School of Economics.

Hasan, Z. 2009, Haziran 21 **Tawarruq A Methodological İssue İn Sharia Compliant Finance.** Mart 12, 2022 tarihinde Wordpress Zulkifli Hasan:https://zulkiflihasan.wordpress.com/2009/06/21/tawarruq-a-methodological-issue-in-sharia-compliant-finance/ adresinden alındı

Hurşit, E. 2018, Ocak, Şubat Vadeli Alım Peşin Satım. Katılım Finans Dergisi, 2(5), 50-54.

IFSB. 2018 **Islamic Financial Services Industry Stability Report.** Kuala Lumpur: Islamic Financial Services Board.

IFSB. 2019 **Islamic Financial Services Industry Stability Report.** Kuala Lumpur: Islamic Financial Services Board (IFSB).

IFSB. 2019 **Prudential and Structural Islamic Financial Indicators.** Kuala Lumpur, Malaysia: Islamic Financial Services Board (IFSB). May 1, 2020 tarihinde https://ifsb.org/psifi_01.php?selfolder= adresinden alındı

IFSB. 2021 **Islamic Financial Services Industry Stability Report.** Kuala Lumpur: IFSB. https://www.ifsb.org/sec03.php adresinden alındı

ISRA. 2016 **Islamic Financial System,** Principles and Operations. Kuala Lumpur: International Shari'ah Research Academy for Islamic Finance (ISRA).

Kaan, O. E. 2018, Bahar Finansman Kaynağı Olarak Bey' Bi'l-Vefa, Bey'Bi'l-İstiğlal ve Bey'u'l-Îne. **Dil ve Edebiyat Araştırmaları,** s. 223-251.

Kallek, C. 2005 **TDV İslâm Ansiklopedisi- Mudarebe.** 08 15, 2021 tarihinde TDV İslâm Araştırmaları Merkezi: https://islamansiklopedisi.org.tr/mudarebe adresinden alındı

Kallek, C. 2020, Aralık 10 **Türkiye Diyanet Vakfı.** Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/musaveme adresinden alındı

Karaman, H. 2018, Kasım 2 **Teverruk**. Yeni Şafak: https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettin-karaman/teverruk-2047946 adresinden alındı

Karaman, H. 2020, Ekim 15 **Teverruk ve Vadeli İşlemler.** YeniŞafak: https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/teverruk-ve-vadeli-ilemler-2023239 adresinden alındı

Kazancı, F. 2018, Mayıs 30 Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Prensiplerine Uygun Teverruk Pazarı: Ürün İhtisas Borsası. **Journal of Islamic Economics and Finance,** s. 17-47.

Khan, S. H. 2009, September 4 Why Tawarruq Needs To Go, AAOIFI and the OIC Fiqh Academy: Divergence or agreement? **Islamic Finance News**, 17-22.

Khan, S. H. 2010, October-December Organized Tawarruq in Practice: A Sharl'ah Non-Compliant and unjustified Transaction. **Institute of Islamic Banking and Insurance.**

Köse, S. 2020, Kasım 13 **Hiyel**. TDV İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/hiyel--fikih adresinden alındı

Kramer, M. 2020, Eylül 22 **Over-The-Counter Market. I**nvestopedia: https://www.investopedia.com/terms/o/over-the-countermarket.asp adresinden alındı

Kuzuoğlu, S. 2020, Eylül 9 **Paribu.** Ekim 26, 2021 tarihinde Paribulog: https://www.paribu.com/blog/sozluk/token-nedir/?__cf_chl_jschl_tk__=pmd_gXM0YZPv9LW2qrLV7FhsCCnfjYcTXOC14nKAZetK27s-1635328426-0-gqNtZGzNAiWjcnBszQi9 adresinden alındı

Kuzuoğlu, S. 2020, Eylül 9 — **ParibuLog.** Ekim 29, 2021 tarihinde Fiat Para Nedir: https://www.paribu.com/blog/sozluk/fiat-para-nedir/?__cf_chl_jschl_tk__=pmd_T86VuFsc4S26PY0PCAfwVYcUo65udC2WUzbniiIZ4aQ-1635520113-0-gqNtZGzNAiWjcnBszQkR adresinden alındı

Küçük, A. 1988 — **TDV İslâm Ansiklopedisi.** 08 07, 2021 tarihinde TDV İslâm Araştırmaları Merkezi: https://islamansiklopedisi.org.tr/ahid#1 adresinden alındı

LME. 2020, Ekim 22 — **About**. London Metal Exchange: https://www.lme.com/en-GB/About adresinden alındı

Mahadi, N. B., & Noor, A. M. 2010 — A review of Commodity Murabahah transactions as offered by Bursa Malaysia; A critical analyisis from Fıqh perstective. **Department of FIqh and Usul Fıqh Kulliyyah.**

Mahadik, J. 2013, July-September — Salam: A Good Alternative to Controversial Tawarruq. New Horizon, 30-33.

Mihajat, M. I., & Hasan, A. A. 2014, March — Tawarruq Practice for Liquidity Management: Comparative Study between Komoditi Syariah Indonesia and Bursa Suq Al Sila` Malaysia. **International Journal of Excellence in Islamic Banking & Finance,** 4(1), s. 2-16.

Mihj, D. I. (2020, February 24). — İslamic Banking in Oman and Indonesia. (O. Koyuncu, Röportaj Yapan)

Mihjat, M. I. 2019, July-Sept — Liquidity Management for Islamic Banks in Indonesia: The Experience of Komoditi Syariah Jakarta Future Exchange (Ks-Jfx). **Journal of Islamic Banking and Finance**, 36(3), s. 11-25.

Mobily, T. 2007 **Annual Report.** Riyad: Mobily. https://www.mobily.com.sa/wps/wcm/connect/4b1c3d77-e870-4ab4-98f1 8cc8f165286a/Anual%2BRepoert%2B2007%2BEnglish.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-4b1c3d77-e870-4ab4-98f1-8cc8f165286a-ndfLxK6 adresinden alındı

Naitonal Sharia Council- Indonesia. 2011 **Fatwa**. Naitonal Sharia Council- Indonesian Ulema Council: https://dsnmui.or.id/kategori/fatwa/page/7/ adresinden alındı

Nasrun, M. G. 2014 **Tawarruq in Malaysian Financial System: A Case Study on Commodity Murabahah Product at Maybank Islamic Berhad.** Department of Shariah and Economics Academy of Islamic Studies. Kuala Lumpur: University of Malaya.

Nazim, A., & Kasbati, M. 2016 **World Islamic Banking Competitiveness Report.** MENA: Ernst & Young.

NCB. 2020, Kasım 16 **T&C Credit Card.** Al Ahli: https://www.alahli.com/Documents/terms%20and%20con.pdf adresinden alındı

Noor, A. M., & Azli, R. H. 2013 A Review of Islamic Credit Card Using Bay' al-'inah and Tawarruq Instrument as adopted by Some Malaysian Financial Institution. 1-23. May 1, 2020 tarihinde http://www.maybank2u.com.my/iwovresources/islamic-my/document/my/en/islamic/scoe/knowledgecentre/researchpaper/A_Review_of_Islamic_Credit.pdf adresinden alındı

Noor, A. M., & Mahadi, F. N. 2010 A review of Commodity Murabahah transactions as offered by Bursa Malaysia; A critical analyisis from Fıqh perstective. **Department of FIqh and Usul Fıqh Kulliyyah of İslamic Revealed Knowledge and Heritage**, 1-31.

Noordin, K., Mahaini, M. G., & Djafri, F. 2020 **Bursa Suq Al-Sila' Its Development and Role in Facilitating Commodity Trading Transactions.** Kuala Lumpur: University of Malaya Press.

Nurhisam, L. 2016 Bai ‘Al-Tawarruq: Concept Of Islamic Financing? **Journal of Emerging Economies and Islamic Research**, 4(3), s. 49-59.

OIC. 2020, Kasım 15 **Objectives**. Organization of Islamic Cooperation: https://www.oic-oci.org/page/?p_id=64&p_ref=33&lan=en#FIQH adresinden alındı

Osmânî, Ş. T. 2002 **An Introduction to Islamic Finance**. Amsterdam, Netherlands: Kluwer Law International.

Özdoğan, B., & Karğın, S. 2018 Blok zinciri teknolojisinin muhasebe ve finans alanlarına yönelik yansımaları ve beklentiler. **Muhasebe ve Finasman Dergisi**, 80, 161-176.

Özpençe, Ö. 2014, Temmuz-Aralık Dijital Kamusal Mallar. **Sosyo Ekonomi Dergisi,** 2, 59-80.

Özsoy, İ. 1995 **Faiz**. Haziran 2022, 16 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/faiz adresinden alındı

Özsoy, İ. 2020, Ekim 3 **TDV İslâm Ansiklopedisi.** TDV İslâm Araştırmaları Merkezi: https://islamansiklopedisi.org.tr/faiz adresinden alındı

Panda, K., Bhabendu, M., S, S., & Debasish, J. 2018 An overview of smart contract and use cases in blockchain technology. **International Conference on Computing, Communication And Networking Technologies** (ICCCNT), 1-4.

Pehlivan, B. **Kripto Yatırım.** Ekim 26, 2021 tarihinde The Blackcap Media: https://theblackcapmedia.com/blog/robotics_union_xrux_token_coin_token_nedir/ adresinden alındı

Prabowo, B. A., & Jamal, J. B. 2017, April Concept and Application of Akad Wakalah In Murabaha Financing In Islamic Banking (A Comparative Study Between Indonesia and Malaysia). **Diponegoro Law Review**, 02, s. 1-14.

Rafique, A. 2014 The Islamic Finance Handbook. **Oman The Dawn of Islamic Banking** (s. 369). Wiley.

Razaka, D. A., Mohammeda, M. O., & Tariquea, K. M. 2015 Abandoned Housing Projects in Malaysia and the Prospect of DP: An Overview. **International Accounting and Business Conference** (IABC) (s. 813 – 822). Kuala Lumpur: Kulliyyah of Economics and Management Sciences International Islamic University.

Resmî Gazete. 24 Ocak 2019 **Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazetesi.** Ankara: Cumhurbaşkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü.

Reuters. 2020, Aralık 14 **Business News.** Reuters: https://www.reuters.com/article/us-global-debt-idUSKBN27Y239 adresinden alındı

Reddit, 2018 **Ripple**. Kasım 14, 2021 tarihinde Reddit: https://www.reddit.com/r/Ripple/comments/8br9fg/iou_tokens_on_the_xrp_ledger_101_a_real_world_use/ adresinden alındı

S&P. 2020 **Islamic Finance Outlook.** Dubai: Standard and Poors Global Ratings.

Sauidi Gazette. 2012, Ağustos 22 **Islamic finance taps into mobile phone airtime.** Saudi Gazette: https://saudigazette.com.sa/article/12921 adresinden alındı

Schwartz, D. 2013, Aralık 17 — **Can someone explain it like I'm 5**: **how do ripple IOU's work?** Kasım 14, 2021 tarihinde Reddit: https://www.reddit.com/r/Ripple/comments/1t43kf/can_someone_explain_it_like_im_5_how_do_ripple/ adresinden alındı

Sedania. 2010 — **Sedania.** September 19, 2021 tarihinde As Sıdq Tawarruq Platform: https://www.sedaniainnovator.com/composite-banking adresinden alındı

SEDANIA. 2020, Kasım 29 — **Digital Commodity Trading.** Sedania Innovator: https://www.sedaniainnovator.com/as-sidq-tawarruq-trading-fintech adresinden alındı

Shihama, M., Ahmad, E. F., Jibril, N. M., Djama, S. I., & Muneeza, A. 2017 — Tawarruq as a Product for Financing within the Islamic Banking System: A Case Study of Malaysian Islamic Banking System. International **Journal of Management and Applied Research,** 4(1), s. 31-43.

Siddiqi, M. N. 2007 — Economics of Tawarruq; How its Mafasid overwhelm the Masalih. **Workshow on Tawarruq: A Methodological issue in Sharī`a-Compliant Finance** (s. 1-7). London: Harvard-London School of Economics.

Statistica. 2020, Kasım 5 — **Statistica**:https://www.statista.com/statistics/649269/distribution-of-global-islamic-banking-assets-by-country/ adresinden alındı

Suhaimi, M. S., Fauzi, M. S., Noryatim, N., Noh, N. M., Shuhaimin, N., Jaafar, Q., Muneeza, A. 2016 — Service Based Contracts Used in Islamic Finance: A Comparison of Hawalah, Wakalah, and Kafalah. **International Centre for Education in Islamic Finance (INCEIF)**, 3, s. 160-171. doi: https://doi.org/10.18646/2056.34.16-013

Syed Ali, S. 2012, July 30 — State of Liquidity Management in Islamic Financial Institutions. **IRTI Working Paper Series.**

Szabo, N. 1996 — Smart contracts: building blocks for digital markets. **The Journal of Transhumanist Thought**, s. 28.

TCMB — **Terimler Sözlüğü.** 08 15, 2021 tarihinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkinda/Egitim-Akademik/Terimler+Sozlugu/ adresinden alındı

Tech Target Contributor. 2005, Eylül — **Whatls.com.** Ekim 26, 2021 tarihinde Tech Target Network: https://whatis.techtarget.com/definition/token adresinden alındı

TKBB & EY. 2021 — **Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu.** İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği. https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/EY_TKBB_Rapor_TR_v16_WEB_2021-2025.pdf adresinden alındı

TKBB. 2020, Ekim 12 — **BDDK Kurul Kararı.** Türkiye Katılım Bankaları Birliği: https://tkbbdanismakurulu.org.tr/wp-content/uploads/2018/09/BDDK-Kurul-Karari.pdf adresinden alındı

TKBB. 2020, Ekim 15 — **Kurul Kararları.** TKBB Danışma Kurulu: www.tkbb.org.tr adresinden alındı

TKBB. 2020, Ekim 31 — **Kurul Üyeleri.** Türkiye Katılım Bankaları Birliği Danışma Kurulu: https://tkbbdanismakurulu.org.tr/kurul-uyeleri/ adresinden alındı

TKBB. 2021 — Mudarebe. B. N. Malaysia içinde, **Şer'i Standartlar ve Operasyonel Gereklilikler** (s. 39-91). İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.

TKBB. 2021, 05 06 — **Murabaha Standardı** No:3. 08 15, 2021 tarihinde TKBB Merkezi Danışma Kurulu: https://tkbbdanismakurulu.org.tr/ adresinden alındı

TKBB. 2021 — Vekalet. Bank Negara Malaysia içinde, **Şer'i Standartlar ve Operasyonel Gereklilikler** (s. 291-318). İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.

Trust Line 101. 2018, Nisan 9 — Kasım 14, 2021 tarihinde Reddit: https://www.reddit.com/r/XRP/comments/8axnoz/trust_line_101_what_is_an_iou_on_the_xrp_ledger/?st=JFS5AQOE&sh=860cbe2c adresinden alındı

Turan, M. 2015, Ocak — Bey' Bi'l-Vefâ ve Bey'u'l-Îne ile Mukayeseli Olarak Günümüz Repo İşlemlerinin Fıkhî Boyutu. **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 27(14), s. 117-146.

Ulu, A. 2020, Aralık 11 — **Türkiye Diyanet Vakfı.** TDV İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/tabiin adresinden alındı

Umar, S. 2016 — **Commodity Murabahah / Tawarruq:** Why Regulators Must Stop It's Use. Bahrain: Islamic Commercial Law Report 2016 – ISRA & Thomson Reuters.

Umar, S. 2016 — **Islamic Commercial Law Report, Commodity Murabahah/Tawarruq: Why Regulators Must Stop It's Use.** Central Bank of Bahrain. Bahrain: ISRA & Thomson Reuters.

Ünsal, E., & Kocaoğlu, Ö. 2018 — Blok zinciri teknolojisi: Kullanım alanları, açık noktaları ve gelecek beklentileri. **Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi,** 13, s. 54-64.

Coinbase — **What is a Token.** (Tarih yok). Ekim 26, 2021 tarihinde Coinbase: https://www.coinbase.com/learn/crypto-basics/what-is-a-token adresinden alındı

Wikipedia — Ekim 26, 2021 tarihinde Kripto Para: https://tr.wikipedia.org/wiki/Kripto_para adresinden alındı

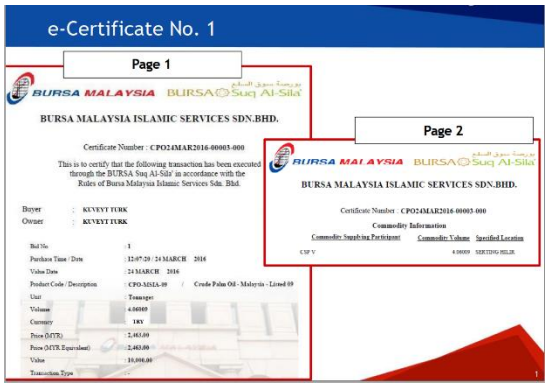
Wikipedia. 2021, Eylül 17 **Ripple (payment protocol).** Kasım 14, 2021 tarihinde Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Ripple_(payment_protocol) adresinden alındı

Zhong, B., Wu, H., Ding, L., & Luo, H. 2020 Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Bey 'Bi'l-Vefânın İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, s. 257-286.

Zhong, B., Wu, H., Ding, L., & Luo, H. 2020 Hyperledger fabric-based consortium blockchain for construction quality information management. **Frontiers of Engineering Management,** s. 512-527.

EKLER

EK-1 - Malezya Borsası – Teverruk sürecindeki Elektronik Sertifikalar

EK-2- AAOIFI – Standartları – 30 Nolu Teverruk Standardı

"4/1- İster müsaveme yoluyla olsun ister murâbaha yöntemiyle olsun vadeli bedelle emtia alınırken bütün fıkhî gereklilikler yerine getirilmelidir. Bu hususta murâbaha hakkındaki 8 numaralı faizsiz finans standardındaki hükümlere riayet edilmelidir. Ayrıca şu noktalara da dikkat edilmelidir:

- *Emtianın var olduğu tespit edilmelidir.*
- *Emtia üçüncü tarafa satılmadan evvel satıcının mülkiyetine geçirilmelidir.*
- *Eğer bağlayıcı bir taahhütte bulunulmuşsa bu vaat tek taraflı olmalıdır.*
- *Sözleşme konusu altın, gümüş veya döviz olmamalıdır.*

4/2- Emtia, satıcının diğer varlıklarından tam olarak ayrılacak şekilde belirlenmelidir. Bu da ya malın bizzat teslim alınmasıyla ya da antrepo beyannamelerindeki numaralar gibi emtiayı belirleyen belgelerdeki numaraların tespitiyle olur. Organize piyasalarda emtia satımıyla ilgili 20 numaralı standardın 4/2/2. maddesine bakılabilir.

4/3- Eğer emtia, sözleşme sırasında akit meclisinde mevcut değilse malın nitelikleri, numunesi, miktarı ve bulunduğu yer müşteriye bildirilmelidir. Böylece satışın göstermelik olmaması yani gerçek olması sağlanmalıdır. Teverruk işleminin yerel mallarla yapılması tercih edilir.

4/4- Emtia, hakiki ya da hakiki teslime imkân veren bir hükmi kabz ile teslim alınmalıdır. Malın teslim alınmasına engel hiçbir kayıt ve faaliyet bulunmamalıdır.

4/5- Haram kabul edilen îne satışından kaçınmak ve malın sözleşmede bulunan bir şarta, muvâzaaya ya da teamüle istinaden eski satıcısına geri dönmesini sağlayan her türlü muameleyi engellemek amacıyla teverruk konusu emtianın vadeli bedelle satın alındıktan sonra üçüncü tarafa satılması; eski sahibine geri satılmaması gerekir.

4/6- Teverruk alıcısının, malı teslim alma hakkını ihlal eden bir yol kullanılarak, emtianın vadeli bedelle alındığı sözleşme ile peşin bedelle satıldığı sözleşme arasında bir bağlantı kurulmamalıdır. Bu bağlantının belgelerdeki şartlara, örfe ya da işlemlerin tasarlanmasına dayanması arasında fark bulunmamaktadır.

4/7- Teverruk alıcısının kurumdan aldığı malı satmak üzere bizzat kurumu veya onun vekilini yetkilendirmemesi ya da kurumun böyle bir yetkilendirmeyi kabul etmemesi gerekir. Ancak doğrudan müşterinin malı satması hukuken mümkün değilse yani ancak kurumu vekil kılarak malı satabiliyorsa kuruma vekâlet vermesine engel bulunmamaktadır. Fakat bunun için müşterinin emtiayı hakikaten ya da hükmen teslim almış olması şarttır

4/8: Faizsiz finans kurumu, müşteriye sattığı malı, müşteri adına satacak üçüncü bir taraf için vekâletname düzenlememelidir

4/9- Müşteri satın aldığı malı ya kendisi satmalı ya da kurum dışında başkasını vekil kılmalıdır. Ayrıca diğer maddelerdeki hükümleri de gözetmelidir

4/10- Faizsiz finans kurumu, sattığı malın bizzat müşteri tarafından ya da onun tercih ettiği bir vekil tarafından satılabileceği konusunda müşterisini bilgilendirmelidir.

5-Kurumun Teverruk Yapmasıyla İlgili Özel Kurallar

5/1- Teverruk, bir yatırım ve finansman yöntemi değildir. Şartlarına riayet etmek kaydıyla yalnızca ihtiyaç durumu için caiz görülmüştür. Bu sebeple faizsiz finans kurumlarının emek sermaye ortaklığı (mudârebe), yatırım vekâleti, yatırım sertifikaları (sukûk) ihracı, yatırım fonları ve benzeri usulleri bırakıp faaliyetleri için fon toplamak amacıyla teverruk işlemi yapmaları doğru değildir. Teverruk ancak kurumun ihtiyaçlarını karşılayamamasına, müşterilerinin zarar etmesine ve faaliyetlerinin kesilmesine sebep olacak derecede likidite kıtlığı yaşandığında kullanılmalıdır.

5/2- Faizsiz finans kurumu satın aldığı teverruk konusu emtiayı satmak üzere başkasına (bizzat satıcı olmasa bile) vekâlet vermemeli; emtiayı kendi imkânlarını kullanarak satmalıdır. Bu noktada borsa acentelerinden (broker) istifade etmesi mümkündür."

EK-3- TKBB Danışma Komitesi- Teverruk İşlemleri Kararı – 2015:

"**Karar No: 5**

Konu: Commodity Murabaha (Teverruk) İşlemleri Hk.

1. Vadeli satışa uygun olması koşuluyla emtianın alım satımında, işlemin iki bedelinden birinin peşin, diğerinin vadeli olması caizdir.

2. Vadeli olarak satın alınan bir emtianın peşin bedelle üçüncü bir tarafa satılması caizdir. Bu işlem teverruk adını alır. Ancak bu durumda;

a. Emtianın mevcut olması,

b. Vadeli satışa uygun olması,

c. Hakikaten (fiziken) ya da hükmen (alıcının hesabına kaydedilerek) teslim alınmış olması,

d. Alım satımın gerektirdiği şartlara ve süreçlere riayet edilmesi gerekir.

3. Yukarıda belirtilen şartlara riayet etmek kaydıyla emtia alım satımının, emtianın varlığından emin olunan uluslararası ya da ulusal borsalardan yapılması caizdir.

4. Vadeli olarak alınan emtianın, satıcısına, açık ya da zımni bir anlaşma ile satın alınan bedelden daha az bir bedelle geri satılması caiz değildir.

5. Bu itibarla yukarıdaki şartlar dahilinde katılım bankalarının fon toplarken ya da değerlendirirken commodity murabaha (teverruk) işlemine başvurması caizdir. Ancak teverruk, normal bir fon toplama, yatırım ve finansman yöntemi değildir. Bu işleme, şartlarına riayet etmek kaydıyla yalnızca zaruret durumu için başvurulmalıdır.

Bu şartlar altında işletilen Commodity Murabaha (Teverruk) işlemleri İslami finans kurallarına uygundur."

"**Karar No: 7**

Konu: Yurtdışı - Commodity Murabaha (Teverruk) Hk.

1. Vadeli olarak satın alınan bir emtianın satın alınandan başkasına peşin ya da vadeli bir bedelle satılması caizdir. Bu işleme teverruk denir. Ancak bu durumda;

a. Emtianın mevcut olması,

b. Vadeli satışa uygun olması,

c. Alım satımın gerektiğirdiği şartlara ve süreçlere riayet edilmesi, yani;

i.İşlemi yapan kurumun emtiayı satın alması,

ii.Müşterisine satması,

iii.Emtia'nın, müşteri tarafından hakikaten (fiziken) ya da hükmen (alıcının hesabına kaydedilerek) teslim alınmış olması,

iv.Müşteri satın aldığı metali kendisi satmayacak ise, satım işini yapacak kuruma vekalet vermesi,

v.Temsilci kurumun emtiayı müşterisi adına satması

vi.Bütün akitlerin (alım, satım, vekalet ve geri satım) birbirinden bağımsız olarak yapılması gerekir.

2. Yukarıda belirtilen şartlara riyaet etmek kaydıyla emtia alım satımının, emtianın varlığından emin olunan uluslararası ya da ulusal borsalardan yapılması caizdir.

3. Vadeli olarak alınan emtianın, satıcısına, açık ya da zımni bir anlaşma ile satın alanın bedelden daha az bir bedelle geri satılması caiz değildir. Muvazaalı bir durumun olmaması şartıyla satın alınan eşyanın, satıcısına, peşin ya da vadeli geri satılmasında bir beis yoktur.

4. Yukarıdaki şartlar dahilinde katılım bankalarının fon toplarken ya da değerlendirirken commodity murabaha (teverruk) işlemine başvurması caizdir. Ancak organize teverruk, normal bir fon toplama, yatırım ve finansman yöntemi değildir. Şartlarına riayet etmek kaydıyla yalnızca ihtiyaç durumu için caiz görülmüştür."

EK-4- Merkezi Danışma Kurulu-Teverruk Uygulamaları Standardı – 2019:

"... 2. Teverruk Uygulamalarının Hükümleri:

2.1. Bir teverruk işleminin "Klasik teverruk" olarak adlandırılabilmesi için akitlerle ilgili genel meşruiyet şartlarına ilaveten aşağıdaki şartalı da taşıması gerekir.

2.1.1. Emtia, vadeli satışa uygun olmalı yani altın, gümüş ve para olmamalıdır,

2.1.2. Emtia, akit anında mevcut ve muayyen olmalıdır,

2.1.3. Akitler, birbirinden bağımsız ve muvazaadan uzak olmalıdır,

2.1.4. Emtia, müşteri tarafından hakiki ve hükmi olarak kabz edilmelidir,

2.1.5. Emtia, muvazalı işlemlerde ilk sahibine dönmemelidir.

2.2. Aslı itibariyle caiz olan klasik teverruk, organize teverrukla aynı sonuçları doğuracak şekilde standart bir yatırım ve finansman yöntemi olarak düzenlenemez. Bu sebeple klasik teverruk bir fon toplama ve fon kullandırma yöntemi olarak sunulamaz ve pazarlanamaz

2.3. Finansal kuruluşlar henüz alternatif bulamadıkları yeniden yapılandırma ve bankalar arası acil likidite ihtiyacını giderme durumlarında klasik teverruka başvurabilir. Bu çerçevede kullanılması halinde nakit ihtiyacını karşılama amacıyla vadeli olarak emtia alan özel ya da tüzel kişi, aldığı emtiayı satın aldığı kişiyi ya da finansal kuruluşu herhangi bir şekilde devreye sokmadan bizzat kendisi ya da başka bir vekil vasıtasıyla satmalıdır.

2.4. Günümüzde organize piyasalar aracılığıyla yapılan organize teverruk işleminin bir fon toplama ve/veya fon kullandırma yöntemi olarak sunulması ve pazarlanması caiz değildir. Böyle bir işleme ancak klasik teverrukun uygulanmasını mümkün kılan düzenlemeler yapılana ya da başka alternatif meşru yöntemler geliştirilene kadar yukarıdaki madde 2.3'te belirtilen sınırlı durumlarda müracaat edilebilir. Bu çerçevede yapılan işlemler finansal kuruluşun yıllık fon toplama ve kullandırma kalemlerindeki toplam işlem hacminin %10'unu geçmemelidir."